

**В. В. СМОЛЯК, О. І. ХОРОША,
А. С. СУБІН – КОЖЕВНІКОВА,
Н. В. КОЗИНЮК**

**НАРОДНЕ ЗОДЧЕСТВО
НА ВІННИЧЧИНІ**

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

**В. В. Смоляк, О. І. Хороша,
А. С. Субін – Кожевнікова,
Н. В. Козинюк**

НАРОДНЕ ЗОДЧЕСТВО НА ВІННИЧЧИНІ

Монографія

УНІВЕРСУМ – Вінниця 2020

Рецензенти:

Ю. Р. Диба, доктор архітектури, професор, НУ «Львівська політехніка», м. Львів;

В. Р. Сердюк, доктор технічних наук, професор, ВНТУ, м. Вінниця.

Смоляк В. В.

Народне зодчество на Вінниччині: Монографія. – Вінниця: УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2020. – 136 с.

ISBN

В монографії розглянуто формування архітектури народного зодчества на Вінниччині. Досліджено вплив соціально-економічних, політичних, природно-кліматичних та інших чинників, що відіграли значну роль у розвитку сільського житла цього регіону. Виявлено характерні тенденції в плануванні, конструкціях, оздобленні а також у вирішенні садиби селянського житла Вінниччини.

Надіємось, що матеріал, викладений в монографії допоможе в справі відродження національної архітектури.

УДК 72.01+728.6

ISBN

© В. Смоляк, О. Хороша,
А. Субін-Кожевнікова, Н. Козинюк, 2020

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Розділ 1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАРОДНОГО ЗОДЧЕСТВА СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ В ПЕРІОД КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	7
1.1. Історико - географічні особливості Східного Поділля....	7
1.2. Традиції та духовність в народному зодчестві Вінниччини.....	10
Розділ 2. НАРОДНЕ ЗОДЧЕСТВО ВІННИЧНИНИ.....	14
2.1. Забудова подільських сіл.....	14
2.2. Особливості планування подільського народного зодчества.....	23
2.3. Розвиток подільської селянської садиби.....	31
2.4. Архітектурно-мистецьке трактування народного зодчества Вінниччини.....	36
2.5. Особливості пластичного оздоблення фасадів житлових будівель.....	47
2.6. Колористика фасадів.....	54
2.7. Архітектура господарських споруд та малих архітектурних форм (криниць, огорож, воріт, льохів, димарів, печей і т. д.).....	61
ВИСНОВКИ.....	77
ЛІТЕРАТУРА.....	79
ДОДАТКИ.....	86

Вступ

Розвиток незалежної України неможливий без відродження національної самобутності її народу. Піднесення загальнолюдських та загальнонаціональних ідейно-моральних та культурно-духовних цінностей, духовне єднання нашого народу визначатимуть напрямок розвитку нашої держави у майбутньому.

Сучасний період становлення України вимагає значних зусиль у справі піднесення національної архітектури, яка є втіленням духовних та матеріальних цінностей народу, який її створив. На території нашої держави знаходиться значна кількість пам'яток народної та професійної архітектури.

Архітектура народного житла творилася протягом великого періоду часу шляхом безперервного вдосконалення прийомів та форм, які відповідали укладу життя, соціальному устрою та побуту, умовам природи та клімату, історичним особливостям, естетичним уявленням, основним заняттям, суспільним звичаям народу та ін. Традиційно, з покоління в покоління передавався досвід будівництва, поліпшувалась майстерність, шліфувалися професійні прийоми та навички народних будівничих, створювались та вдосконалювались народні архітектурно-будівельні та декоративно-мистецькі традиції.

Поділля є історико-етнографічною зоною України, в формуванні духовної та матеріальної культури якої проявилися особливості соціального та економічного розвитку, природно-географічні умови а також історична взаємодія культури українців та інших народів, що дуже давно розселені на цій землі. На цій території зосереджена значна кількість пам'яток палацового, замкового, сакрального та житлового зодчества. Далеко за межами Поділля відома історична забудова міста Кам'янця-Подільського, палацові комплекси Потоцького та Щербатової у містах Тульчині та Немирові, Преображенський собор у місті Вінниці, замок в Меджибожі, історичні центри міст Шаргорода та Бару, вокзальні комплекси в Жмеринці та Козятині. Поряд з цими професійними об'єктами вирізняється подільське сільське та містечкове житло, що формувалося протягом багатьох століть і увібрало в себе кращі традиційні прийоми та засоби.

Поділля займає територію, що знаходиться між ріками Південний Буг та Дністер, на якому розташовані Вінницька, Хмельницька та Тернопільська області. Вінницька та Хмельницька області відносяться до Східного Поділля, а Тернопільська – до Західного.

Значну частину свого існування народ Вінниччини перебував під владою загарбників. В XIV столітті – це була феодальна Литва, а з початку XV століття – Польща. В кінці XVII ст. Вінниччина було захоплено султанською Туреччиною. Через деякий час Польща знову колонізує подільські землі, які перебувають під її протекторатом до 1918 року. Вхід Вінниччини в складі України до Радянського Союзу також не був кроком до свободи.

Народна архітектурна творчість Вінниччини, як і усього українського народу, проявляється у сільському житлі, церковних та інших громадських спорудах важливою особливістю яких є єдність утилітарних, конструктивних та естетичних начал. Це знаходить своє відображення в плануванні, конструкціях та в мистецькому вирішенні цих будівель. Досвід народних будівничих, що враховував особливості побуту та клімату, використання місцевих матеріалів, особливості ландшафту, несе в собі значний творчий потенціал і повинен бути використаний при проектуванні та будівництві житла для села.

Розділ 1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАРОДНОГО ЗОДЧЕСТВА СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ В ПЕРІОД КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

1.1. Історико - географічні особливості Східного Поділля

Поділля – українська земля, що була межею між католицизмом та православ'ям, слов'янами та тюрками, правобережжям та лівобережжям. Кордони України весь час змінювалися, що, в свою чергу, позначилося на культурі, соціально-економічному рівні регіону та духовності подолян.

Вінниччина – головна складова історико-географічного регіону Поділля, його східна частина. Термін „Поділля” (Подоле) відомий з XIV ст., він згадується вперше 1332 року в Литовському літописі й подається тут вже як добре знаний і загальноживаний. До цього часу, з XIII ст. була поширена назва „Пониззя”, відома з літопису 1226 року.

Територія Середнього Надбужжя та Наддніпрянщини почала заселятися ще за доби палеоліту (IX – VIII тис. до н. е.). У наступні періоди пам'ятки матеріальної культури, зокрема поселення та могильники, залишили племена трипільської, білогрудської, зарубинецької та черняхівської культур. Після утворення на базі ранньослов'янських племен єдиної Княжої держави (IX – XII ст.) до її складу на території Східного Поділля увійшли племена уличів. Основна частина сучасної Вінниччини, Тернопільщини та Хмельниччини в цей час була незаселеною. Протягом століть територія і кордони Поділля змінювалися, про що свідчать дослідження літописного характеру а також карти, виконані, зокрема, Н. Кузаном, С. Мюнстером, Г. Геритсом, Г. Маркартором, Г. Бопланом, І. Бруно, Т. Кітчиним. У XIII ст. Поділля („Пониззя”) займало територію в гирлі річок Ушиця, Смотрич, Збруч і Серет. В другій половині XIV ст. межі Подільської землі на сході проходили від Брацлава до Дністра, на заході – до річки Стрипа на півдні – до Дністра, на півночі – по Південному Бугу. З середини XV ст. Поділля було поділено на дві частини – Подільське та Брацлавське воєводства. Північна частина Подільського воєводства обмежувалась рікою Горинь, західна – рікою Серет, південна – рікою Дністер, південно-східна – рікою Мурафа. Північним кордоном Брацлавського воєводства були Подільське та Волинське воєводства, південно-західним – Молдавія, східним – Київське воєводство. Такими були кордони Подільського краю до 1795 р., тобто до першого поділу Польщі.

Протягом цього, досить тривалого часу (понад 300 років) Поділля обмежувалось територією Подільського воєводства. Водночас, ця територія була складовою частиною Поділля протягом усього його існування [32].

Є всі підстави вважати, що саме ця територія стала ядром подільської культури; інші ж землі, що не входили постійно до Поділля, утворили перехідні зони, що увібрали риси культури населення не лише Поділля, а й суміжних з ним регіонів. Починаючи з кінця XVIII ст., територія Подільського намісництва, а з 1796 р. – губернії значно, значно розширилась в результаті поділу Подільської України, включивши 20 повітів. Кордонами регіону, як правило, служили природні бар'єри: ріки, болота або гірські кряжі, що створювали поряд з адміністративними кордонами додаткові перешкоди для спілкування населення. Природними кордонами була ріка Горинь і Кременецький кряж, на сході – річки Жердь та Ятрань, на південному сході – ріки Синюха і Кодима, на півдні – Дністер, на заході – Збруч.

Деякі з цих річок стали пізніше вододілом різних держав, послабивши етнокультурні контакти населення Поділля з населенням інших регіонів України, Бессарабії та Молдавії. Так Дністер у XIX ст. відокремлював основну частину Поділля, що входила до складу Росії, від українських земель, захоплених Австро-Угорщиною та Румунією, річка Збруч з 1920 по 1939 р. роз'єднувала східне Поділля від західного, внаслідок Брестського миру.

Як бачимо, і територія, і історія Поділля були неоднозначні – були періоди і самостійності краю, і міждержавного членування, і адміністративного поділу. Був час, коли Поділля займало майже всю площу Подільського нагір'я, а були періоди, коли воно обмежувалося лише середньою його частиною. Отже, постає питання: що треба вважати Поділлям з огляду на його територію, історію та культуру? Вивчення цього питання дає підстави твердити, що основою історико-етнографічного районування мають бути, принаймні, три ознаки: історичні особливості розвитку краю, побутування комплексу традиційно-побутової культури та крайова самосвідомість населення. Поділля є органічною частиною української землі з великим історичним минулим. Перебуваючи на межі цивілізацій, релігій, культур та політичних амбіцій воно зазнало великого впливу цих чинників.

За сучасним адміністративно – територіальним поділом Східне Поділля охоплює Вінницьку, Хмельницьку та північ Одеської областей (рис. 1.1, 1.2).

Рис. 1.1. Східне Поділля на карті архітектурно-етнографічного зонування України

Рис. 1.2. Територіальні межі Східного Поділля

Проблему архітектурно – етнографічного районування Поділля розглядає Л. В. Прибега [68, с.7]. Він пише, що „Зі сходу з Прикарпаттям межує Поділля, яке поділяється на східне та західне”. До меж Поділля ним віднесена північно-східна частина Чернівецької області, південь Житомирської та північ Одеської області, що відносяться разом з Вінницькою та Хмельницькою областями до Східного Поділля, а Тернопільська область – до західного [63, с.90]. В. В. Самойлович [70, с.7] при поділі України на архітектурно –

етнографічні регіони відніс Вінницьку, південь Житомирської та північ Одеської області до східного Поділля, а Хмельницьку та східну частину Тернопільської області – до Західного Поділля.

Таким чином, ми не бачимо однотайності серед відомих дослідників народного зодчества України відносно територіальних Східного та Західного Поділля. Досліджено народне житлове зодчество у Східного Поділля (Вінницькій області). Ці межі визначені авторами, як територія Вінниччини (рис. 1.2).

1.2. Традиції та духовність в народному зодчества Вінниччини

Зведення нової хати на Вінниччині було значною подією в житті селянина. Нова хата для подільської сім'ї була надією на краще та заможніше життя. Перед вибором місця для будівництва відбувалися спеціальні ритуали, що були закріплені у народних віруваннях, піснях, легендах і т. д. Люди хотіли задобрити сили стихії, набути прихильності природних сил, прагнули забезпечити надійність та міцність майбутньої оселі. В ритуальному процесі вибору місця для житла підкреслювалось визначальне місце природних сил та космічних явищ в житті селянина, в створенні повноцінного середовища для проживання. Зараз, на жаль, такий украй важливий та необхідний захід, як вибір місця для житла майже зовсім не здійснюється, оскільки це місце в обов'язковому порядку визначається районним архітектором при виборі забудовником того чи іншого типового проекту і неодмінно узгоджується з генеральним планом розвитку села. На практиці досить часто створювався так званий „опосередкований” сільський будинок, що не був прив'язаний до якогось конкретного місця, до якоїсь природної ситуації. Такі типові будинки несуть „міський” відбиток. Це призводить до негативної переорієнтації психології сільського мешканця, створенню чужої традиційному селу системи духовних та культурних цінностей. А це, в свою чергу, веде до відриву селянина від землі, від природи, від народної культури, яка своїми коренями йде в село [66, с.4].

Сільське житло завжди було не лише одним з основних компонентів матеріальної культури, але й органічно входило в сферу духовної культури, по праву являючись одним з найважливіших її елементів. Через житло, його організацію, символіку селянин не тільки перетворював, але й пізнавав світ, відображаючи його реалії та закономірності у композиційній взаємодії архітектурних форм та декоративних деталей.

Мистецьке трактування будівель, особливо в сільській місцевості, свідчить про яскраве художнє обдарування і значні

духовні надбання народних будівничих України в осмисленні й вирішенні просторового середовища. Адже загальне мистецьке упорядкування садиби впливає і на духовний стан її господарів.

Дуже важливим елементом народного огляду був вибір місця для нової хати. Повинні були дотримуватися вимоги, що в майбутньому створили б оптимальні умови для функціонування хати та господарських споруд. При вирішенні цього питання брали до уваги багато чинників: віддаленість житла від вулиці, рельєф садиби, розташування хати щодо сторін світу тощо. Для нового житла намагались знайти таке місце, яке мало задовольняти цілий ряд вимог, зокрема:

- 1) щоб город за хатою та господарськими спорудами виходив до річки, ставка, на долину;
- 2) щоб це місце було по можливості на цілині, де земля „спокійна”;
- 3) на горбку, де немає вологи;
- 4) там, де ранком не буває роси;
- 5) де не ростуть дерева;
- б) де колись водилась худоба, була в сім’ї злагода і не вмирали діти;
- 7) де можна вдало розмістити господарські споруди;
- 8) де є зручний під’їзд;
- 9) вхід до хати повинен бути із південного боку або зі сходу.

Слід зауважити, що заборон при цьому було значно більше. Так, не можна було будувати нову хату: 1) за розмірами меншу від старої (щоб не зменшилась сім’я); 2) на місці старої, хоча б трохи не посуваючись убік; 3) на садибі родини, де були п’яниці, злодії тощо; 4) там, де люди вимерли від пошесті; 5) де часто хворіли; 6) де були сварки та розлучення; 7) де колись вбили когось чи ще якимось осквернили місце; 8) де були поховання; 9) де раніше була церква чи якесь інше святе місце; 10) де колись молотили (бо будуть чорти молотити); 11) на пустирях, вигонах, мочарах, на роздоріжжі, перехресті доріг та на межі; 12) там, де хата розділяла ділянку землі навпіл; 13) на стежках, дорогах та корчах; 14) на камінні та болотах; 15) там, де росло дерево, а особливо бузина, терен, груша і вкрай небезпечна калина; 16) де був льох чи якісь ями; 17) де був хлів чи стайня; 18) де був смітник, гноярка, місце куди виливали помий; 19) де скупчувалась дощова вода; 20) де була хата, яка згоріла від удару блискавки.

Відомо також, що ходили до ворожок та розпитували старих людей, щоб визначити місце для нового будинку. У деяких випадках на цьому місці сіяли жито: якщо воно гарно росло, то вважалось, що й

місце гарне. На Вінниччині будівництво починали у п'ятницю, найкраще в повний місяць, щоб у хаті було повно. Небажано було починати будівництво у високосний рік, понеділок, середу, та на свята. Перш ніж закладати житло, довідувалися, чи не припадає це на день, присвячений комусь із святих мучеників, бо не доведеш справу до кінця. Після ж закладин уже можна було працювати всі дні, крім неділі, свят та постів (Петрівка, Спасівка). Обряд закладин починався рано-вранці. У центрі майбутнього житла, перед місцем, де мала бути піч, або у східному кутку південного боку ставили стілець, застелений рушником, на якому лежали хрест, букет квітів, хліб, сіль, чашка води або вина. Старший майстер брав рушник із хлібом, цілував його, промовляючи: „Господи допоможи”, і починав роботу. Рушник, а інколи й добрий шмат тканини і гроші (своєрідний аванс) майстер забирав собі. Закладини починалися з того, що майстер робив хрест, який з ходом будівництва поступово піднімався до вершини даху (по закінченні його назавжди прибивали на горищі. Щоб будинок стояв довго, перший камінь чи якийсь інший жертвний атрибут закладали тоді, коли пролітав крук. Крім цього при будівництві житла побутували такі обряди як закладання сволока, будівельна жертва, завершення будівництва та новосілля [63, с.27].

Велику роль в селянському житті відігравала символіка, яка на Поділлі мала особливі риси. У власну хату селянин вкладав великий духовний зміст. Селянська хата була не тільки чимось матеріальним, але й досить змістовним знаком, що виконував естетичну і магічну функції. Так, просте споглядання садиби, житла та господарських споруд давало змогу визначити заможність та уподобання господаря; зручність місця для будинку та підходів до нього свідчили про планування господарем певних народних знань; чисто підведені призьба, стіни, вікна засвідчували те ж саме і про господиню; наявність намальованих знаків, червоних квітів чи пташок на хвіртці, воротах або над вікнами промовляли про те, що у даній оселі є на виданні дівка чи парубок. Для того, щоб зацікавлені мали привід зупинитися і довідатися про все детальніше, біля воріт від вулиці була закопана лава для відпочинку, а неподалік, на межі садиби з вулицею, знаходилась криниця, де можна було напиться води та напоїти коней чи волів, перепочити, почути якісь новини.

На Вінниччині найуживанішим способом влаштування стелі була конструкція основним елементом якої був сволок – поздовжня дубова балка значного перерізу, що тримала конструкцію перекриття. На сволоку часто вирізався хрест – символ захисту від нечистої сили а також дата зведення хати (рис. 1.3). В. Чепелик писав: „На стелі виділялась важлива конструктивна форма, головна балка – сволок.

Він, немов Атлант небо, тримав усю стелю і тому був уособленням міцності дому, непорушної єдності сім'ї. На ньому, найчастіше різьбленому, викарбовували рік побудови хати, солярні (сонячні) знаки або хрести і обрядові написи чи їх аббревіатури. То був цілий світ українського селянина, наповнений значущими символами: долівка зв'язувала його з матір'ю – землею, стіни захищали від ворога, дах – од негоди, а сволок – від нечистої сили” [101, с.27].

Рис. 1.3. Сволок в с. Лядова Могилів-Подільського району

Закладання сволока – досить важливий етап зведення житла. Під його голову (від сходу сонця) закладали різні предмети, освячені в церкві, найчастіше ладан (від ударів блискавки), а з протилежного (глухого) кінця – шматочок хліба, сіль, гроші (для достатку) та вовну – для сухості й тепла. При закладанні сволоку не можна було грюкати (щоб не чаділо в новій хаті). Цей ритуал зберігся до наших днів [63, с.29].

Віконні та дверні пройми часто фарбувалися в червоні (охристі) кольори. Це символізувало очищення. Хрестики навколо вікон та дверей також несли функцію оберегу. Хатніми амулетами були часник та підкова, що прибивалася біля порога. Широко побутували настінні розписи, які несли в собі календарних, релігійних та сімейних свят. Кінець ХІХ ст. характеризується втратою декоративними розписами свого первозданного символічного змісту. Дослідники відзначають, що настінні розписи розташовували трьома горизонтальними смугами, що, очевидно, свідчить про аналогію з вертикальним поділом хати на три частини – призьба, стіни та дах. Більшість хат також мало планування на три частини. Трикамерна система – не випадкове явище. Адже й у великій кімнаті найчастіше було три вікна, на фасадній стіні, досить часто, було три отвори – двері і два вікна. Трикамерність у народному житлі має потаємний, символічний а також сакральний зміст [63, с.31-32].

Простір української світлиці має вісім осей композиції, які виявляють просторовий феномен, що ґрунтується на орієнтаційно-світоглядному і функціонально-мистецькому принципах рівноваженості. Головна вісь простору з'єднує піч і покуття, тобто матеріальне і духовне, трудове і святкове. Протилежний напрям осі проходить через зону приготування їжі біля вікна перед піччю ці дальній кут за полом чи ліжком поблизу скрині, де зберігався одяг. Дві інші осі – поздовжня, що йде від заходу на схід, і перпендикулярна до неї – півдня на північ пов'язують людину з чотирибічним оточенням, а відтак із світом, бо головне чоло майже завжди орієнтоване на південь. Чотири кути, чотири стіни, чотири румби географічної орієнтації і чотири світи земного існування людина – праця і відпочинок, матеріальне і духовне – саме вони закріплені цими осями [101, с.27].

Відомо, що в уяві селянина хата завжди була не тільки житлом, але й частиною єдиного житлового середовища, де сільські будинки були лише частиною цілісної системи – села. Та й селом була не якась кількість селянських осель, а вся місцевість, на котрій розташоване село. Селянин не сприймав своє житло окремо від села, у відриві від природи, що його оточує. Та й для сучасного сільського жителя краса природного оточення має не останнє значення. Показовим є те, що мешканці, відмічаючи красу та зручність своєї місцевості, підкреслюють також духовні та культурні цінності, втілені в сільському житловому середовищі. В мистецькому вирішенні садиб Поділля яскраво виділяється принцип вільної, невимушеної композиції, позбавленої строгої симетрії.

Таким чином, зведення селянської хати було значною подією в духовному житті селянина. Житло було не лише компонентом матеріальної культури, але й входило в сферу духовності. Значна увага приділялась вибору місця для майбутньої оселі. Ритуал вибору місця для майбутнього житла свідчив про важливе місце природних сил в житті селянської сім'ї.

Розділ 2. НАРОДНЕ ЗОДЧЕСТВО ВІННИЧНИНИ

2.1. Забудова подільських сіл

Народне подільське зодчество за свою багатовікову історію створило села різноманітних типів, що вирізняються значною кількістю варіантів архітектурно-просторових та об'ємно-планувальних вирішень житлових комплексів та окремих будівель, виробило самобутні принципи та прийоми їх взаємодії з природою. Планування сіл та містечок Вінниччини відбувалося під впливом

багатьох факторів, основними серед яких є природнокліматичні та соціально-економічні умови, історичні особливості, суспільні звичаї і традиції, побутовий устрій, основні заняття та демографія населення, естетичні уявлення народу, релігійно-магічні вірування, будівельні матеріали та техніка будівництва, а також інших вагомих чинників (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Фактори, що впливають на формування народного житла

При усьому розмаїтті сільських населених місць, варіантів організації забудови та типів житлових будинків основним та визначальним був принцип гармонійного єднання житла з природним оточенням. Селянські хати органічно вписувалися в природне оточення, композиційно доповнюючи природне середовище. Старі подільські села завжди були мальовничим доповненням до живописних краєвидів Вінниччини (рис. 2.2).

Як правило, житлова забудова формувалась поблизу важливих у функціональному, комунікаційному та естетичному відношеннях елементів ландшафту – рік, озер, пагорбів, лісових масивів, доріг та ін. Місце для новобудови та села в цілому вибиралося, як правило, з практичних міркувань. Це, перш за все, характер трудової діяльності

населення, наявність необхідних природних ресурсів для ведення господарства, зручність спілкування з сусідами.

Велике значення надавалося особливостям тієї місцевості, де мала вестися забудова села, мистецькій значимості природного ландшафту. Пов'язуючи в одне ціле в своїй свідомості природу та житлове середовище села, тактовно вбудовуючи в її структуру свій будинок, селянин визнавав ведучу роль ландшафту у формуванні цього середовища, часто підпорядковуючи йому архітектурно-просторові вирішення своєї оселі та садиби в цілому (рис. 3.5).

1

2

Рис. 2.2. Єдність природного ландшафту та сільської забудови:

1 – село Сьомаки; 2 – село Людавка

Розташування житлової забудови відповідало особливостям конкретної місцевості, особливостям природних чинників та уособлювало в своєму плануванні їх особливості. Одним з вирішальних факторів розташування житлової забудови були

топографічні особливості ділянки забудови, можливість задоволення гігієнічних вимог функціонування сільського житла (оптимальне природне освітлення, провітрювання ділянки і т.д.).

Особливо слід відзначити будівництво житла в селах з крутим, неспокійним рельєфом. Така місцевість переважає в південних районах – Могилів-Подільському, Ямпільському, Чечельницькому, Шаргородському, Томашпільському та деяких інших. А. Г. Данилюк та О. М. Бодревич-Буць досліджували будівництво в селах з таким рельєфом на західному Поділлі – в Тернопільській області [16. с.85-88].

Багато з дослідженого в цій місцевості є характерним і для Вінниччини. Збудовані на крутому рель'єфі сільські хати відрізняються своєрідними прийомами використання території за рахунок створення цокольного поверху, в якому розміщується частина господарських приміщень і вивільняється дворова частина садиби, а

Рис. 2.3. Будинок на рельєфі в с. Шкальня

Рис. 2.5. Влаштування цокольного поверху

також наявністю площадок та терас (рис. 2.3, 2.4, 2.5, 2.6).

Рис. 2.4. Характерне подільське село на рельєфі (с. Вороновиця)

Рис. 2.6. Традиційне вирішення сільської хати, розташованої на крутому рельєфі (Могилів-Подільський район, 30-ті роки XX ст.)

В деяких місцевостях спостерігаємо влаштування терас над цокольною частиною будівлі. Таке вирішення характерне для містечкового, особливо єврейського житла у Чернівцях, Мурафі, Томашполі, Могилів-Подільському та Шаргороді (рис. 2.7).

Рис 2.7. Тракткування містечкової оселі на рельєфі (село Мурафа)

Раціональне використання крутого рельєфу в сільській та містечковій забудові дало нові можливості для створення характерної забудови, в якій з'являються особливі архітектурні акценти, властиві лише для таких місцевостей. Народний досвід та збережені архітектурні традиції дозволили створити оригінальні підпірні стінки, високі цоколі, тераси та кам'яні огорожі, які значно підвищують естетичні та функціональні якості забудови. Цокольний поверх раціонально використано для господарських потреб (рис. 2.8).

1

2

3

Рис. 2.8. Використання цокольного поверху в містечковій забудові:
1 – село Буша; 2 – містечко Томашпіль; 3 – село Довжок

Нами досліджено село Джуринці Немирівського району і виконано малюнок, де видно живописний природний ландшафт, в який органічно вписалася сільська забудова (рис. 2.9).

Заслуговує на увагу опис вулиці – дороги, що розтягнулась від Кирнасівки до розвилки Тиманівка – Тульчин [47, с.166]. Ця вулиця – своєрідна галерея народної архітектури, що охоплює останні сто років. Немає нічого приємнішого та кориснішого ніж пройти цією вулицею пішки, дослуховуючись до тонкого розуміння прекрасного, властивого простому українському селянинові.

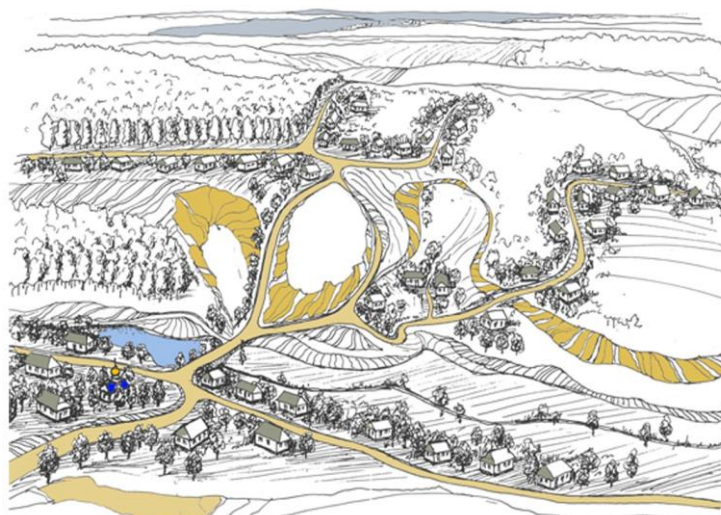

Рис. 2.9. Ландшафт с. Джуринці Немирівського району
(за О. Ковалем)

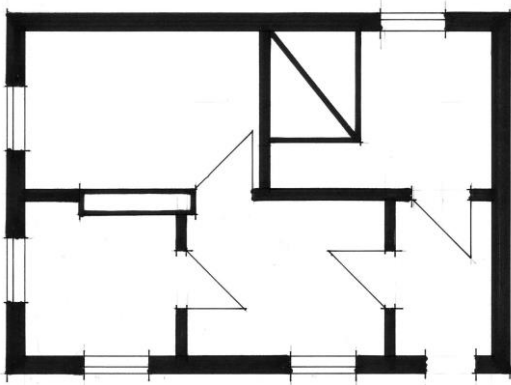
Найстаріші хати влаштовані тут за традиційними для народного житла просторово – композиційними схемами: двокамерної – хата та сіни; трикамерної – хата, сіни та комора; і, на кінець, більш розвинутий тип – хата на дві половини. Це типово українські народні житлові будинки, і їх фасад, куди двері та вікна, повернутий, як правило, на південь. В двокамерному та трикамерному житлі двері розташовані поряд з двома вікнами, в хаті на дві половини – посередині між двома парами вікон. Живописний образ подільської хати крім характерного даху визначає співвідношення простого, стриманого за своїми формами житлового приміщення з багатим декоративним оздобленням, основним виразним елементом якого є настінний розпис чистими та соковитими фарбами [47, с.166].

Можна привести достатню кількість прикладів, які доводять важливість впливу природно-ландшафтних, кліматичних, а також історично утворених транспортних та пішохідних шляхів на формування планувальної та просторової структури села. Ці умови визначають різноманітну планувальну структуру населених пунктів східного Поділля.

Розглянемо особливості планування сіл та архітектурне трактування житлових будівель на прикладах кількох населених пунктів Вінницької області. Перше та найближче від Вінниці село, що досліджувалось – Некрасово, що знаходиться на відстані 20 кілометрів від обласного центру. У свій час етнічні особливості цього села були вивчені Т. Косміною [36]. Свої дослідження села Некрасово (Юзвин – старовинна назва) дослідниця зосередила, в основному, на особливостях формування селянського двору патріархального періоду. Виявлено, що для даного села була властива

периметральна та П-подібна форма двору, яка залежала багато в чому від господарської діяльності хазяїна [36, с.80, 81]. В селянському дворі була деяка кількість господарських будівель з чітко визначеним виробничим призначенням (клуня, стайня, шопа, стодола, комора для дрібних господарських знарядь, курник, сушарка, льох і т. д.). Забудова садиби багато в чому залежала також і від характеру ведення господарства та розмірів земельних наділів.

Дослідження сучасного стану села Некрасово свідчать про збережені, багато в чому, традиційні способи формування розселення та особливості планувальних, конструктивних та мистецьких вирішень житлових будівель. Аналізуючи архітектурно-планувальні особливості селянського житла робимо висновок, що значний вплив на створення забудови, що утворювалась впродовж століть мали природно-ландшафтні та соціально-економічні фактори. До нашого часу збереглися селянські будівлі довоєнного періоду, що несуть в собі притаманні для того часу конструктивні та планувальні ознаки (рис. 2.10).

1

2

Рис. 2.10. Старе сільське житло довоєнного періоду в селі Некрасово:
1- планування оселі; 2- загальний вигляд

Село розташоване на досить спокійному рельєфі. Основними елементами, відносно яких формувалася сільська забудова, були дороги на села Микулинці, Майдан та Путівці, а також невелика річка, що тече з півночі до південної частини села. Важливими природними факторами впливу на розпланування села були лісові масиви, що розташовані при в'їзді в село, по дорозі на Микулинці та Майдан та з західної сторони села. Якщо розглядати це село з позицій особливостей природного ландшафту, то варто підкреслити, що частина його розташована на берегах невеликої річки, що перепинена греблею, яка утворює ставок. До річки і ставка зорієнтована частина садибних ділянок селян (рис. 2.11).

Рис. 2.11. Розташування сільської садиби поряд зі ставком

Значна кількість селянських садиб розташована перпендикулярно до доріг, що проходять через село. Значним фактором впливу на формування забудови в селі є близьке розташування автотраси Вінниця – Могилів-Подільський. Це сприяло інтенсивній урбанізації села. Загалом напрямок та розташування вулиць, що склався історично, залежав також і від особливостей рельєфу, наявності лісових масивів, яких є досить багато, цінності земельних угідь, а також багатьох інших чинників (рис. 2.13).

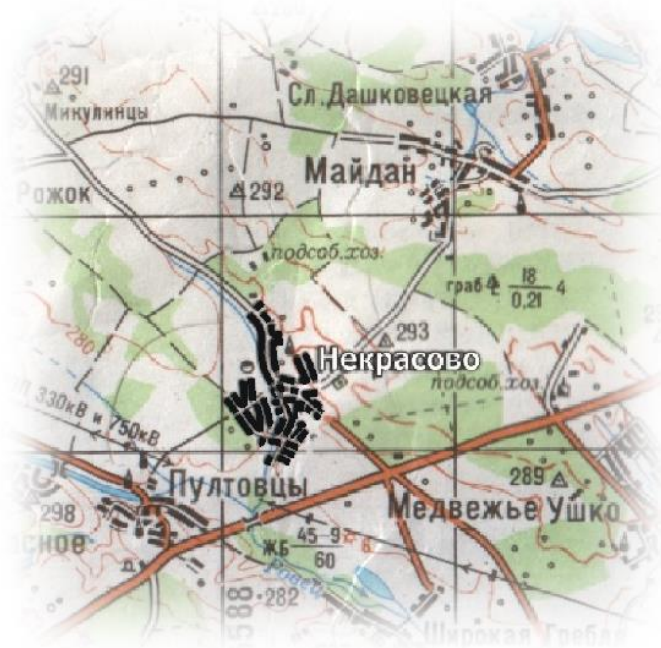

Рис. 2.13. Ландшафтні та топографічні особливості села Некрасово
Вінницького району

В селі Некрасово збереглася забудова різноманітних періодів, починаючи з тридцятих років ХХ століття. Дослідження житлових будинків селян початку колективізації показали такі ознаки, як

каркасно-глинобитну структуру хат, присутність в конструкції перекриття трьох поздовжніх балок, в тому числі і сволока, чотирихилий дах, дерев'яні наличники на вікнах, стіни білого кольору, наявність невеликого ганка (рис. 2.12).

Рис. 2.12. Селянська хата періоду початку колективізації

Для житла періоду 50-х років важливими ознаками є застосування великої кількості цегли, шиферу, металевих листів покрівлі та інших будівельних матеріалів індустріального виробництва. Великого розповсюдження набувають веранди, що замінили ганки. Часто зникають сіни, як планувальний елемент в зв'язку з появою веранд (рис. 2.14). Замість багатьох господарських споруд будують одну, але з багатьма функціями, які мають назву «шопа» (хлів, сарай). Це тісно пов'язано із зміною системи господарювання.

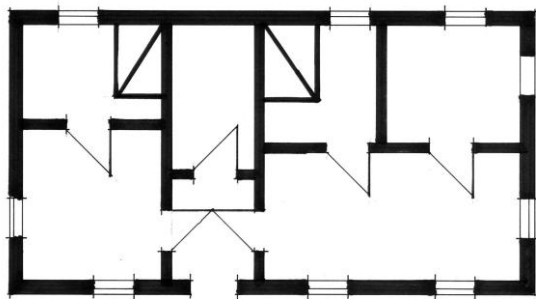
1

2

Рис. 2.14. Селянські житлові будинки періоду 50-х років:
1 – село Людавка; 2 – село Некрасово

В селі Липівка Томашпільського району до цих пір збереглося кілька дуже старих хат, що мають солом'яну стріху, будівництво яких можна віднести до перших років колективізації. Такі хати мають характерне для Вінниччини планувальне вирішення (хата на дві половини). Архітектурний образ такого житла цілком відповідає уявленню про сільську подільську хату того періоду – раціональне планування, конструкції з дешевих, але практичних місцевих матеріалів, невеликі, без оздоблення вікна, традиційний для Вінниччини спосіб «пошиття» стріхи, зважені пропорції даху та ін. Таких хат на Поділлі збереглося дуже мало. Вони мають багато спільного, але існують і відмінності, що залежать від традицій, що існують в конкретній місцевості. Наше завдання – дослідити, зафіксувати і зберегти дані про планувальні, конструктивні та мистецькі особливості таких старовинних подільських хат (рис. 2.15).

1

2

Рис. 2.15 Старовинна сільська хата в селі Липівка
Томашпільського району:

1 – планування хати; 2 – загальний вигляд

2.2. Особливості планування подільського народного зодчества

Найголовнішою ознакою, що лежить в основі класифікації житла є його планувальна структура. Решта ознак, таких як будівельний матеріал та конструкції, форма даху, оздоблення тощо, є похідними або додатковими. Досліджено, що планувальна структура житла тісно пов'язана з багатьма факторами, основними з яких є соціально-економічні, природнокліматичні, побутові, демографічні та історичні.

Характерною рисою народного житла Вінниччини є раціональність та лаконічність об'ємно-планувального вирішення. Це обумовлюється перш за все простотою конфігурації будинку в плані та широким використанням місцевих будівельних матеріалів, що вимагають найбільш простих конструктивних прийомів та

архітектурних форм. Доцільність, раціональність та стриманість планувальної композиції житлового будинку визначається практичними, конструктивними та естетичними міркуваннями.

Відомо, що найпоширенішими типами селянської хати на Поділлі були одно-, дво- та трикамерні, що мали одне житлове приміщення, розділене на кілька частин. Дослідження свідчать, що найдавнішим та найпростішим типом було найпростіше однокамерне житло, в якому житлове приміщення було суміщене з кухнею і вхід в нього здійснювався безпосередньо знадвору. В ньому немає сіней та господарських приміщень. В таких хатах проживав простий бідний люд. Даний тип житла на території Поділля до наших часів не зберігся.

Дослідження вчених-етнографів свідчать про те, що планування народного житла Вінниччини, як і житла всіх слов'янських народів, пройшло багатовіковий шлях розвитку – від найпростішого однокамерного типу до масового дво- та трикамерного [36, с.48]. Значний дослідницький матеріал з історії східнослов'янського житла, що міститься в працях радянських археологів, свідчить, що традиції його горизонтального членування сягають у глибину віків. Зокрема на Поділлі (неподалік від райцентру Городок, Хмельницької області) у 1966 р. розкопане найбільш раннє із відомих східнослов'янських двокамерних жител, датоване VI – VII ст. [36, с.48]. За висновками археологів, тип дво- і багатокамерного східнослов'янського народного житла існував уже в перших століттях нашої ери і, постійно розвиваючись, проіснував протягом майже двох тисячоліть. Двокамерний тип житла набув широко розповсюдження на Поділлі всередині XIX ст. Особливості планування такого типу житла полягали в тому, що воно складалося з одного житлового приміщення, суміщеного з кухнею та сіньми, що мали функцію теплового шлюзу і господарського приміщення. Наші дослідження вказують на те, що такі хати зустрічаються в деяких селах центральної та південної частини Вінницької області. Вони, зрозуміло, менші за розмірами ніж трикамерні. На чільній стороні такого житла влаштовувались двері та два вікна. Двокамерне житло зустрічалось в Тиврівському, Тульчинському, Шаргородському, Чернівецькому, Могилів-Подільському та деяких інших районах.

Архітектор М. Топорков у своїх дослідженнях також зафіксував на землях Вінниччини двокамерне житло. Креслення свідчать, що сіни та комора розділені, але їх слід віднести до господарських приміщень. Бачимо велику житлову кімнату (світлицю) на два вікна з піччю. Переділ простору сіней – результат перетворень-ускладнень, викликаних вимогами часу.

Трикамерний тип народного житла виник як результат процесу ускладнення двокамерного житла і набув широкого розповсюдження в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Цей тип подільської хати має деяку кількість варіантів. В. Самойлович виділяє такі: 1) хата і хатина; 2) дві хати підряд; 3) хата через сіни; 4) хата на дві половини. Виникнення цих варіантів обумовлено життєвими потребами сім'ї, зміною виробничих відносин, демографічними факторами та іншими чинниками (рис. 2.16).

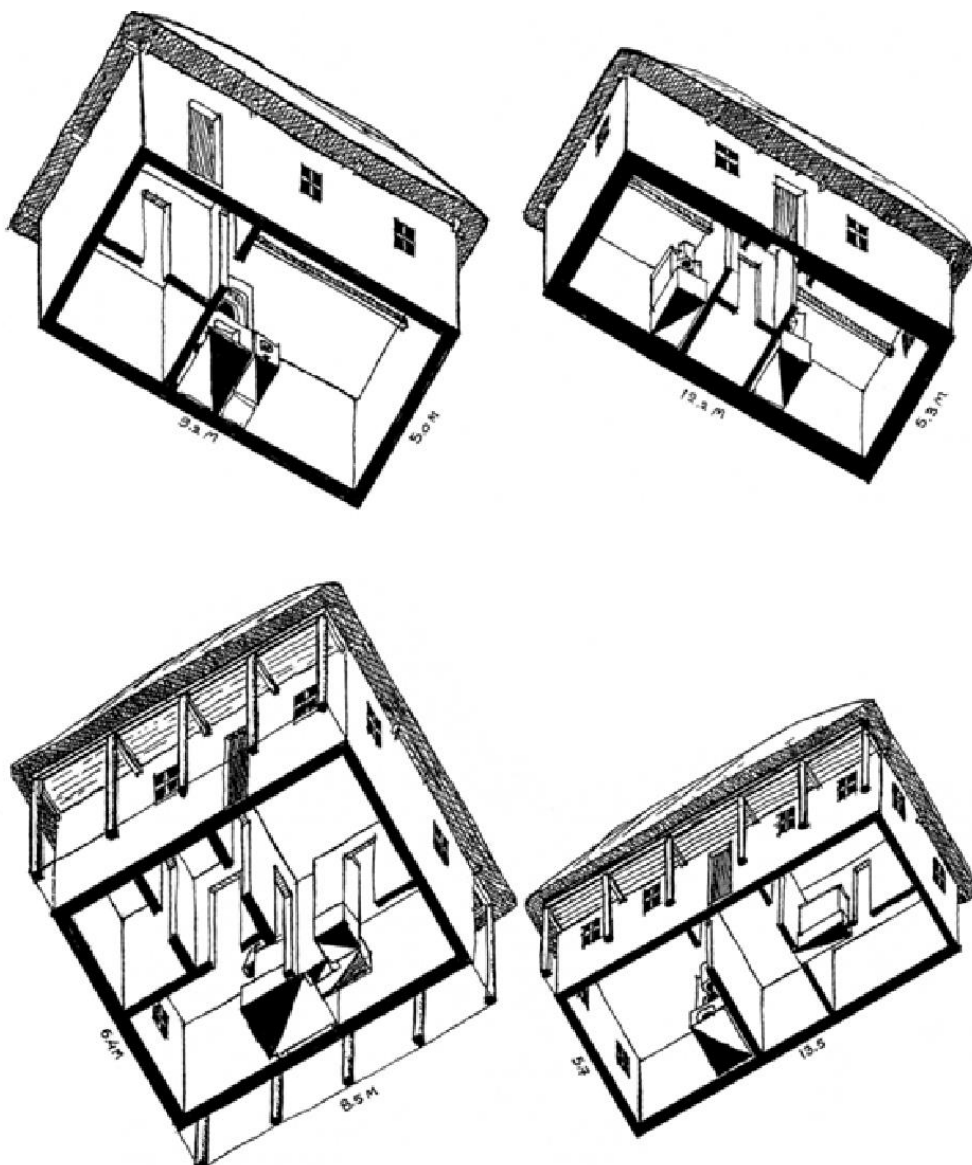

Рис. 2.16. Планування сільського житла (за М. Топорковим)

Т. Косміна для цього періоду виділяє для Вінниччини два типи селянських хат: 1) комора + сіни + хата – у північних районах та 2) хата + сіни + хатина або хата + сіни + хата („дві хати через сіни” або „хата на дві половини”) [36, с.52].

Трикамерність є основною ознакою планування подільської хати. По суті це або дві хати з сіньми між ними, або ж комора, сіни та хата підряд. Прикладом ускладненої планувальної структури трикамерного житла є хата в селі Зозулинці Хмельницького району Вінницької області, яка проіснувала до 70-х років ХХ ст. Зображення хати виконано зі слів старожилів цього села. Між сіньми та великою кімнатою влаштовано так званий „ванькир”, де було ліжко, стіл для обіду та плита з грубкою. З ванькиру був вхід до житлової кімнати та до кухні, де була піч. Кухня частково займала частину сіней і виходила на північну сторону. Велика кімната мала вікна, орієнтовані на південь та схід. Вхідні двері були також з сонячної сторони. Комора виходила на несприятливий північний захід (рис. 2.17).

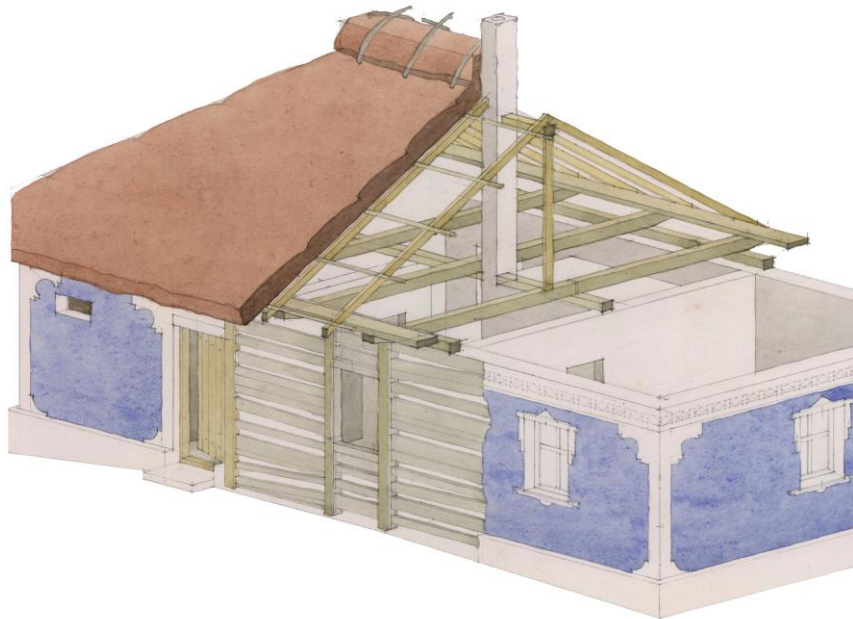

Рис. 2.17. Архітектурно-конструктивна та планувальна структура подільського народного житла 30-х років

Прикладом розвиненого трикамерного типу може бути селянська хата, що є частиною дослідженої садиби в селі Буди Немирівського району Вінницької області. Будівництво було здійснено в 50-х роках минулого століття. Планувальна структура хати відповідає прийому „хата на дві половини”. Характерними ознаками цього житла є, по-перше, наявність двох житлових кімнат в одній з половин та вихід печі на кожную з цих половин. В одній з частин знаходиться кухня. Кожна частина опалюється грубками. Сіни та комора, що знаходяться посередині хати мають порівняно невеликі розміри. Тамбуром служить ганок-веранда, розташована не по центру фасаду. В будівлі знаходиться значна кількість вікон – вісім, що не є характерним для житла Вінниччини.

Яскравими прикладами розвинутого трикамерного типу подільських хат є житло 20 - 30-х років, досліджене М. Топорковим (рис 3.19). В верхніх двох прикладах маємо сільське житло з галерейками, характерними для південних районів Вінницької області. Перший приклад свідчить про не зовсім характерний планувальний прийом, коли вхід до хати здійснюється безпосередньо через ванькир – велику кімнату, яка з'єднана з маленькою житловою кімнатою, між якими є груба, а також з сіньми, що з'єднані з коморою та з кухнею з піччю. Примітним є те, що в цій хаті існує ще одна галерейка, що виходить на протилежну – північну сторону. Другий приклад з галерейками – класичне трикамерне житло. Вхід через сіни, що ведуть до великої кімнати з варистою піччю. Другі двері з сіней ведуть до прохідної житлової кімнати з грубою, що з'єднана з маленьким житловим приміщенням.

М. Топорковим зафіксовані також більш простіші в планувальному відношенні сільські подільські житла. В „Теці Топоркова” приведені приклади класичного трикамерного планування – хата + сіни + хата. При цьому кожна з хат має піч, а з сіней існував вхід до невеликої комори.

В працях В. Самойловича [69-72] наведені приклади планувальних вирішень народного подільського житла більш пізнього періоду (50-х років). Вони характеризуються більшими розмірами в плані, збільшенням кількості вікон та наявністю спільної кімнати – ванькира. Комора знаходиться зліва при вході в кутку і має, як і сіни, невеликі розміри. Велику житлову кімнату – світлицю, освітлює тричотири вікна і опалюється вона грубкою. Для південних районів Вінниччини характерним є також трикамерний тип житла з чотирма вікнами на фасаді та з галерейкою на південній стороні. Вхід в житло – через сіни, з сіней двері в комору. Нами такі житла виявлені в Могилів-Подільському районі Вінницької області.

Містечкова архітектура займає особливе місце в духовно-матеріальній спадщині Поділля. Дослідженням містечок Поділля займалися С. Барер [3], З. Гудченко [13], О. Пламеницька [61], М. Топорков [89], А. Соколова, П. Юрченко [104-109] та інші архітектори та етнографи.

Характерними особливостями житла подільських містечок планувальні вирішення, які несли в собі ознаки як міського, так і сільського типу. Значний внесок в дослідження архітектури подільських містечок зроблено А. Соколовою, яка збирала польові матеріали для книги „100 местечек Подолии”. Автори скористались деякими польовими матеріалами, наданими А. Соколовою.

Особливе значення в дослідженні містечкового житла мають матеріали „Теки М. Топоркова”, що демонструють інтерес дослідника переважно до житлової забудови і дозволяють визначити певні типологічні групи міського та позаміського житла. М. Топорковим зафіксовано в малюнках кілька садибних будинків міського типу на Польських фільварках Кам’янця-Подільського. Ці будинки генетично походять від „хати на дві половини”. Його інтерпретація, споріднена з архітектурою заміської садиби в одному з поселень Кам’янець-Подільського району характеризує поєднання провінційного бароко та класицизму та ампіру. Риси ампіру домінують у „будинку шляхтича в містечку Шепшоки, котрий за плануванням також нагадує „хату на дві половини”.

М. Топорков не обминув увагою найменші деталі забудови – починаючи від ганків, дерев’яних різьблених огорож, брам, їх конструктивних та декоративних елементів, до фронтонів та щипців з їх декоративним оздобленням, а також типів гонтових покриттів дахів [89].

Аналізуючи планувальні вирішення містечкового житла, відмітимо, що значний вплив на нього має характер зайнятості населення а також відсутність, в багатьох випадках присадибних ділянок. Характер діяльності міщан часто був пов’язаний з торгівлею та ремісництвом. Досить часто житло суміщалося з комерційною діяльністю. Магазины, лавки, ремісничі майстерні знаходились в цокольному або першому поверсі (рис. 2.18).

Особливістю таких будинків була покрівля з керамічної цегли та витягнутий перпендикулярно до дороги чи площі план. Конструктивна схема такого житла – з поздовжніми несучими стінами. Відзначимо велику кількість опалювальних пристроїв (грубок та печей). Переважали будинки з великою кількістю маленьких кімнат. Є приклади експлуатації під житло мансардного поверху. Автором В. Смоляком виконано проект реконструкції групи житлових будинків містечкової забудови в м. Томашполі (рис. 2.19). Така забудова має неповторну особливість, органічно входить в неспокійний рельєф, на якому знаходиться центральна вулиця міста. На жаль, значна частина містечкової житлової забудови в силу нетривкості матеріалів прийшла у непридатний стан.

Рис. 2.18. Характерне містечкове житло в Шаргороді на Вінниччині

Рис. 2.19. Суцільна забудова на центральній вулиці м. Томашполя
(проектна пропозиція В. Смоляка)

Особливий колорит має містечкова забудова Шаргорода, що розташоване в південно-західній частині Вінницької області (рис. 2.20). Велику привабливість Шаргороду надають будинки ремісників та торгівців, що розташовані в Старому місті, якими забудований весь пагорб в межиріччі Мурашки та Ковбасної. Подібна забудова зустрічається в Бару, Ялтушкові, Копайгороді, Мурованих Курилівцях, Озаринцях, Жданові, Немирові, Чернівцях, Могилеві-Подільському, Печері та інших містах і містечках Вінниччини. Та найбільш повно та самобутньо вони представлені саме у Шаргороді.

Рис. 2.20. Краєвид містечка Шаргород

Такими або майже такими ці будинки були і сто, і двісті років назад, і можливо ще й раніше. Однією з особливостей містечкової забудови є особлива форма дахів – величезна, чотирисхила. Дахи часто провисали під великою вагою керамічної черепиці. Під дахом видно блакитні штукатурені стіни, що ніби придушені до землі дахом. Звис даху досить великий, інколи він опирається на дерев'яні стовпчики галерейки з глухими високими перилами. Як правило, вікна закривалися ставнями, що фарбувалися в світло-коричневий колір (рис. 2.21). Усі будинки стояли торцем до вулиці, тому що земля була дорога. На фасадній стороні розташовувались звичайно торговельні лавки чи майстерні. Коли діти та внуки одружувались, ззаду до будинку прибудовувались нові маленькі кімнатки, і дах повз за ними. Будинок зростав в глибину, лишаючи вузький прохід вздовж бокової стіни на другу вулицю чи, скоріш, також прохід, тому що ні сама вулиця, ні ці проходи не мають нічого такого, що звично пов'язується з вулицею: ні проїжджої частини, ні тротуарів, ніякого мощення.

1

2

Рис. 2.21. Містечкове житло:
1 – містечко Шаргород; 2 – містечко Чернівці

Лаконічність та раціональність є головними ознаками об'ємно-планувальних вирішень подільського народного житла. Найпоширенішим типом сільського житла було двокамерне та трикамерне. Основними особливостями містечкового подільського житла були змішані ознаки міського та сільського планування.

2.3. Розвиток подільської селянської садиби

Важливим фактором організації селянської садиби на Вінниччині перш за все фактори соціально-економічного характеру. Зі зміною суспільних формацій зазнавали докорінних змін усталені способи товарного виробництва, що в свою чергу впливало на формування селянських садиб, перелік та кількість господарських споруд в подільському дворі. Існуюче на Україні поняття „селянський двір” в дореволюційний період включало в себе не лише відокремлену присадибну ділянку з будівлями, а й земельний наділ, орну землю.

Зміна системи господарювання на колективну в пореволюційний час докорінно перетворила структуру селянської садиби. Наступив період відходу від дрібного товарного виробництва. Суспільна система господарювання призвела до скорочення значної кількості господарських будівель та споруд в селянському дворі („обійсті”). Поступово відпала необхідність в таких будівлях, як клуні, стайні, возовні, приміщеннях для зберігання сільськогосподарського реманенту та інших.

Аналіз типів дворів на Вінниччині на початку та впродовж ХХ століття свідчить про те, що переважна більшість з них побудована за принципом так званого „відкритого” або „українського” двору, що має велику площу, не зайняту будівлями і огорожену лише тином. Порівняно теплий клімат та невелика кількість опадів дозволяли будувати господарські будівлі не об'єднуючи їх спільним дахом. Наші спостереження свідчать про деяку кількість варіантів планування подільського селянського двору. До основних з них слід віднести двори з вільною, одно- та дворядною, Г- та Т- подібною забудовою. Кожний регіон Вінниччини має свої характерні ознаки планувальних вирішень селянської садиби.

Розташування хати, господарських будівель, саду та земельного наділу залежали від багатьох чинників, основними з яких були традиційно усталені схеми планування садиби та соціально-економічні умови. Велике значення в загальному плануванні садиби мало розташування основної будівлі – селянської оселі. У більшості випадків хата чільною стороною була повернута на сонячну сторону у двір, а вулиця проходила перпендикулярно до будівлі (рис. 2.22). Слід

відмітити, що напрямки вулиць часто обумовлювалися сприятливою орієнтацією селянських хат. Хоча на напрямки вуличної мережі досить часто великий вплив мав рельєф місцевості, напрямок річок, наявність транспортних артерій, напрямок несприятливих вітрів та інші чинники.

Рис. 2.22. Хата в селі Некрасово (Юзвин) Вінницького району (30-і роки).

Дослідники подільського народного зодчества відзначають велике поширення на початку ХХ ст. відкритого типу двору із вільною забудовою. Розміри двору, та кількість господарських будівель в цей період виявляли класове розшарування селян. Призначення та кількість господарських будівель двору завжди були безпосередньо пов'язані з соціально-економічним станом господарства. Бідняцький двір включав лише одну хату та одну господарську будівлю, де було усе господарське начиння та худоба. Двір заможного селянина міг налічувати понад 20 різноманітних будівель, які свідчили про його достаток [36, с. 73].

На Вінниччині побутувала також одно- та дворядна забудова відкритого двору, що мала поширення, як правило, в селах з переважно російським населенням. Цей варіант був властивий і українським селам – переважно в районах з обмеженими присадибними ділянками та у приміських селах [36, с. 78].

Період переходу до суцільної колективізації призвів до докорінних змін у плануванні та забудові сільських садиб. Зміна способу виробництва докорінним чином позначилася на формуванні

подільського двору. Кардинальна зміна способу господарювання мала наслідки як негативного так і позитивного характеру. Значна кількість господарських процесів з селянських дворів була перенесена до виробничих осередків колгоспів – тваринницьких ферм, ремонтних майстерень та інших будівель колективного характеру. Це сприяло „розвантаженню” одноосібних господарств та підвищенню санітарного рівня селянських садиб. На жаль, це призвело і до негараздів, притаманних соціалістичному способу виробництва і перш за все – у відриві від землі, від притаманного багатьом поколінням способу господарювання, у зневірі селян у результатах колективної праці.

Незважаючи на докорінні зміни, пов’язані із переходом до колгоспної системи господарювання подільські селяни зуміли зберегти етнічні традиції, як при трактуванні житлового будинку, так і при забудові сільської садиби. Найбільш сталими та виправданими виявилися ті прийоми, які, враховуючи існуючі особливості праці та побуту сільського населення, сприяли раціональному використанню площі садиби відповідно до конкретних природнокліматичних та виробничо-господарських умов того чи іншого району. Зокрема, багатовікові традиції орієнтації українського житла по сонцю, віддалене розміщення його стосовно вулиці, створення перед житлом зеленого бар’єра, деякі прийоми благоустрою (вимощення плитками доріжок та простору біля хати, висадження квітів та фруктових дерев, диференційований відбір способів декоративного оформлення загорож) тощо органічно ввійшли в сучасне сільське будівництво відображаючи історичну спадковість в її раціональній формі [36, с.86].

Проведені нами дослідження цілком підтверджують цю думку. Розглянемо досліджену та зафіксовану нами селянську садибу в селі Буди Немирівського району Вінницької області (рис. 2.23). Садиба забудована на краю села в 50-х роках минулого століття. Рельєф на якому розташоване село є досить неспокійний. Ділянка садиби має нахил до левади, повз яку протікає невелика річка. За двором існує фруктовий сад, що переходить у город. Будівлі садиби складаються з хати, господарського приміщення для перебування корови, свиней, курей та кролів, а також зберігання кормів, літньої кухні, навісу для зберігання дров, льоху та криниці.

Перелік будівель та споруд садиби, їх планувальне та конструктивне вирішення, розташування їх одне відносно одного свідчить про раціональність, побудовану на традиціях та на сучасних реаліях.

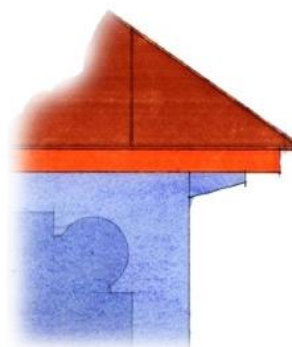
1

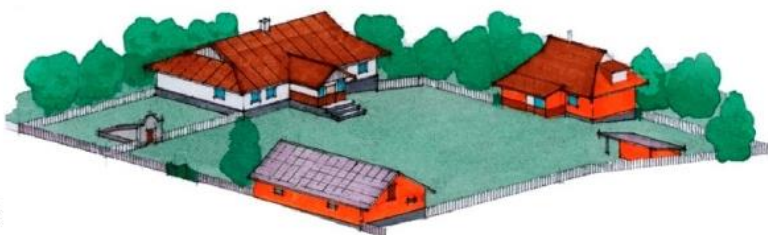
2

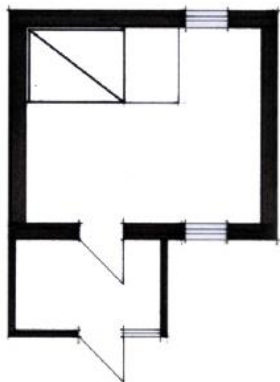
3

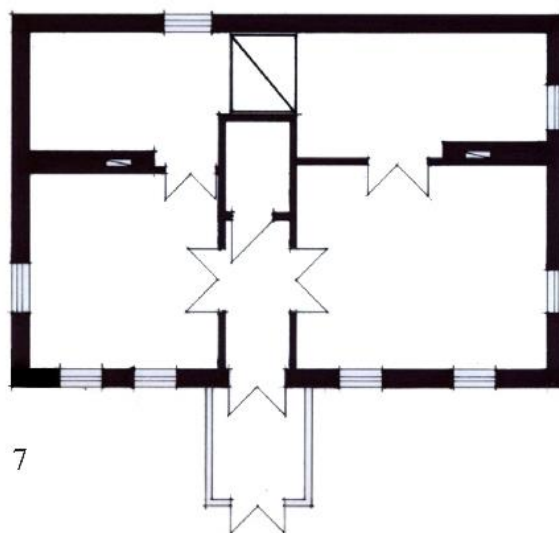
4

5

6

7

Рис. 2.23. Селянська садиба в с. Буди Немирівського району:
 1 – фото житла; 2 – фото літньої кухні; 3 – фасад хати; 4 – деталь
 фасаду; 5 – двір; 6 – план літньої кухні; 7 – план хати

Розглядаючи планувальне вирішення хати в селі Буди, слід відмітити, що вона побудована на традиційному принципі

трикамерного житла. З невеликого ганку-веранди попадаємо в вузькі сіни, що ділять будівлю на дві половини, в одній з яких знаходиться кухня з піччю. З сіней є вхід до невеликої комори. Хата збудована за схемою „хата на дві половини”. Обидві половини опалюються грубками. Характерною ознакою помешкання є велика кількість вікон, зорієнтованих на світлі сторони світу. Силует цієї хати чисто подільський з характерним дахом, покритим металеву покрівлею, що пофарбована брунатним кольором. Стриману мистецьку довершеність спостерігаємо при оздобленні вікон наличниками, при блакитному пофарбуванні стін, при влаштуванні пілястр з характерними капітелями, а також при різьбленні лобових та карнизних дошок.

1

2

3

Рис. 2.24. Традиційна організація сучасної селянської садиби на Вінниччині:

- 1 – поближене до вулиці розташування хати в селі Олексіївка;
 2 – хата віддалена від вулиці в селі Буди Немирівського р-ну;
 3 – глибинне розташування хати в селі Клебань Тульчинського р-ну; Умовні позначення:

1- хата; 2- літня кухня; 3- хлів; 4- льох; 5- гараж; 6- сушарка; 7- навіс для дров; 8- криниця; 9- садок; 10- город.

На садибі бачимо невеличку літню кухню, в якій і зосереджені основні життєві функції, так як хазяїн у цьому обійсті одна

людина – літня жінка. Це є також негативною ознакою соціальних та економічних перетворень, що торкнулись подільської землі.

Спираючись на натурні дослідження маємо можливість проаналізувати традиційну організацію селянської садиби на Вінниччині (рис. 2.24). На рисунках спостерігаємо кілька типів дворів з характерним для подільських сіл розташуванням будівель. На рис. 2.24.а хата наближена до вулиці торцевою стороною, а чільною до двору. Таке планування садиби спостерігалось в селі Россоша Теплицького району. На подвір'ї напроти хати знаходиться хлів а також літня кухня, сушарка, льох, навіс для дров та криниця. До двору примикає сад, що межує з городом, який переходить у леваду. На рис. 2.24.б хата віддалена від сільської вулиці, а хлів розташований вздовж цієї ж вулиці. В глибині двору розташована літня кухня. Садок та город межують з сіножаттю. На рис. 2.24.в показане планування селянської садиби в Тульчинському районі. Відмітимо «глибинне» розташування оселі та наявність хліва, сушарки, літньої кухні, гаража та навісу для дров.

Таким чином, спираючись на дослідження відмітимо традиційність у структурі планування подільської садиби, яка в кожному випадку має свої особливі риси, що залежать від конкретних традиційних, природних факторів і соціально-економічної ситуації.

Досліджені нами садиби в Турбівському, Тиврівському, Бершадському, Хмільницькому, Тульчинському та інших районах свідчать про самобутні планувальні та просторові їх вирішення.

Формування та розвиток традиційної садиби на Вінниччині відбувалося під впливом багатьох факторів, визначальними з яких були природнокліматичні, виробничі, традиційні та соціально-економічні.

2.4. Архітектурно-мистецьке трактування народного зодчества Вінниччини

Народна архітектура створювалась протягом значного періоду часу. Вона безперервно вдосконалювалась та пристосовувалась до змін в житті селянина. Нові соціальні, економічні та інші чинники значно впливали на планувальні, конструктивні та естетичні складові житлових будівель. Наступні покоління переймали все краще, вдосконалювалися професійні прийоми та навички народних майстрів. Таким чином створювалися народні архітектурно-будівельні та мистецько-декоративні традиції.

Архітектурна творчість яскраво проявилась в будівництві сільських хатах. Для них найбільш характерним була органічна

єдність функціональних, конструктивних та естетичних начал. В народному зодчестві тісно переплітаються проблеми, як архітектурного характеру, так і етнографічні економічні, екологічні, релігійні та інші.

Відомо, що народна архітектура була відображенням того кращого, що створено народом. В сільському зодчестві найбільш відчутним є зв'язок людини з оточуючим світом – з землею, з природою, та з батьківщиною. Дбайливе ставлення до народної архітектури – це не бездумне перенесення з минулого форм та прийомів, а професійно виважене врахування архітектурних традицій минулих поколінь.

Мистецька виразність сучасного сільського будинку найтісніше пов'язана з його конструктивною основою. Через глибоке естетичне осмислення та розробку конструктивної основи вдається отримати якісно нове явище матеріальної дійсності архітектурну форму. Саме в архітектурній формі знаходить свій завершений вираз ідея міцності, стійкості та рівноваги житлового будинку, пов'язуються в цілісний архітектурно-мистецький образ різноманітні композиційні складові та особливості матеріалу, конструкції, об'єму та простору.

При формуванні декоративного оздоблення житлового будинку народні майстри старалися не подрібнювати архітектурні форми, використовуючи лише ті елементи, які б відповідали тектонічній структурі будинку, не порушуючи цілності його об'єму. Для народного житла властивим є виваженість у вирішенні основних архітектурно-мистецьких деталей, раціональним розташуванням найважливіших елементів декору.

Простота, стриманість, лаконічність об'ємно-просторової композиції житлового будинку та мальовничість вирішення його фасадів, що визначає в великій мірі архітектурно-мистецький вигляд народного житла, обумовлюється рядом практичних та конструктивних міркувань.

В архітектурному вирішенні народного подільського житла можна виявити ведучий мотив, що має значний вплив на створення мистецького образу житла. Так, у південних районах Вінниччини характерним є яскраве пофарбування основної площини стін фасаду у зелений чи блакитний кольори та біле фарбування пілястр, карнизів та віконниць. В північних районах, навпаки, насиченим кольором фарбуються пілястри та класичні елементи вікон та дверей, а стіни лишаються не оштукатуреними.

В архітектурі подільського житла завжди можна знайти спільні риси, що характерні для багатьох регіонів цього краю. Разом з тим, типовість архітектурних прийомів не створює шаблону в

архітектурному вирішенні тому, що в кожній місцевості існують свої характерні особливості, які відображають смаки виконавця. Ці своєрідні риси народної архітектури завжди підпорядковані основному принципу, що відпрацьований зусиллями та досвідом народу. Тому, досить часто, єдиний характер забудови мають не тільки вулиці, але й окремі села.

Звичай розмальовувати стіни помешкання орнаментами існував здавна. На жаль, цей звичай сьогодні призабутий – лише в деяких місцевостях Поділля хати розмальовують орнаментом квіtkового, рослинного чи геометризovanого орнаменту. Традиційність в оздобленні будівель виявляється в типовості настінного декору, своєрідності орнаментальних мотивів, схем, композицій. Це відзначалось у працях наших мистецтвознавців Б. Бутника-Сіверського, В. Самойловича та інших. Дослідження автора показали, що в селах Теплицького, Бершадського та Гайсинського районів Вінницької області існує звичай розмальовувати зовнішні стіни квіtkовим орнаментом на білому чи кольоровому тлі. Настінні розписи фарбами від руки зараз не мають широкого розповсюдження. На зміну йому прийшли інші прийоми декорування, які розвиваються, набравши інших форм.

Велика увага приділяється декоруванню ганків, стін, веранди, огорожі, віконних та дверних прорізів, господарських приміщень. Слід зазначити використання природних фарб в народній архітектурі південно-східного Поділля. Історія використання природних барвників сягає найдавніших часів. Про це свідчить, наприклад, масове поширення на цій території орнаментованої кераміки у поселеннях трипільської культури (IV-III тис. до н.е.). У фондовій колекції Вінницького краєзнавчого музею є трипільський посуд, розмальований чорною, червоною та білою фарбами. Крім гончарства з використанням природних фарб пов'язано оздоблення житла, виготовлення одягу та взуття.

Серед природних фарб, які використовуються на нашій території переважають кольорові глини та рослинні барвники, що застосовуються, незважаючи на поширення „купованих” фарб.

Традиція „вимащування” хату білим кольором зовні і в середині спільна майже для всієї України. має застосування також і крейда, запаси якої є в південних районах вінницької області.

Охристі глини червоного кольору застосовувались в Томашпільському та Чечельницькому районах для вимащування „затилля”. Вишнево-червона глина застосовувалась для оздоблення будинків в Гайсинському районі.

Синьо-сірі, жовті та бурі глини використовувались для пофарбування фасадів у Вінницькому, Погребищенському та Калинівському районах.

Для розмалювання стін застосовувались і рослинні барвники, що мали яскраво-жовті, жовтувато-червоні, сині, коричневі, темно-вишневі, червоні, блакитні, зелені та жовтогарячі кольори.

Розміри, форма, пропорційні співвідношення, розташування та оздоблення вікон та дверей мають важливий вплив на планувальну організацію та архітектурно-мистецький вигляд сільського будинку.

Досить часто забудовники використовують характерну для народної архітектури орієнтацію вікон головного житлового приміщення – загальної кімнати – в сторону вулиці, що ніби пов'язує сільську сім'ю з жителями села. Головний фасад будинку, зорієнтований в сторону основного підходу стає своєрідним „обличчям” житла. Якраз його декоративному оздобленню приділяють значну увагу.

Перш за все в композиційній архітектурі житла виділяють найбільш важливі з практичної точки зору елементи – вікна, головний вхід в будинок, а також важливі частини та деталі фасаду – пілястри, карниз, цоколь. Як і в народній архітектурі велика увага приділяється оздобленню вікон та дверей, яке розраховується як на сприйняття з близької відстані, так і на споглядання з вулиці. З урахуванням цих та багатьох інших факторів вибирають розміри та характер декоративної проробки даних елементів та деталей.

Розташування дверей як в старих, так і в сучасних житлових будинках має тверду традицію, що вироблена на протязі значного часу, котра виходить з принципу найбільш доцільної організації житлових та підсобних приміщень і створення найбільш зручного та короткого зв'язку між окремими кімнатами будівлі. Зовнішні двері мали ширину 0,8 – 0,9 м. Висота дверей складала 1,6 – 1,7 м, що викликалось потребою менше охолоджувати ті стіни, а значить і житлові приміщення.

Полотнища дверей, як по формі, так і по конструкції дуже прості; звичайно, дошки полотнища з внутрішнього боку зв'язані шпонкою. Фільончасті ж двері з'явилися порівняно недавно. На Поділлі спостерігається ряд цікаво скомпонованих двопільних полотнищ з різьбленим орнаментальним або розмальованим оздобленням фільонки і верха наличника (рис. 2.25).

Рис. 2.25. Мистецьке трактування дверей на східному Поділлі
(графіка – В. Самойлович, фото – автор)

Значну роль в оздобленні дверей відіграє фрамуга над ними, передбачена для освітлення сіней. розповсюдження в народній архітектурі отримали двері з набитими на зовнішній площині невеликих профільованих планок, що створюють визначений малюнок. оздоблення дверей різьбленням по дереву в подільській архітектурі зустрічається відносно рідко. В основному – це різьблений декор на площині дверних полотен. Для різьбленого декору дверей характерним є використання елементів геометричного та рослинного фрагменту. Різьблення на полотнищах дверей схоже за мотивами до настінного розпису типу “вазон”, але техніка різьблення дереву надає інший характер та своєрідність цій композиції.

Приєм розпису дверних проїм особливо характерний для південних районів Вінницької та Хмельницької областей.

Розташування вікон в житловому будинку тісно пов’язане з його плануванням та організацією. Пануюча форма віконної проїми – прямокутна з співвідношенням сторін від 1:1,25 до 1:1,5. рідко, але траплялися лучкові форми перемички, переважно в приміських селах. В Немирові, на невеликих будинках з чотириколонними ганками і навіть в селянських хатах, під впливом дуже поширеного

провінціального ампіру, виникли оригінальні віконні пройми, де середня пройма широка, а бокові вузькі з тонкими стовпчиками між ними.

Рисунок рами був дуже простий, починаючи від стародавніх вікон в одну шибку для освітлення комори і сіней, або в дві шибки у вікнах фасадної стіни хати проти топки печі і, нарешті, маленьких вікон розміром 0,5 x 0,6 і навіть менше в чотири шибки для освітлення жилих приміщень, - всі ці пройми, і до того ж глухі, викликані прагненням звести до мінімуму охолодження приміщення, тим більше, що рами були одинарні. Тепер рисунок рами складніший і особливої різноманітності він досягнув на верандах, де був перетворений в своєрідний вітраж з візерунковими рисунком (рис. 2.26).

Рис. 2.26. Мистецьке трактування вікон на Вінниччині:
1 – село Шепієвка; 2 – село Тернівка; 3 – село Сокоlecь;
4 – село Пиковець

Віконна пройма оздоблювалась малюванням, але під впливом міської архітектури дерев'яний наличник все більше проникає в народну архітектуру. Основна форма наличника скрізь майже однакова. Тобто це дві дошки до 10 см завширшки по боках вікна, які зверху завершуються широкою лобовою дошкою з різьбленням і чимось на зразок примітивного сандрика, завершує вікно. Зовнішній дерев'яний наличник мав велике значення в народній архітектурі

Поділля і був одним з основних елементів архітектурної обробки площини стіни, існуючи поряд з мальованою обробкою віконної пройми.

Досить розповсюдженим декоративним засобом був розпис віконних проїм. Настінним розписом часто прикрашали простінки між вікнами. При цьому розпис ніби пов'язував проїми між собою, створюючи на площині стіни єдину художню композицію.

Для Вінниччини характерним є велика кількість мистецьких прийомів при оздобленні вікон.

Для Хмельницької, Тернопільської, Вінницької областей характерним прийомом оздоблення стін була орнаментальна пластика, яка поширилась в двадцять роки. Часто орнамент, що заснований на використанні елементів рослинного орнаменту, розробив над вікнами, створюючи горизонтальну витягнуту симетричну композицію.

Пластична обробка стін є одним із засобів виявлення тектонічної структури стіни, а також підвищення архітектурно-мистецьких якостей фасадів подільського житла. Основними елементами архітектурної пластики є пілястри, пояски, карнизи, фриз, фільонки, обрамлення вікон та дверей та ін.

Досить вагомими елементами фасаду, що прикрашається пластичним та кольоровим декором є пілястри, влаштування яких виникло з міркувань теплового захисту кутів будівлі. Прикладів кольорового, орнаментального та пластичного декорування пілястр на Поділлі існує безліч. Пілястри виділяються кольором (темнішим чи світлішим за фасад), оздоблюються штукатурною поліхромною пластикою в техніці „сграфіто”, невибагливою глиняною та гіпсовою пластикою. Оздоблюються вони вертикальними тягами, закінчуються характерними для Вінниччини капітелями, що часто розмальовуються квітами та рослинами. Використовуються гіпсові декоративні плити, пластично орнаментовані та розмальовані “під виноград” (рис. 3.30).

Поширеним прийомом оздоблення фасадів сільських будівель є лицювання керамічною плитою. Для виявлення карнизів, вікон, пілястр застосовують кольорову плитку, орнамент з якої створює цікавий колорит. Прийоми та техніка застосування керамічної плитки відрізняються різноманітністю.

Рис. 2.27. Мистецьке трактування пілястр у Вінницькій області

Народне будівництво завжди відрізнялось раціональним використанням природної фактури матеріалу, вона підвищувала архітектурну виразність сільської хати. Вивчаючи різноманітні прийоми офактурювання стін на Поділлі можна зробити висновок, що деякі з них виникли в результаті практичних міркувань, а інші є засобом лише декоративного оздоблення. Для Вінниччини

характерним є велика кількість прийомів та засобів для збільшення архітектурної виразності стіни. В багатьох районах Вінниччини використовується метод «штампів» (рис. 2.28), що полягає в створенні штучної фактури стіни за допомогою пальців рук або вирізаних з дерева або буряка, форм, що втискуються в тільки що оштукатурену стіну.

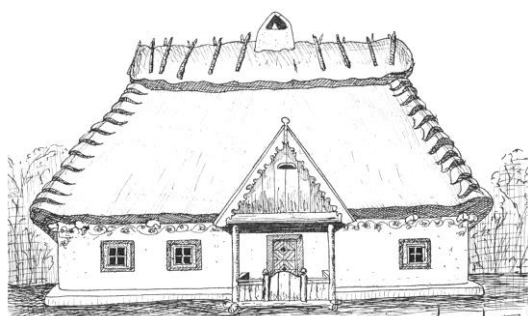
Рис. 2.28. Стіни оздоблені технікою «штампів»
1 – село Івонівці; 2 – село Торків; 3 – село Комаргород

Крім того оригінальним прийомом оздоблення поверхні стін є використання річкових молюск. Часто стіни лицюються цементними плитками з мотивами винограду (рис. 2.29).

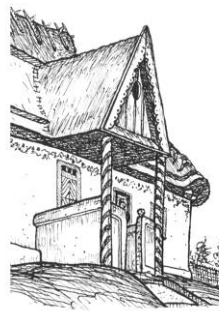

Рис. 2.29. Використання орнаментованої цементної плитки в селах Крижопільського району

Влаштування ганків своєю історією тягнеться до кінця XIX ст. Елементарні ганки, що добудовувалися до хати мали просту форму і, як правило, опиралися на два дерев'яних стовпчики і закривалися дерев'яною огорожею. Особливого розвитку ганки набули в містечковому будівництві (Тульчинський, Бершадський, Тиврівський, Немирівський та Могилів-Подільський райони). Досить часто ганки мали округлий дах і закривалися зашкеленими віконцями (рис. 2.30).

1

2

3

4

Рис. 2.30. Ганки в народній архітектурі Поділля:
 1 – традиційні подільські ганки 20-х р. (за М. Топорковим);
 2 – подільський ганок (за В.Самойловичем); 3 – ганок в
 Тульчинському районі; 4 – ганок в Бершадському районі.

В народній архітектурі Вінниччини велике значення набуває орнаментальне різьблення по дереву. Застосування дерев'яного різьблення має великі традиції. Як правило таким способом оздоблювались фронтони, під карнизні дошки, елементи веранд та ганків. Мотиви та форма орнаментального різьблення залежить від місцевих народних традицій. В «Теці Топоркова» присутні замальовки лобових різьблених дошок, а також під карнизних елементів, що зустрічалися на подільській землі в 20-30-х рр. (рис. 2.31).

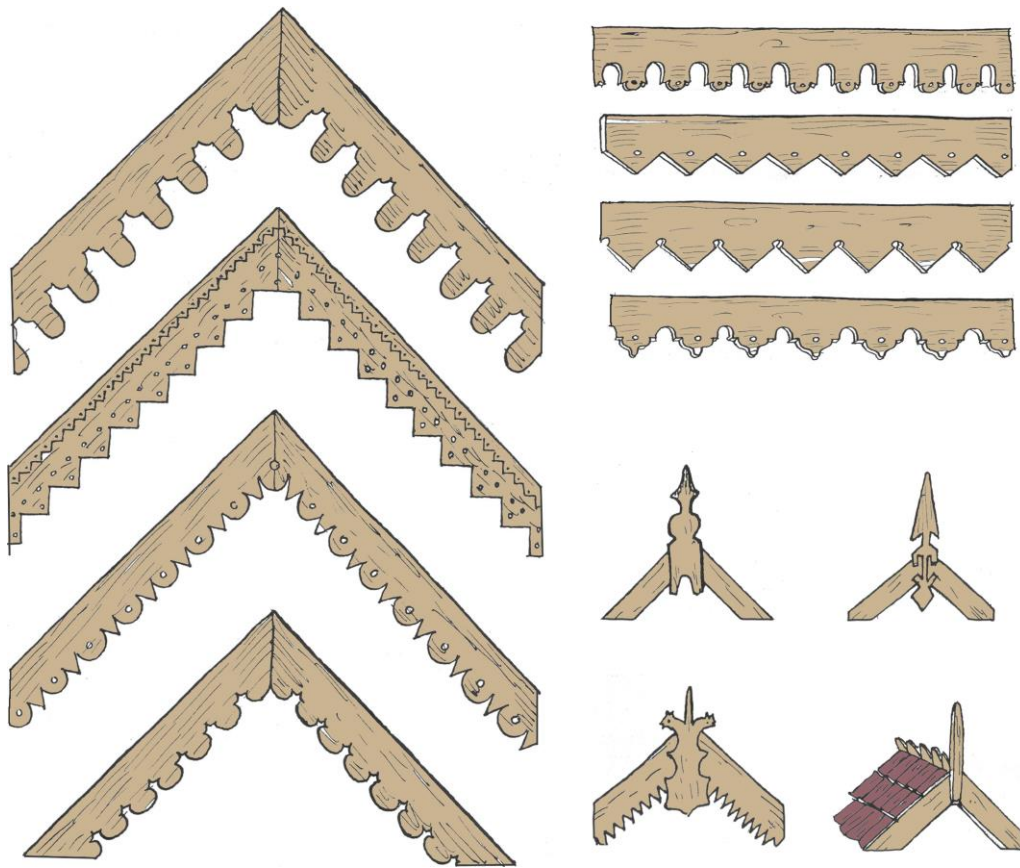

Рис. 2.31. Мотиви дерев'яного різьблення на Поділлі (за М.Топорковим)

Нами досліджені мистецькі прийоми оздоблення ганків в Вінницькій області. Вони відрізняються традиційними підходами до формоутворень, деякі з них мають складну форму. Лобові та різьблені дошки підкреслюють індивідуальність окремого будинку. Досить часто вони фарбуються синіми, охристими та зеленими кольорами (рис. 2.32).

Рис. 2.32. Застосування орнаментального різьблення на фронтонах ганків у Хмельницькому районі

Будівельні прийоми та мистецькі форми народної архітектури є результатами колективної творчості народних зодчих, які

вдосконалювали їх на протязі століть. Так поступово формувалися народні архітектурно-будівельні та декоративно-мистецькі традиції.

Постійне використання в практичній діяльності традицій, що базуються на колективному досвіді, дозволило народним майстрам створювати типи житла, що відрізнялися не лише доцільністю планувальної організації, простотою та логічністю конструктивного вирішення, виваженим використанням засобів та матеріалу, але й високою мистецькою виразністю.

Незважаючи на традиційність народних форм будівництва, процес зміни сільського житла є безперервним. Гармонійне поєднання традиційного та нового, що лежить в основі творчого методу народного майстра, визначає не лише розвиток та вдосконалення архітектури народного житла, але й її різноманітність.

Проблема застосування кращих традиційних будівельних, архітектурно-планувальних та мистецьких прийомів, що склалися впродовж століть є складною з багатьох міркувань. Перш за все, традиції не є чимось усталеним, застиглим. Вони постійно трансформуються у часі, відбираючи все краще, досконаліше. Важко випрацювати якийсь рецепт застосування традиційних прийомів в сучасній архітектурній практиці. Наше завдання полягає в тому, щоб зрозуміти основні принципи формування житлового народного зодчества.

Для народної архітектури завжди був властивий зв'язок архітектурної форми та матеріалу, вміння активно використовувати можливості та властивості будівельних матеріалів для підвищення мистецької виразності житла в цілому чи архітектурної деталі зокрема, залежність прийомів мистецького оздоблення фасадів від будівельних конструкцій та матеріалів.

Таким чином можна зробити висновок, що визначну роль у підвищенні мистецької виразності подільського народного зодчества відіграють такі прийоми декоративного оздоблення як колір, розписи стін, пластична обробка, орнаментальна фактура та ін. Використання цих засобів надає архітектурі народного житла Вінниччини національну своєрідність та самобутні риси, що збагачує загалом архітектуру України.

2.5. Особливості пластичного оздоблення фасадів житлових будівель

Важливою частиною формування гармонійного архітектурно-мистецького образу селянської хати на Поділлі є пластичне оздоблення поверхні її фасадів. Пластична виразність досягається

шляхом виявлення фактури стіни житла, композиційним виділенням структури фасаду, рельєфною обробкою деталей та елементів з використанням різноманітних мистецьких засобів та прийомів.

В теперішній час у сфері масового індивідуального будівництва існує не так багато прикладів вдалих архітектурно-мистецьких вирішень фасадної частини будинку. Відсутність гармонійних декоративних елементів та деталей в структурі фасадів садибних будинків зорозово обтяжує їх. Досить часто ці деталі стають надто монументальними та непропорційними. Одночасно порушуються традиційно прийняті масштабні співвідношення, характерні для подільського сільського житла.

Як показує практика, в сучасному житловому будівництві, як на селі так і в місті, декоративні деталі або не використовуються взагалі, або мистецьке оздоблення житлового будинку йде шляхом дуже наближеного і досить примітивного копіювання традиційних мотивів, що застосовувались в народному зодчестві. Перший шлях веде до невинправданого аскетизму житлової забудови, а другий дискредитує саму ідею використання народних традицій, так як вирішується вона на низькому професійному і мистецькому рівні, підмінюючи наступність традиційних принципів формування мистецько-образної структури народного житла формальним копіюванням окремих прийомів та конкретних архітектурних форм і деталей декоративного оздоблення фасадів.

Спроби народних майстрів а також деяких архітекторів відтворити традиційний декор однозначно приречені на невдачу тому, що процес розвитку архітектурних форм та мотивів декору є невинпинним в часі. Він не може бути повернутий назад тому, що рухається безперервно та поступально, народжуючи все нові і нові архітектурно-мистецькі елементи, що відображають особливості своєї епохи. Тому й не варто займатися сліпим копіюванням кращих зразків архітектурно досконалих творів народного зодчества. Відзначаючи високий рівень елементів традиційного декору, не можна забувати, що народні майстри керувались при їх створенні не лише мистецькими, але й практичними міркуваннями. Прикрашаючи житло, господар через декор, через форми та образи старався осмислити свій зв'язок з оточуючим світом – реальним, видуманим чи казковим, хотів знайти своє місце в світі, повноправно утвердитись в ньому. Різноманітні рослинні орнаменти, символічні знаки та зображення, фантастичні та реальні образи, що населяють архітектурно-мистецьке оздоблення сільського будинку, сприяли гармонійному поєднанню житла з лісом, річкою, полем, сонцем, зірками та небом, що оточували його.

Крім мистецької та символічної функцій декоративне оздоблення формувало масштабний стрій в загальній структурі будівлі, вносячи в його композицію архітектурно-мистецькі деталі, що були в гармонії з природними елементами. Це сприяло зоровому зближенню з оточуючим середовищем.

Розкриттю мистецько-образної характеристики сільського житлового будинку значною мірою сприяє синтез чисто архітектурних засобів виразності із засобами зображувальними – декоративною скульптурою, різьбленням, живописом. Такі засоби виразності збагачують архітектурну пластику сільської житлової будівлі та підсилюють емоційне сприйняття. Досконала та виразна пластика сприяє також створенню виразного силуету житла.

Для народної архітектури завжди був властивим органічний зв'язок архітектурної форми та матеріалу. Народні будівничі навчилися майстерно використовувати можливості і властивості будівельних матеріалів для підвищення мистецької виразності житла в цілому чи архітектурної деталі зокрема, залежність засобів мистецького оздоблення фасаду від будівельного матеріалу, що застосовується. При формуванні декоративного оздоблення житлового будинку народні майстри старалися не подрібнювати архітектурні форми, використовуючи лише ті елементи, які б відповідали тектонічній структурі будинку, не порушуючи цілності його об'єму.

Для оздоблення подільського житла властивим є застосування значної кількості прийомів та засобів пластичного оздоблення фасадів (рис. 2.33), як в цілому, так і окремих елементів (пілястр, карнизів, вікон, дверей і т.д.). Відомо, що існують архітектурна та декоративно-орнаментальна пластика і поділ між ними досить умовний, так як вони досить тісно зв'язані між собою.

Пластична обробка стін набула широкого розповсюдження на Вінниччині з 30-х років, в період виходу з ужитку поліхромного розпису, характерного для народного зодчества цього краю. Зростання матеріального рівня життя в повоєнний період підвищило естетичні вимоги і до архітектурно-декоративного оздоблення житла. Традиційність в оздобленні будівель виявляється в типовості настінного декору, своєрідності орнаментальних мотивів, схем, композицій.

Основним орнаментом хат Поділля був квітковий, рослинний а також геометричний рисунок. Поширеними були зображення квітів, виноградних грон, вазонів, розеток, листя рослин, геометричних елементів. Як правило, такі зображення розфарбовувалися в інтенсивні кольори – зелений, синій, червоний та інші.

Рис. 2.33. Мотиви пластичного оздоблення фасадів:
1 – Тиврівський район; 2 – Бершадський район; 3 – Чечельницький район

Особливістю пластичного вирішення стін в сільських оселях є застосування мотивів бароко в окремих місцях стіни і, особливо, у верхніх частинах пілястр (рис. 3.37).

Рис. 2.34. Мотиви бароко при оздобленні капітелей колон:
1 – застосування кольорів з пластикою (Барський р-н); 2 – класичне трактування капітелі в с. Березівка; 3 – форма капітелі, властива для житла Вінниччини

Це можна пояснити впливом монументальної архітектури міст та містечок, що знаходяться поруч. Синтез форм бароко та живописних зображень виноградної лози у трактовці верхньої частини пілястр зустрічається у Бершадському, Теплицькому, Гайсинському, Тульчинському, Ямпільському, Томашпільському районах області (рис. 2.34).

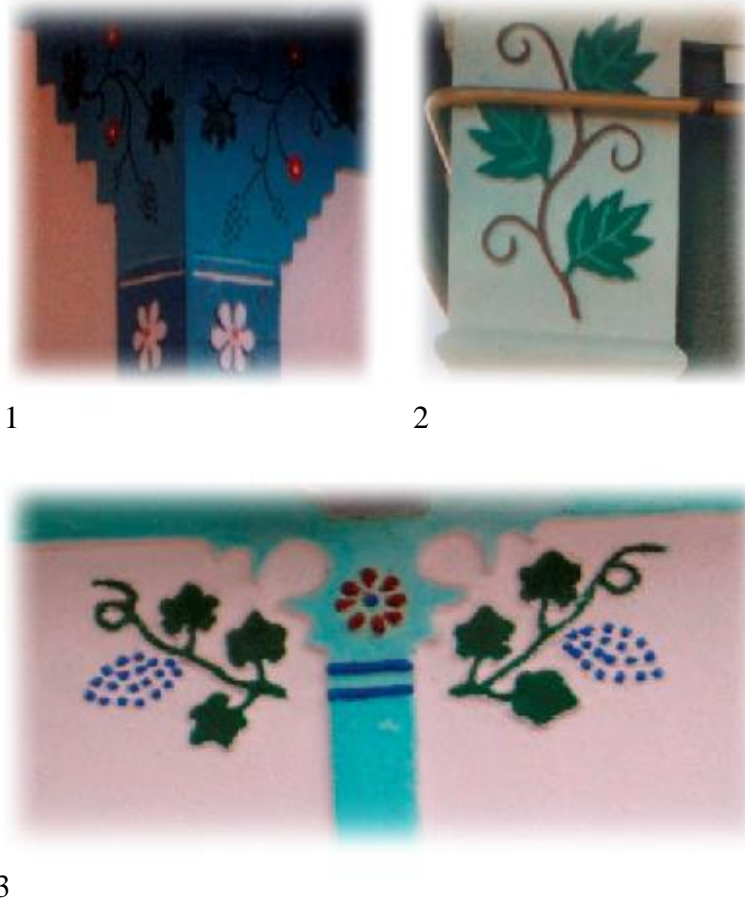

Рис. 2.35. Мотив виноградної лози в завершенні пілястр:
1 – капітель в с. Росоша; 2 - капітель в с. Комарівці; 3 - капітель з мотивами рослинного орнаменту

Досить колоритним є пластичне зображення капітелі у стилі бароко на одній із старих хат, напівзруйнованій і покинутій у селі Івонівці Тиврівського району. Хата дуже стара, очевидно 30-х років. Конструктивна основа будівлі – каркасно-глинобитна, пілястри влаштовані на вертикальних стійках. Над пілястрами – пластичне зображення квітки. Цікавою є фактура стіни, оздоблена тисненням елементарної вузької форми. Ця орнаментальна пластика виконана в глині, яка є досить нетривким матеріалом. Стіна пофарбована в білий колір, і завдяки грі світла та тіні на елементах пластики спостерігаємо чудовий зоровий ефект (рис. 3.39).

Рис. 2.36. Пластичне завершення колони в глинобитній хаті
(с. Івонівці)

Особливою вишуканістю відрізняються капітелі пілястр білого кольору, що переходять в пластичний карниз на фоні інтенсивного зеленого, синього чи теракотового кольору, що також зустрічаємо у південних районах, зокрема у селі Березівка Могилів-Подільського району та с. Ялтушків Барського району (рис. 2.34.1). В селі Ялтушкові на капітелі зеленого кольору зображено два кола, що перетинаються. Пілястра стрункіша за рахунок вертикальних пластичних пофарбованих тяг. Аналогічна трактовка пілястр зустрічається і на господарських будівлях цієї садиби.

З великою майстерністю оздоблена пілястра в селі Росоша Теплицького району. Капітель і пілястра синього кольору а на них за допомогою пластики та кольору зображено зелене листя винограду, червону квітку, горизонтальні лінії і ще більшого розміру квітку блакитного кольору. Незважаючи на багатопланову композицію такий прийом пластично-кольорового оздоблення вражає композиційною єдністю та вишуканою довершеністю (рис. 2.35.1).

В старих будинках багатьох районів Вінниччини часто зустрічаємо елементарну капітель у стилі бароко, що об'єднує пілястру та карнизну частину хати. Таке завершення верхньої частини пілястри є дуже розповсюдженим в будівлях 30-50-х років (рис. 2.36.)

Досить ефектним є пластичне оздоблення пілястр у вигляді виноградного листя. До орнаменту доданий колір, що збагачує пластику. Композиція включає також горизонтальний поясок в нижній частині пілястри. Такі прийоми характерні для сільського житла у Барському районі (рис. 2.35.2).

Маємо приклади майже класичного підходу до пластичного оздоблення пілястр у Ямпільському районі (с. Дзигівка). На рис. 2.37 зображено пілястру з вертикальними жолобками та розвиненою

пластикою верхньої та нижньої частин. Капітель межує з стіною оздобленою крупною фактурою, що додає такому вирішенню особливої привабливості.

Рис. 2.37. Характерна пілястра, розділена канавками, поряд зі стіною, оздобленою під «шубу»

Широке розповсюдження каркасних стін з різноманітними заповнювачами в сільському будівництві призвело до застосування значної кількості пілястр, що мали оригінальний мистецький зміст. Тонке профілювання вертикальних тяг, фризу та інших пластичних деталей надають цим декоративним елементам вишуканого вигляду, що свідчить про неабиякі смаки будівничих.

Особливий мистецький зміст народні майстри вкладали у пластичне оздоблення вікон. Дослідження вказують на велику кількість мистецьких прийомів, що використовуються для прикрашання вікон і які співпадають з загальним архітектурним мотивом фасаду народного житла. Традиційні підходи до пластики вікон свідчать про високі смаки народу. Раніше часто застосовували дерев'яні наличники з характерним різьбленим сандриком (рис. 2.38).

Рис. 2.38. Характерні мотиви оздоблення вікон дерев'яними наличниками в селах Некрасово та Пултовці Вінницького району

2.6. Колористика фасадів

Колір має досить важливе значення для формування архітектурно-мистецької виразності подільського житла. Він пов'язує усі елементи в єдину цілісну композицію. П. І. Юрченко писав: „Колір і фактура дахового матеріалу, тобто темно-сіра солома або гонта і оранжева черепиця, якнайкраще пов'язуються з яскраво-білими стінами і навколишнім зеленим ландшафтом. Сполучення червоного або темно-сірого тону даху з білою площиною стін і різноманітними рисунками бар'єру і колон разом з чотирма стовпами своєрідного портика першого поверху з розмальованими віконницями і дверима, - все це створює живописний архітектурний ансамбль, насичений простотою і невимушеністю і дуже далекий від міщанської вишуканості” [76, с.23].

В. Чепелик відмічав: „Глина – біла, жовта і червона – дали змогу ввести в архітектуру барви. Білі стіни, коричнево-червона призьба, золотава або сірувато-брунатна стріха внесли в колористику села центрального регіону України свою оптимістичну, дуже стриману гаму, яка доповнювала кольори землі і буйної зелені. Тарас Шевченко говорив про „білохату” України. На Поділлі хата немов увібрала в себе блакить неба, рожеві і ясно зеленаві барви. Коли ж жінкам і цього було замало, вони розмальовували хати, перетворюючи їх стіни в суцільні барвисті килими з квітами і травами...” Саме тому поет і сказав „хата мов писанка”. Біла, сяюча, ласкава, вона і в негоду зберігала на своїх стінах відблиск сонця [104, с.26]. Архітектор М. Холостенко відзначав: „Особливо слід вивчати художні прийоми рішення житла, його кольорового оформлення, розпису, обробки дерева, використання різних матеріалів тощо. Ми цінімо в народній архітектурі житла багату живописність цих засобів, вміння володіти світлотінню в поєднанні з окремими архітектурно-конструктивними елементами будівлі, барвистість і художність декорування при одночасній стриманості, лаконічності та художній виразності. Все це при правдивості й реалістичності образів, поєднується з величезною оптимістичністю і багатством фантазії” [96, с.22].

Відмічено, що тема художніх прийомів в рішеннях кольорового і декоративного оформлення і взаємовідносини їх з формою в народній українській архітектурі мають не академічний, а живий, актуальний інтерес. Автор підкреслює факт великого поширення кольорового та живописно-декоративного оформлення селянського житла на Україні. Досить поширене кольорове оздоблення і на Поділлі.

Кольоровий декор використовується для підвищення архітектурно-мистецької виразності народного житла. Колір є найбільш ефективним декоративним засобом. Разом з тим він є досить доступним та економічним.

Колористика фасадів та інтер'єрів вирізняється великою різноманітністю. Так, яскравість, інтенсивність застосовуваного кольору залежать від багатьох факторів – місця деталі на фасаді, його функціонального призначення, звичаїв, традицій, конкретних умов та ін. В. В. Самойлович відзначає, що передумовами способу застосування кольору в архітектурі народного житла є характер та властивості будівельного матеріалу, а також прийоми конструктивного вирішення стіни.

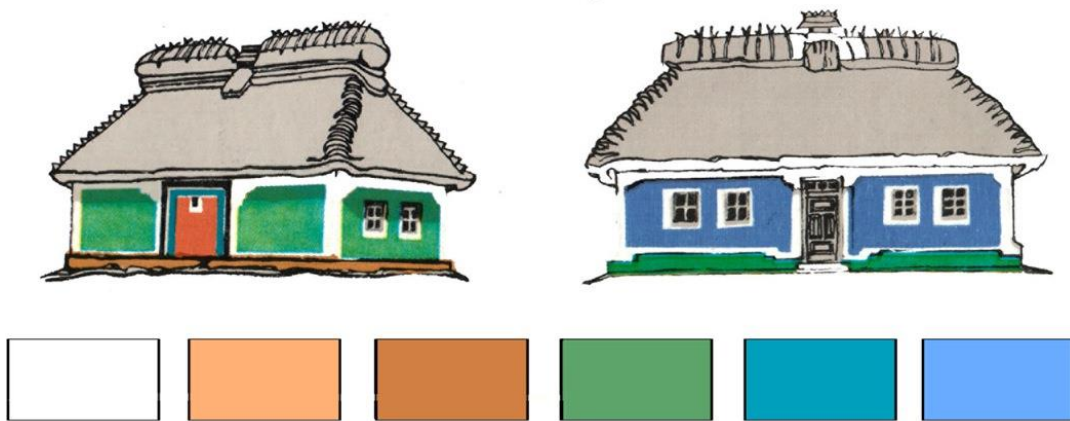

Рис. 2.39. Колористика фасадів подільського житла
(за В. Самойловичем)

В лісостеповій зоні, до якої відноситься і Вінниччини, де в свій час основним будівельним матеріалом була глина, кольорове вирішення стіни було одним з основних засобів підвищення архітектурної виразності будівлі. Тут переважає традиція фарбування різними тонами значних за площею поверхонь стіни [70, с.338], (рис. 2.39).

Особливості пофарбування стін та архітектурних деталей залежать також від ряду практичних і економічних причин: планування житла, кліматичних умов, а також від тих декоративно-мистецьких традицій та усталених естетичних смаків населення, що склалися в даній місцевості. Т. Косміна підкреслює закономірності в декоративно-художньому оформленні сільського житла Поділля. Естетичні вирішення народного житла – результат колективної народної творчості, обумовленої місцевими художніми традиціями. Виходячи з історичних умов життя та побуту селянства, ці традиції сприяли взаємозв'язку і спільності різноманітних мистецьких витворів народу як у тонально-кольоровій гамі, так і в характері

орнаментально-декоративного вирішення, що дає підставу розглядати з цього погляду Вінниччину, як район з характерними мистецькими рисами [36, с.34].

Для народного житла Поділля початку ХХ ст. характерною ознакою було пофарбування стін в залежності від їх орієнтації. Відомо, що стіни, орієнтовані на північну сторону трактувалися в іншій кольоровій гамі ніж стіни, що „дивилися” на схід, південь чи захід. Для пофарбування північно-орієнтовних стін використовували глини жовтих тонів, виходячи з економічних та інших практичних факторів. Жовтих та червоних глин було достатньо майже у всіх селах. Ці глини мали теплий відтінок, що сприяло зоровому сприйняттю північного фасаду будівлі. Білі глини, так звані каолінові були дорожчі і застосовувались для чільних сторін хат.

Використання глин та інших природних барвників на Вінниччині має свою давню історію. О. Г. Яворська відмічає, що у фондovій колекції Вінницького краєзнавчого музею є трипільський посуд розмальований чорною, червоною та білою фарбами. Крім гончарства, з використанням природних фарб пов'язано оздобленням фасадів та інтер'єрів.

Підкреслено, що серед природних фарб, які використовувались на нашій території у ХІХ – І половині ХХ ст., переважають кольорові глини та рослинні барвники. Незважаючи на масове поширення „купованих” фарб, деякі з них застосовуються і досі.

Біла глина – каолін – утворює на Вінниччині легкодоступні запаси. Серед сіл, де добувається каолін – Печора, Чуків, Михайлівка, Гута, Кирнасівка, Павлівка. Промислове родовище каоліну знаходиться в с. Глухівці Козятинського району.

Традиція „вимащувати” хату білим кольором зовні і всередині спільна майже для всієї України. Поряд з білою глиною застосовується крейда, запаси якої є в с. Яришівка, Букатинки Могилів-Подільського району, с. Росопі Теплицького району. Повсюдно застосовується випалене з вапняку вапно.

У багатьох селах області існує звичай „підводити” призьбу чорною фарбою, якою служив розчин сажі або смола. У деяких селах Немирівського та Крижопільського районів в якості чорної фарби використовувалась місцева чорна глина.

У південних районах Вінниччини (Чечельницькому, Крижопільському, а також у Гайсинському районі) добувають охристі глини червоного кольору. Існує родовище вишнево-червоної глини біля Ольгополя.

Жителі села Міз'яківські Хутори Вінницького району використовують як синю фарбу мінерал вівіаніт.

Природна фарба вохристого (жовтого) кольору – глина з великим вмістом окислів заліза знайдена і використовується в Калинівському, Погребищенському та Тиврівському районах.

Стосовно рослинних барвників слід сказати, що, наприклад, дуже були поширені фарби з яблуні, бузини, цибулі, вільхи та дуба в Крижопільському районі.

Виварені однорічні пагони яблуні давали яскраво-жовту фарбу. Сік ягід бузини – синя фарба. Кора дуба і плоди „шишечки” вільхи давали відтінки коричневого кольору. Темно-вишневий колір отримували з ягід ожини.

Рослинними фарбами виконувались більшість розписів, причому їх яскравий колорит (червоні, жовтогарячі, голубі і зелені тони) є помітною особливістю південної Вінниччини.

Таким чином, поліхромність у кольоровому вирішенні фасаду була можлива в силу наявності значної кількості глини охристих відтінків.

Відомо також, що стіна вибілена крейдою, під дією косою дощу легко змивається, що робить хату неохайною. Після кожного сильного дощу з вітром необхідно було таку стіну білити заново. Це чисто практичне міркування, що виробилось досвідом багатьох поколінь, послужило причиною того, що тилова стіна не білиться, а фарбується глиною, так як з північної сторони вітри з дощами мають найбільшу повторюваність. Досить часто верхня частина північної стіни, що знаходилась під навісом даху також фарбувалась, так як не знаходилась в зоні дії дощу з боковим вітром. Тилова частина на початку ХХ ст. фарбувалась комбіновано, наприклад, в охристий та зеленувато-синій кольори. На кордоні цих кольорових площин часто робились підводки у вигляді кольорових смуг, що мали у верхній частині традиційно подільське завершення у вигляді невеличкої капітелі.

Кольорова пляма займає від 1/3 до 3/4 усієї площини. Особливістю такого кольорового трактування є також наявність кольорових смуг, різноманітних за шириною та інтенсивністю, що розмежовують площини стіни. Насиченість фарб, різноманітність мистецьких засобів, самотність композиції роблять архітектурне вирішення північного фасаду мальовничим та самотнім. В. Самойлович підкреслює, що в Тульчинському та Тростянецькому районах Вінницької області риси декоративного оздоблення житлової стіни селянської оселі проявляються найбільш яскраво. Центральна частина цієї стіни, як правило, фарбується в інтенсивні помаранчеві, цегляно-червоні або вишневі тони. Бокові частини типової стіни

фарбують в такий же колір, як і решту стін житла або в який-небудь інший.

Південь Вінниччини – це яскраво-блакитні, глибокі інтенсивні ультрамаринові та усі відтінки блідо-зелених. Досліджено, що на Поділлі на початку ХХ ст. житло характеризувалось тим, що південний варіант був надзвичайно багатий тонально-кольоровою гамою. Північні райони мали житло пофарбоване в білі та підсинені кольори. Розповсюдженим є прийом заповнення певним кольором усієї площі стіни з підкресленням білих пілястр, обрамлення вікон, дверей і виступаючих архітектурних деталей. Період 20-30 років відмічено подальшим розвитком традиційних прийомів оформлення. Велике розповсюдження у цей час набувають традиційні підводки та декоративні розписи. Більше застосовувались штучні барвники, що сприяло розвитку поліхромності. Художнє оформлення народного житла цього періоду характеризувалось декоративно-мальовничим підходом. В декоративних розписах застосовуються трафарети, що використовуються для художнього оздоблення фризів, вікон, вхідних дверей, пілястр, вазонів між вікнами. Дослідження народного зодчества виявили поодинокі приклади застосування кольорових мальовок при оздобленні фасадів в Тульчинському та Гайсинському районах (рис. 2.40).

Рис. 2.40. Мальовки в селах Гайсинського та Тульчинського районів:
1 – с. Журавне; 2 – с. Кунка; 3 – с. Вишківці; 3 – с. Новоселиця

З рисунків М. Топоркова, що виконані пером можна зрозуміти, що подільські хати 20-30 років часто оздоблювались мальовками і, очевидно, з використанням традиційних кольорів (рис. 2.41).

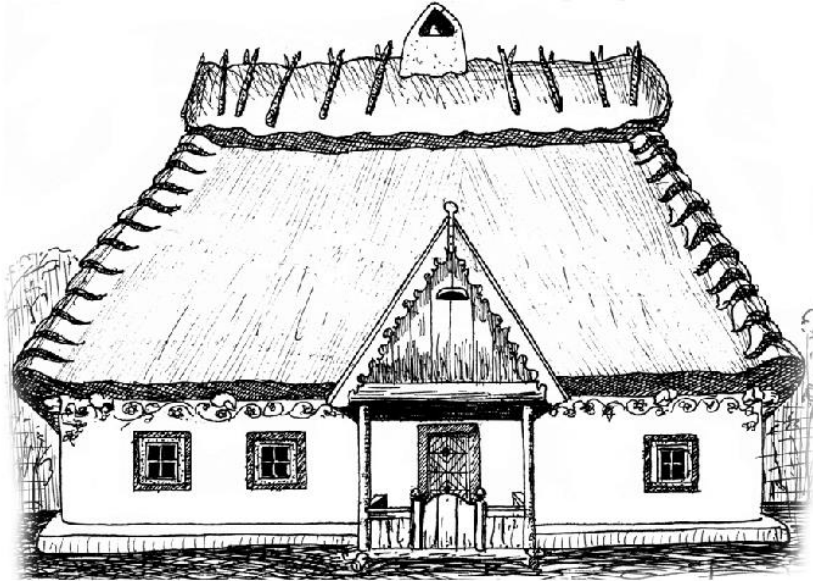

Рис. 2.41. Мальовки селянської хати 20-х років (за М. Топорковим)

У 1930-1950-х роках спостерігається тенденція до розвитку та реконструкції існуючих типів житла та появою нових. На фасадах будівель з'являється все більше пластичного декору у поєднанні з кольоровими підводками та широкого використання традиційних художніх прийомів. З'являються елементи професійної архітектури.

Початок 50-х років характеризується як новий етап в сільському будівництві. Це пов'язано з багатьма факторами, основними з яких є глибока зміна в соціально-економічному житті народу. Змінилося розуміння принципів планування оселі. Так підхід до забудови двору мав відповідати вимогам підпорядкування форм та колористики окремих будівель ансамблю усєї садиби.

Досить цікавим є колористика вирішення сільського будинку в селі Забузьке Тульчинського району, де стіни пофарбовано в інтенсивні жовтий та синій кольори. На такі пілястри наносяться стилізовані зображення квітів, листя та грона винограду, геометричні фігури та інші мотиви. В тому ж районі в селі Кирнасівка стіни хат пофарбовані частіше всього в насичені сині, синьо-зелені, блакитні тони; пластичні архітектурні деталі (кутові пілястри, карнизи) – в білий; стіни комор, сіней – в коричневий, охристий. Можна сказати, що декор хати – відбиток вдачі або характеру хазяїна, його працелюбства.

В багатьох районах зустрічаємо підсинений колір стіни з білими пілястрами та орнаментальною пластикою навколо вікон та дверей. Прикладом є хата в селі Ялтушків Барського району (рис. 2.42).

Рис. 2.42. Поєднання кольору та пластики в с. Ялтушків

Архітектурні прийоми сільського житла обумовлені об'ємно-планувальними і конструктивними вирішеннями. При цьому чітко простежується залежність художніх вирішень від конструктивної структури споруд. При каркасному варіанті підкреслюється кольором відкритий каркас і виявляються повністю або частково його елементи (стовпи, горизонтальні тяги та ін.). Так само кольором або пластикою поверхні стіни означається схований каркас. При безкаркасному вирішенні фіксуються кольором або пластифікацією кути, чільна сторона та її елементи, виявляється внутрішня планувальна структура житла. Кольорове вирішення площин різних стін (чільної, причілкової, напільної) підпорядковується експлуатаційним та теплотехнічним вимогам будівлі. Зокрема, застосовуються різні тональні вирішення в межах однорідної кольорової гами стін в залежності від орієнтації їх на сонце. При мішаному конструктивному варіанті зазначені прийоми комбінуються [36, с.158].

Кольором завжди підкреслювалась конструктивна основа господарських споруд. Основні конструктивні елементи каркасу (стовпи, підкоси, платви) завжди виділялися кольором, навіть тоді, коли були сховані під шаром глини. Вони малювалися контрастнішим кольором до основного, який, як правило, був кольору глини. Каркас робився білого кольору. В дослідженні Т. Косміної [36, с.186] відзначено, що орнаментальну основу настінних розписів господарських будівель становили переважно мотиви бігунця, кривульки, крапки, зірки. Але і в кольорі, і в розробці орнаментальних мотивів декоративні розписи господарських будівель робилися значно контрастнішими, ніж розписи житла. Це було зумовлено передусім практичними міркуваннями, оскільки насичене жовте, темно-червоне або навіть чорне тло стіни менше бруднилося. Крім того зорозово декор господарських будівель сприймали з більш дальніх відстаней, ніж декор житла. Відмічено, що при оздобленні господарських споруд не

вживався зелений колір, яким так щедро насичене саме природне оточення. На фоні зелених садків – неодмінної належності садиб південних районів Вінниччини – яскраво виділяються білі переважно підсинені стіни хат та поліхромні – господарських будівель двору. Все це створює надзвичайно мальовничу просторову композицію [26, с.189].

Практика пофарбування господарських споруд свідчить також про те, що в Тульчинському районі вони мають охристий колір і вимащуються по штукатурці.

Підводячи підсумки досліджень відмітимо, що в народній архітектурі Вінниччини, як і в інших регіонах України колір має важливе значення. З допомогою кольорового трактування підкреслюються композиційні акценти, важливі елементи та деталі, створюється визначений психологічний настрій. Застосування кольору вгамовує, так званій, кольоровий голод, що виникає пізньої осені, взимку та ранньою весною в природному середовищі. Колір допомагає виявити архітектурну пластику фасадів сільської хати, робить її більш виразною та динамічною. Завдання архітекторів та самодіяльних будівельників полягає в тому, щоб вивчивши кращі підходи до кольорового вирішення фасадів в народному зодчестві професійно застосувати їх при проектуванні та будівництві сучасного селянського житла.

2.7. Архітектура господарських споруд та малих форм (криниць, огорож, воріт, льохів, димарів, і печей)

Термін „садибне житло” включає в себе в якості нерозривних та взаємопов’язаних елементів не лише сільську хату, але й земельну ділянку з комплексом господарських та підсобних будівель та малими архітектурними формами, що складає єдиний об’ємно-просторовий комплекс, органічно вписаний в природне оточення. Традиційний селянський двір у минулому, залежно від господарської діяльності родини, включав низку різних сільськогосподарських споруд. Літературні джерела, в яких розкривається типологічна сутність споруд традиційного селянського двору, дещо обмежені, а інформація переважно загальний характер.

Подільська народна садиба характерна наявністю значної кількості малих архітектурних форм, до яких відносяться огорожі, ворота, хвіртки, входи в льохи, криниці, комини та ін. Наявність цих елементів, крім чисто практичних функцій робила дворовий простір більш затишним, психологічно комфортним. В мистецьке оздоблення цих елементів селянського двору селяни вносили частку свого таланту

та душі. Кожний регіон Поділля має свої характерні риси трактування таких форм та елементів.

Архітектура господарських будівель, криниць, брам, воріт, хвірток, льохів, огорож, коминів та інших елементів та форм за своїми розмірами та пропорціями є наближеною до селянина, створює гармонійне та цілісне середовище. Як правило, такі елементи двору витримані в одному масштабному рівні з житловою будівлею та створюють єдину архітектурно-просторову композицію всієї садиби, де окремі будівлі та малі архітектурні форми є її органічною та невід'ємною її частиною.

В дореволюційний період, в добу одноосібного господарства призначення та кількість господарських будівель залежала від умов ведення господарства. Серед різноманітних типів господарських споруд, що будувалися на садибі можна назвати будівлі для коней та великої рогатої худоби („стайні“) розміри якої залежали від кількості худоби, приміщення для зберігання снопів збіжжя, соломи, також молотби („клуні“), для відгодівлі свиней („сажі“, „кучі“), для птиці („курники“), приміщення для зберігання зерна („шпихлір“, „комора“, „кошниця“), льохи, літні кухні, навіси для зберігання дров („дровітні“), для сіна та інші господарські споруди. Як правило, такі будівлі покривалися солом'яними сніпками, а стіни виконувалися з дерева та глини (рис. 2.43).

Рис. 2.43. Особливості покриття господарських будівель

М. Катернога відмічав: „... загальне мистецьке упорядкування садиби впливає і на духовний стан її господарів. У створенні такого середовища великого значення надається названим „малим“, а іноді й досить великим, архітектурним формам брам, воріт, фіртків” [22].

Серед господарських споруд чільне місце посідає комора, призначена для зберігання зерна. Здебільшого комори розташовувалися біля хати. В них, як правило, стелили дерев'яну підлогу вище рівня землі, зводили стелю. Подекуди комори робили з каменю, а інколи вони мали каркасну конструкцію з заповненням глиновальками. Комори були з галереями і без галерей. Галерея, або навіс, а також нижній майданчик робилися шляхом випускання верхніх та нижніх колод і служили для зручності навантаження і розвантаження зерна.

В часи суцільної колективізації змінився спосіб господарювання селян. Відпала необхідність в деяких типах господарських споруд. Це призвело до поступової зміни структури селянського двору, що був пристосований до нових умов господарювання. Поступово зникали стайні, клуні, шпихліри та інші будівлі. На зміну їм прийшли багатофункціональні приміщення, де під одним дахом були приміщення для утримування свиней, корів та іншої худоби, а також зберігалися корми, інколи паливо і т. д. З'явилися приміщення для сушки фруктів, а останнім часом – гаражі та майстерні.

За останні п'ятнадцять років в зв'язку із зміною соціально-економічної формації в країні, з появою одноосібних фермерських господарств та інших форм господарювання докорінно змінюється структура господарських селянських будівель. Збільшується розмір господарського двору, з'являються великі будівлі для зберігання продуктів землеробства, для утримання худоби та перебування сільськогосподарської техніки. Господарські приміщення набувають значно більших розмірів і зводяться з сучасних будівельних матеріалів та конструкцій.

Досить часто господарські будівлі оздоблювались і, як правило, в тому ж мистецькому руслі, що й основна житлова будівля, лише скромніше. При кольоровому вирішенні господарських споруд, коли кольором виявляється каркас будівлі, декор розташовується звичайно по стіні або по пофарбованих виступах каркасу. На рис. 2.44 зображено мистецькі мотиви орнаменту фризної частини господарських будівель селянського двору центральних та південних районів Вінницької області. Спостерігаємо оздоблення невеликої господарської будівлі, що досліджено М. Топорковим у 20-х роках минулого століття. Слід відмітити, що подібне оздоблення виконувалось як подільські мальовки і було широко розповсюджене на цій території в 20-40-х роках ХХ ст. Такий прийом є досить складним у зв'язку з тим, що виконувався він вручну пензликом під навісом стріхи, щоб зображення не змивалося дощем.

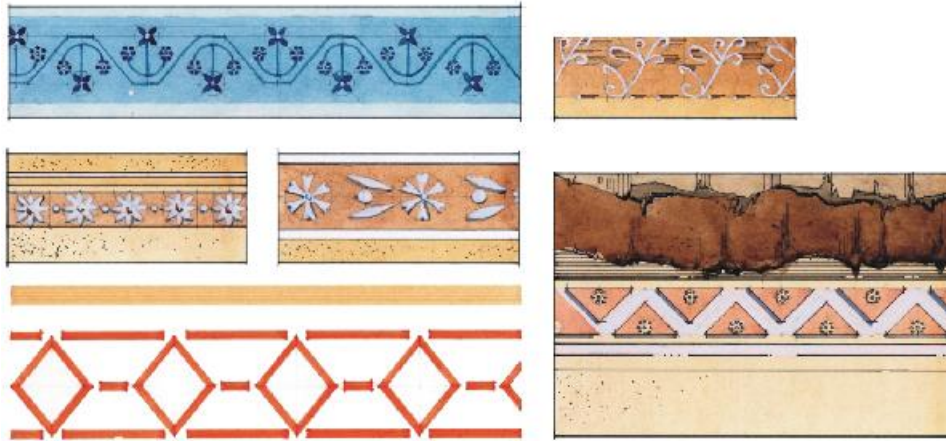

Рис. 2.44. Оздоблення карнизів господарських будівель в Калинівському районі

М. Холостенко відзначив, що за своєю внутрішньою композиційною структурою розписи поділяються за такими основними видами:

1. Побудови за принципом рослини з віссю симетрії, що може бути у вигляді прямої, ламаної або кривої лінії і має початок та кінець композиції. Характерно, що вони робляться у вигляді різноманітних варіацій квітки, букета квітів, іноді вази з зображеними на ній комахами, птахами і т. п. Рідше зустрічаються композиції, які виходять з мотиву дерева (ялинки-сосонки і т. п.).

2. Композиції, що складаються з окремих гілок та стеблин, які поєднуються між собою за принципом дотичних кривих або за принципом відгалуження гілки від гілки.

3. Третій вид композиції – це побудови за принципом зірки. Ці композиції відносяться, головним чином, до окремих елементів розписів безперервного типу, оскільки в зовнішньому розписі у великому масштабі вони застосовуються рідко [96].

Останніми роками відновлюються такі господарські будівлі як шпихліри, в яких свого часу зберігалося зерно. Нова система господарювання в сучасних умовах досить часто примушує селянина зберігати зібраний врожай у власному дворі. І тут на допомогу приходить ця перевірена та вдосконалена господарська будівля. Особливістю шпихліра є наявність суцільної продухи під підлогою та невеличка галерейка-ганок. Підлога в приміщенні робилася з дерев'яних дощок. (рис. 2.45). Рисунок шпихліра виконано за описами матері автора В. Смоляка, котра проживала в селі Лепесівка Білогірського району Хмельницької області в тридцятих роках. До цих пір в деяких містечках Галичини та Поділля існують дерев'яні старовинні шпихліри значно більших розмірів.

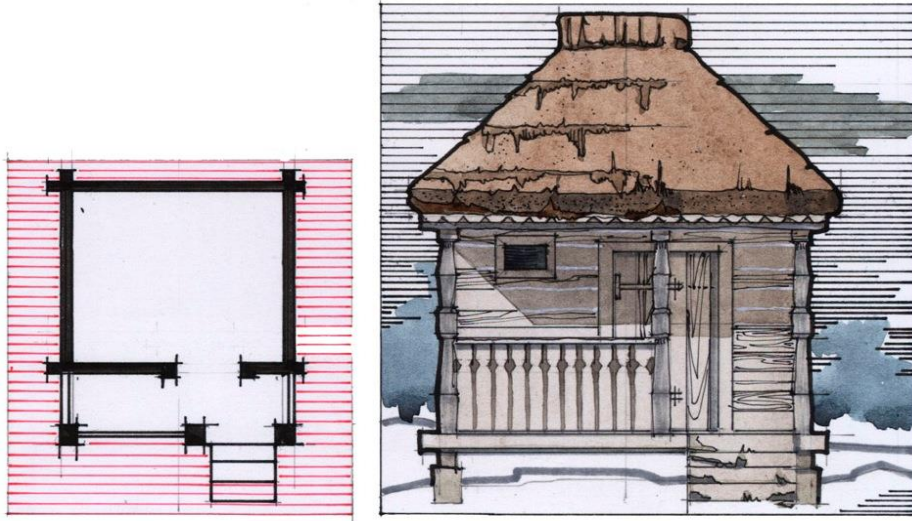

Рис. 2.45. Шпихлір – господарська будівля для зберігання зерна

Практичними та цікавими були курники, що влаштовувались окремо від решти господарських будівель. Деякі з них розмальовувались на відповідну тематику. Стіни курників були плетеними і обмазувалися глиною (рис. 2.46). Ставився у дворі проти вікон хати. Інколи, об'єднуючись з тином, служив переділкою чистого двору і городу.

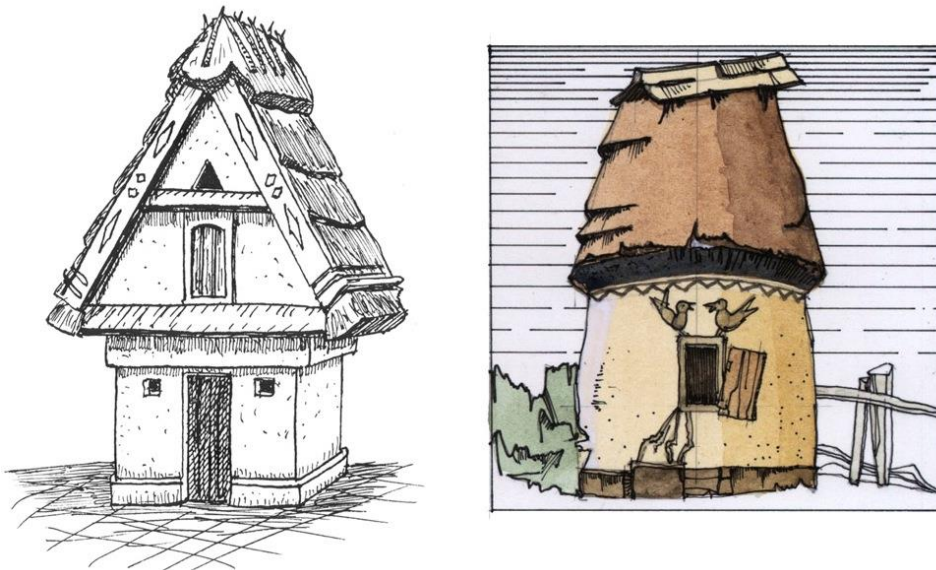

Рис. 2.46. Курники (за М. Топорковим та В. Самойловичем)

З метою зберігання овочів, молочних та інших продуктів споруджувалися погреби, або льохи. За Т. Косміною старовинний льох, погріб – примітивна споруда, заглиблена в землю, призначена для зберігання овочів та солінь. Їх викопували осібно на подвір'ї чи городі, або ж під будинком комори і дуже рідко – під хатою. Коли

льох розміщували окремо, то над ним робили двосхилу покрівлю (солом'яний „дах на землі”), як у землянках – „бурдеях”. У заможних господарствах зустрічалися муровані погребі зі склепінчастим мурованим покриттям і виводом – „шиєю” – на поверхню ґрунту („склепи”) [36, с.102]. Більш сучасний погріб на Поділлі складається з „шиї” (вхідної частини зі сходами) та власне погребу – підземної частини, де зберігаються продукти. Погріб знаходився окремо від решти будівель (лише інколи він компонувався разом з літньою кухнею, хатою або з якою-небудь господарською спорудою). Це приміщення має велике значення в господарській діяльності селянина, тому будівництву його надається значна увага. Особливістю подільських погребів є архітектурне вирішення вхідної частини. Як правило, воно вирішується в формах, силуеті та кольорі, що співзвучні архітектурі селянського житла та інших господарських будівель. Погріб має симетричну форму входу. По краях створюються невеличкі надбудови, що мають конусну, сферичну, пірамідальну та інші форми. Верхня центральна частина має форму напівдуги, трикутника або більш складнішу конфігурацію. Інколи вхід вінчається лише дугою. Переважно елементи вхідної частини льоху вирішуються в цегляній пластиці, тому народні майстри переносять прийоми та форми, що застосовувались на житлових будинках і на ці споруди. В південних районах Вінницької області надають увагу мистецькому оздобленню дверей льоху. Льохи часто штукатуряться або ж оздоблюються „під розшивку”, а потім біляться вапняним розчином. Досить поширеним є пластичне зображення на верхівці входу року будівництва споруди, або рисунок якої-небудь іншої деталі – квітки чи пташки.

Зміна форми, матеріалу та архітектурно-мистецького змісту садибних огорож простежується на Вінниччині в залежності від деяких факторів, основними з яких є традиції, місцеві будівельні матеріали а також рівень достатку селян. Найдавнішими огорожами на Вінниччині були плетені, суцільні дерев'яні та тини. Звичайно, такі огорожі були недовговічними, але, на той час вони відповідали рівню життя селян і суттєво доповнювали мистецьке вирішення селянської архітектури. З давніх-давен огорожа, ворота та хвіртка були візитною карткою” подільської садиби.

Найпомітнішими спорудами з каменю на Східному Поділлі є, безперечно, огорожі. В селах з неспокійним рельєфом переважно роблять кам'яний підмурок огорожі, який може завершуватися дерев'яною огорожею. До нашого часу збереглися традиційні огорожі, виконані з лози, вертикальних або горизонтальних дощок (рис. 2. 47).

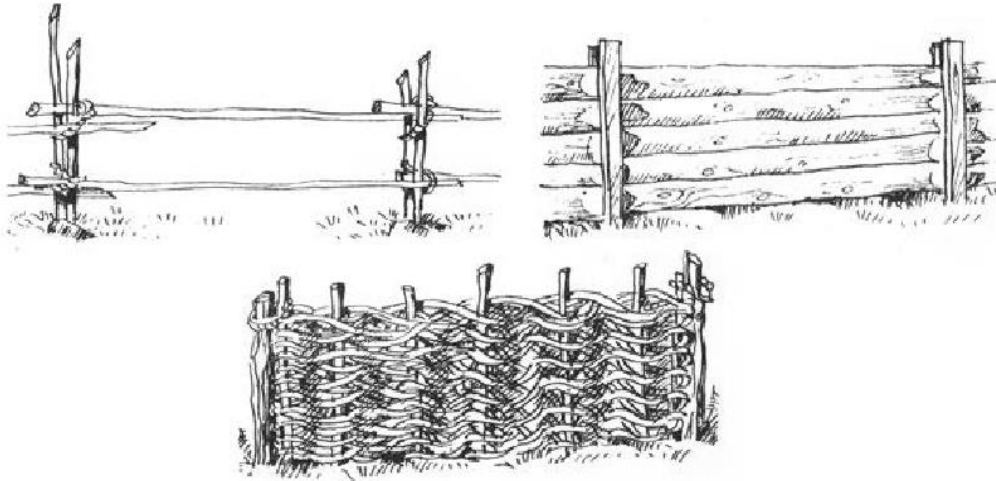

Рис. 2.47. Дерев'яні огорожі

Особливим колоритом відзначалися муровані огорожі, які надавали певного характеру вулиці. Так кам'яні не оштукатурені огорожі спостерігалися в селах Жмеринського, Шаргородського, Ямпільського, Піщанського, Могилів-Подільського, Ямпільського, Піщанського, Чечельницького та деяких інших районів. Природні камені клалися на вапняно-піщаному розчині, а в деяких місцевостях – насухо (рис. 2.48). Такі огорожі були довговічними та досить виразними з точки зору архітектурної пластики.

Рис. 2.48. Огорожі з каменю, викладені способом «насухо» в с. Олексіївка

В районах з крутим рельєфом з таких каменів часто влаштовували підпірні стінки. [13, с.73-75]. Широке застосування природного каменю для будівництва житла, господарських будівель криниць та огорож на цій території пов'язане з великими його покладами. Один з найбільших кар'єрів по промислового видобутку вапняку знаходиться в селі Джурині Шаргородського району. Будівництво огорож з природного каменю з дерев'яними воротами та

хвіртками в „подільському стилі” має давню традицію. В селі Олексіївка Жмеринського району спостерігаємо дашок над дерев’яними воротами, характерний для російської архітектури (рис. 2.49).

Рис. 2.49. Дерев’яні ворота з дашком

Досить розповсюджені на Поділлі дерев’яні огорожі, які виконуються з великим смаком. Використовується для цього звичайний штахетник пофарбований у зелені або сині кольори. Огорожі такого типу прикрашаються геометричними фігурами, стилізованими квітами та іншими декоративними прикрасами, виконаними з дерева. Як правило, ворота та хвіртка робляться з металу.

Надзвичайно відповідальними малими архітектурними формами, з точки зору функціональної та естетичної, є ворота. Традиційні подільські ворота виконувалися з дерев’яних дощок. Вони мали характерні „подільські обриси” і були суцільними, або „глухими”. Кріпилися такі ворота до вертикальних дерев’яних стовпів за допомогою кованих деталей. Стовпи відповідно оброблялися і також набували характерної пластичної форми. Такі ворота спостерігалися в Тиврівському, Жмеринському, Хмільницькому, Тульчинському, Вінницькому та в інших районах. В селі Слобода Жмеринського району спостерігаємо характерні „глухі” ворота з „подільськими” обрисами, що знаходяться поряд з огорожею, викладеною з вапняку. Подібні ворота зустрічаємо в описах В. Самойловича [70]. Такий прийом архітектурно-конструктивного вирішення воріт та огорожі зберігся в згаданому та навколишніх селах – Кудіївцях, Чернятині та ін. (рис. 2.50).

Рис. 2.50. Старовинні ворота з подільськими обрисами в с. Кудіївцях

Раніше також застосовувались ворота не суцільні, наскрізні, в яких для підвищення жорсткості застосовувалися діагональні дошки. Такі ворота також набули ознак „подільських” за рахунок пластичної обробки завершень вертикальних елементів (рис. 2.51). Архітектурне вирішення площини воріт та фірток відрізнялось простотою, що була обумовлена функціональною та конструктивною необхідністю. Народні майстри, як відмітив В. Самойлович, основну увагу звертали на декоративне оздоблення верхньої частини стовпів.

Рис. 2.51. Декоративне оздоблення стовпів воріт в с. Торків

Особливо яскраво виділяються в тематичному, силуетному, пластичному та колористичному плані сучасні ворота та хвіртки в селах Вінниччини. Як правило, в кожній місцевості та будь-якому селі існують свої характерні мистецькі прийоми та мотиви, які використовуються при створенні цих важливих малих архітектурних форм. Наші спостереження вказують на те, що найбільш застосовуються при оздобленні воріт мотиви квітів (в основному тюльпанів), листя та грона винограду, лебедів, білочок, журавлів,

оленів та багато інших. Вхід в селянську садибу мав бути в одному випадку презентабельним, в іншому затишним та привітним. Оформлення воріт часто свідчить про уподобання хазяїна, його вдачу та достатки. Матеріалом для виготовлення воріт останнім часом слугує в основному метал. Часто застосовується металеве мереживо, що збагачує мистецьке трактування воріт та хвірток. Великого значення набуває застосування кольору при оздобленні воріт. Наші спостереження свідчать про те, що найчастіше вживаються блакитні, білі та зелені кольори, що слугують тлом, на якому зображаються сюжетні композиції білого, червоного, помаранчевого та інших кольорів.

Особливого функціонального та мистецького змісту в народному зодчестві Вінниччини набули криниці, що втілювали в собі чистоту та добробут. Найстарішими криницями вважаються копанки, що обкладалися, гранітним, черепашниковим та вапняковим бутовим каменем або дилувалися деревом. Такі криниці збережені в деяких селах Хмельницького, Бершадського та Літинського районів (рис. 2.52).

1

2

Рис. 2.52. Подільські кринички:

1 – Хмельницький район; 2 – Бершадський район

Місце для криниці вибиралося почесне, чисте, як вода, що в ній знаходиться. Досить часто криниця викопувалася на межі садиби біля вулиці, або за межею садиби, щоб нею могли користуватися сусіди,

що також приймали участь у її спорудженні. В цьому випадку кожен бажаючий міг випити води, що свідчить про щиру вдачу народу.

Являючись частиною садибних елементів, малою архітектурною формою криниці відображали в своїй архітектурі той зміст, що був притаманний основним будівлям. Разом з тим в конструкціях криничок, матеріалах, з яких вони зроблені, в мистецькому оздобленні відображалися кращі традиційні уподобання, характерні для села або місцевості в якій вони зводилися. На архітектурі криниць можна спостерігати ті зміни, що спостерігаються і в селянському житлі на протязі досліджуваного періоду. Ті криниці, що були виконані у більш ранній період мають простішу форму, інколи вони не мають дашка та коловороту з „корбою”. Таке трактування – данина періоду, коли селяни проживали бідніше, такі криниці дійшли до нас з довоєнного періоду. До цього періоду відноситься явище, коли одна криниця копалася на значну кількість дворів і розташовувалася вона на „вигоні”. Така криниця мала великий діаметр, обкладалася бутовим каменем-пісковиком, або гранітом. В селі Лядова збереглася криниця викладена з каменю-пісковику. Ця криниця має цікаве завершення, несхоже на інші (рис. 2.53). До цього часу збереглися, так звані, „журавлі” – дуже розповсюджені криниці в ХІХ ст. з полегшеним підйомом води за відсутності коловороту.

Рис.2.53. Старовинна криниця в с. Лядова Мог.-Подільського р-ну

Велике значення у архітектурно-мистецькому вирішенні селянського житла мають димарі або комини. На Поділлі вони мають різноманітну форму, яка залежить від традиційних смаків та уподобань мешканців сіл. В наукових дослідженнях В. Самойловича, М. Топоркова та інших вчених приведені рисунки цих малих архітектурних форм.

Рис. 2.54. Комин над старою хатою в с. Буди

Наші дослідження свідчать про традиційну потребу подільських селян надати димарям, або коминам досконалої форми. У селі Буди Немирівського району Вінницької області над старою хатою, збудованою в довоєнні роки, покритою соломною спостерігаємо характерний для українського народного зодчества комин, покритий дерев'яним дашком (рис. 2.54).

У містечку Немирові над житлом, зведеним в 50-х роках спостерігаємо цікавий оштукатурений комин, на якому знаходиться барельєфне зображення троянди (рис. 2.55).

Рис. 2.55. Оздоблення комина орнаментальною кольоровою пластикою

Комини, досліджені М. Топорковим відносяться до 20-х – 30-х років. Вони свідчать про велике бажання власників житлових будівель в містечках та селах Вінниччини прикрасити своє житло. На цих

малих архітектурних формах видно, як функціональні потреби тісно переплітаються з мистецькими. Цікаву об'ємно-пластичну, а і об'ємно-скульптурну обробку мають комини цегляних димових труб (рис. 2.56).

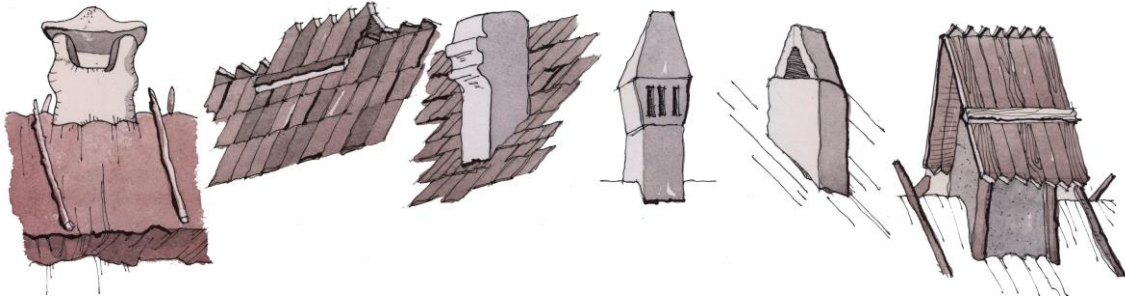

Рис. 2.56. Тракткування подільських димарів 20-30-х роках
(за М.Топорковим)

Рисунки з дослідження В. Самойловича, що зроблені в 50-х роках [50, с.110], свідчать про велике розмаїття форм, мотивів та пластики, що застосовувалась при мистецькому вирішенні коминів. В деяких місцевостях комини вирізулися з цілого куска каменю м'якої породи (рис. 2.57).

Рис. 2.57. Тракткування подільських димарів (за В.Самойловичем)

Важливим елементом подільської хати були печі. Впродовж останніх десятиліть в подільському житлобудівництві панує тенденція до відходу від традиційного трактування планування будівель і відходу від використання печей в побуті. Печі збережені і ними користуються в старих будівлях. Це пов'язано з тим, що у Вінницькій області проводиться суцільна газифікація сіл.

Подільська піч виконувала не лише спорудою для приготування їжі, годівницею, але й затишним, теплим місцем для сну. Оздобленню печі приділялась значна увага. Наприклад існував звичай оздоблювати піч малюнками в хаті, де є дівка на виданні. Декоративно-мистецьке оздоблення подільської печі було одним з основних акцентів в загальному вирішенні інтер'єру сільського житла. В. Самойловичем відзначено, що в Хмельницькій та Вінницькій областях оздобленню печей приділялась велика увага і роль їх в загальному вирішенні інтер'єру особливо велика [70, с.32]. В одних випадках основна увага приділялась формі та пластиці окремих деталей печі, а в інших – на оздоблення її площин. Таке вирішення печей було характерним для старих типів народного житла, які збереглися до нашого часу.

Зміна планування житла в кінці 50-х призвело до зменшення ролі печі як функціонального елемента, а також як важливого декоративного акценту. Важливу роль у зменшенні ролі печей в побуті зіграла хибна орієнтація багатьох селян на „міський” спосіб життя.

Піч завжди ставили в хаті збоку від входу вздовж стіни, прилеглої до сіней. Назви елементів печі, конструкція, розміри та функція, яку вона виконувала в житті українського селянства, мають багато спільного з опалювальною системою в житлі східних та західних слов'ян. В житлі польського і молдавського населення Поділля печі мають ту ж саму конструкцію та призначення, що і в українців.

Нами досліджено значна кількість старих селянських хат на території Вінниччини, де збереглися печі. Дослідження свідчать про схожість конструктивних та типологічних особливостей печей, а також їх деякі відмінності, характерні для конкретних місцевостей (рис. 2.58). Відтворено також поліхромні розписи на старовинній селянській печі в с. Сокиряни Могилів-Подільського району (рис. 2.59). Відновлені малюнки свідчать про бездоганний традиційний художній смак безіменних народних митців.

Рис. 2.58. Подільські печі

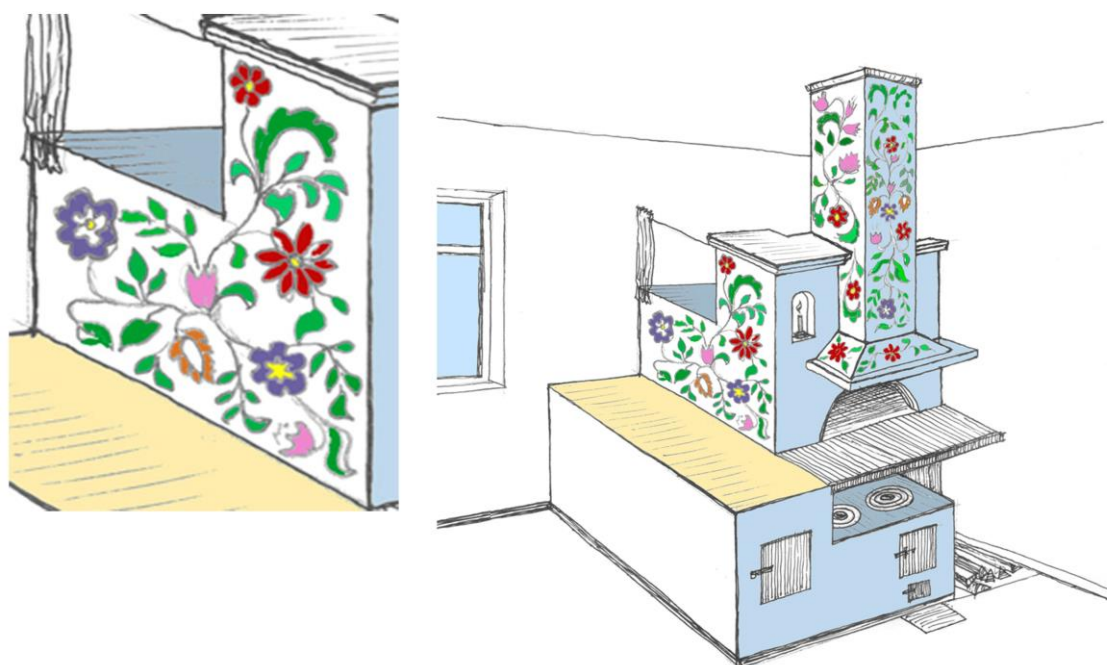

Рис. 2.59. Поліхромні розписи на селянській печі (за О. Ковалем)

Останнім часом печі втрачають свою популярність. Про конструкцію печі та її мистецьке оздоблення інколи дізнаємося з напівзруйнованих осель. Дослідження подільських печей, що збереглися може надати велику допомогу для майбутнього (рис. 2.60).

Господарські споруди та малі архітектурні форми такі як огорожі, ворота, хвіртки, входи в льохи, криниці, комини, відіграють суттєву роль в формуванні затишного, психологічно комфортного дворового простору народного житла східного Поділля. Архітектура цих споруд та елементів, як правило, вирішується в одному архітектурному ключі з основною будівлею садиби.

Рис. 2.60. Подільські печі в покинутих селянських оселях на Вінниччині

Загальне мистецьке упорядкування садиби мало великий вплив на духовний стан її господарів. Склад господарських споруд, їх розміри та архітектурно-конструктивні вирішення залежали від соціальних та економічних факторів. З часом змінювалися і підходи до трактування огорож, воріт, криниць та інших малих архітектурних форм. Важливим та надзвичайно колоритним елементом інтер'єру подільської хати були печі, які, на жаль, зникають у зв'язку з переходом до газового опалення.

ВИСНОВКИ

Встановлено, що планувальні, конструктивні та мистецькі вирішення сільської хати у всіх районах Вінниччини змінювалися в різні періоди його історичного розвитку. Досліджено залежність об'ємно-планувальних типів житла, його конструктивних особливостей та мистецьких ознак від різноманітних факторів.

Досліджено, що подільський тип житла та селянського двору формувався в залежності від соціально-економічних, природно - кліматичних та деяких інших чинників. Організація подільської садиби тісно пов'язана з способом господарювання селян, традиціями, рівнем їх достатку. Основним типом сільського двору на Вінниччині вважається відкритий зверху і незамкнений у плані „український” двір.

Оздоблення подільського житла відбувалося шляхом мистецького виявлення практично важливих елементів та деталей, як на фасаді, так і в інтер'єрі будівлі. Ведучим мотивом для подільського зодчества було влаштування піддашків, галерейок, солом'яного даху з „гребенем”, широкої призьби, відкритого вирішення садибної ділянки. В архітектурному вирішенні східно-подільського житла існують ознаки, що характеризують той чи інший регіон. Для південних районів характерним є пофарбування фасадів у яскраві зелені, блакитні та терацові кольори. Хати на Вінниччині оздоблювались мальовками рослинного, квіткового та геометризованого характеру. Мистецьким прийомом, що широко застосовується на теренах Поділля є пластична проробка поверхні фасадів житла. Характерним є застосування значної кількості прийомів та засобів пластичного оздоблення. Велике значення для формування архітектурно – мистецького образу сільського житла має колористика фасадів та інтер'єрів. На Вінниччині існують великі поклади природних мінералів, що застосовуються в якості барвників. Використовувались і фарбники рослинного походження.

Значна роль у формуванні подільської садиби належить малим архітектурним формам (огорожам, воротам, хвірткам, льохам, димарям, криницям, кованим частинам дверей та воріт). Дослідження свідчать про суто подільське трактування огорож з природного каменю, характерні обриси воріт, оригінальні форми ворітних стовпів. Вирізняється велика кількість конструктивних та мистецьких трактувань подільських криниць.

Особливого значення в подільському зодстві набула єдність функціональних, конструктивних та естетичних факторів. Це видно на багатьох прикладах. Так прагматична необхідність в підтримці

великого навісу даху в південних районах призвела до влаштування галерейок, що мають довершений естетичний вигляд. Традиційні „піддашки” характерні для більшості сіл Вінниччини. Влаштування призьб, кутових пілястр, високого солом'яного даху з гребенем, вхідних дверей з фрамугами є тими частинами та деталями сільських будівель, де нерозривно сплелися необхідність, конструктивна особливість та мистецька довершеність.

Досліджена роль традицій для сучасної народної архітектури. Завдання, поставлені самим життям перед архітектурою села не можна вирішити без пошуку нових шляхів та форм. Виникла необхідність ширше впроваджувати в практику реального проектування кращі традиційні прийоми та методи, що перевірені багатовіковим народним досвідом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архитектура сел України / Моисеенко З.В., Косенко В.Н., Косенко Ю.А. и др. – К.: Будівельник, 1987. – 176 с.
2. Байбурин А.К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1983.
3. Барер С.Д. Архітектура малих міст Галичини та Поділля в ХІХ – на початку ХХ ст. // НТЕ. – 1981. - №6. – с. 48-54.
4. Бломквист Б. Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов // Восточно – славянский этнографический сборник. – М.: Изд. АН СССР, 1956.
5. Будзан А. Ф. Поселення, садиба, житло // Бойківщина. Історико – етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1983. – с.159 – 178.
6. Брайчевський М. Стиль київських підрядчиків // Архітектура України. – 1991. – № 5. – С. 31.
7. Брауветтер А. Архитектурные формы гражданских построек. – М., 1896. – 212 с.
8. Власенко А.М., Смоляк В.В. Пластичні можливості житлового будинку з використанням дрібнорозмірних блоків // Вісник ВПІ. – 1994. - №3.
9. Волков Ф. Этнографические особенности украинского народа. – В кн.: Украинский народ в его прошлом и настоящем, т. 2, с. 531.
10. Гошко Ю. Г. Конструктивні особливості традиційного народного будівництва Полісся // Народна творчість та етнографія, 1985. – № 2. – с. 54-57.
11. Грубе Г., Кучмар А. Путеводитель по архитектурным формам. – М.: Стройиздат, 1990.
12. Гудченко З.С. Музеї народної архітектури України. – К.: Будівельник, 1981. – 120 с.: іл.
13. Гудченко З.С. Некоторые особенности архитектуры местечек Украины (конец XVIII – начало XX ст.) // СЭ. – 1987. - №5. – с. 109-118.
14. Гудченко З.С., Сокол Т.И. Декор в сельском жилище юга Украины // Строительство и архитектура. – 1987. - №1. – с. 20-22.
15. Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии. Каменец – Подольский, 1901.
16. Данилюк А.Г., Бодревич-Буць О.М. Використання каменю в народному будівництві Поділля // НТЕ. – 1980. – №1. – С. 85-88.
17. Данилюк А. Г. Замкнені двори на Поліссі // Народна творчість та етнографія. – №4. – с.
18. Данилюк А. Г. Подільська хата // Наука і суспільство. – 1987. - №7. – с. 73-75.

19. Данилюк А. Г. Давні господарські будівлі на Поліссі // Народна творчість та етнографія. – 1978. – №3.
20. Дектерев С. А. Климат и архитектура народного жилища. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 209 с.
21. Дида І. А. Архітектурна організація довкілля в аспекті українських традицій // Вісник НУ «Львівська політехніка». Архітектура. – Львів, 2004. - №505. – с. 378-382.
22. Добровольська Г. Архітектор-педагог // Архітектура України. – 1991. - №6. – с. 7.
23. Дослідження та розробка технології виготовлення архітектурних деталей малоповерхових житлових будинків. // Звіт про науково – дослідну держбюджетну тему № 68 – Д – 131 – Вінниця, ВДТУ, 1966.
24. Жолтовський П. М. Деякі особливості народного будівництва Українських Карпат // Народна творчість та етнографія. – 1978. – №4.
25. Заварова О. В., Василенко Л. Л. За нове архітектурне обличчя села // Сільське будівництво. – 1991. - №1.
26. Задорожний М. А. Декор сільських жител Поділля // НТЕ. – 19 . - № - с. 93-96.
27. Залізник П. Л. Походження українського народу. – К., 1996.
28. Зарембский А. Народное искусство подольских украинцев. – Л., 1928. – 645 с.
29. Каковський В. Я. Зв'язок української архітектури з ландшафтом // Архітектура Радянської України. – 1940. - №5. – с. 21-24.
30. Катернога М. Брама в народному господарстві // Народна творчість та етнографія. – 1995. - №1.
31. Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини. – К.: Наукова думка, 1978 – 174 с.
32. Комплексна регіональна програма науково - проектних та ремонтно - реставраційних робіт по Вінницькій області. Науково – дослідний інститут теорії та історії архітектури та містобудування. – (договір № 107/95) від 28.11.1995р. Київ, 1995.
33. Косенко Ю. А. Нові проекти індивідуального житла // Сільське будівництво. – 1981. - №5. – с. 18-20.
34. Косенко Ю. А. Проектирование сельского жилища на новом этапе // Строительство и архитектура. – 1983. - №6. – с. 22-24.
35. Косміна Т. В. Локальні особливості народного житла південних районів Поділля // НТЕ. – 1973. - №4. – с. 24-31.
36. Косміна Т. В. Сільське житло Поділля: Кінець ХІХ – ХХ ст.: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1980. – 190 с.

- 37.Красенко В. Українська хата // Архітектура України. – 1991. - №4. – с. 44.
- 38.Лебедев Г. О. Господарські будівлі Полтавщини // Народна творчість та етнографія. – 1984.
- 39.Липа К. Малі міста Поділля XVI-XVIII ст. Проблема стилю // Архітектурна спадщина України. – К.: Українознавство, 1997. – Вип. 4: Проблеми стильового розвитку архітектури України. – с. 30-39.
- 40.Лисиціан М.В. Архитектурное проектирование жилых зданий. – М.: Стройиздат, 1990.
- 41.Логвин Г.Н. Архитектурное творчество народа – неисчерпаемый источник приемов и форм // Строительство и архитектура. – 1986. - №9.
- 42.Логвин Г.Н. Осваивать опыт прошлого // Строительство и архитектура. – 1987. – № 11.
- 43.Логвин Г. Н. Народна архітектурна творчість // Пам'ятники України. – 1985. – №4.
- 44.Логвин Г.Н. Подолати синдром нігілізму // Архітектура України. – 1991. – № 1. – с. 35.
- 45.Максимов П.Н. Фиксация и обмеры реставрируемого памятника // Методика реставрации памятников архитектуры. – М.: Стройиздат. 1977.
- 46.Малаков Д.В. По Восточному Подолью. От Жмеринки до Могилева – Подольского, 1988. – 168с.
- 47.Малаков Д.В. По Брацлавщине. От Винницы до Тульчина. – М.: Искусство, 1982. – 174с.
- 48.Манучарова Н.Д. Українське народне декоративне мистецтво: Різьба, розпис. – К.: Держбудвидав УРСР, 1962. – 140 с.
- 49.Марзеев А.Н. Жилища и санитарный быт сельского населения Украины, с. 70.
- 50.Маханько Б. Красивые дома – красивые села // Архитектура СССР. – 1979. - №11. – С. 11-15.
- 51.Мильков Ф. Н. Рукотворные ландшафты. – М.: Мысль, 1978. – 86 с.
- 52.Меженна Н., Омеляненко М., та ін. Сучасне житло і народні традиції // Архітектура України. – 1991. - №4.
- 53.Мещеряков В.Н. Формирование усадебного жилища для сел южного региона УССР: Дис. канд. архитектуры – Киев, 1987. – 195 с.
- 54.Могитич І. Р. Народна архітектура Українських Карпат XV – XX ст. – К.: Наук. Думка, 1987. – 270 с.
- 55.Мойсеенко З.В., Хохол Ю.Ф. Индивидуальный жилой дом: Пособие застройщику. – К.: Будівельник, 1981. – 192 с.

56. Мойсеєнко З.В. Наука, практика і соціальні проблеми села // Архітектура України. – 1991. - №1.
57. Нариси історії архітектури УРСР. / К., 1962. – 16, 45 с.
58. Нечитайло В. Еволюція житлового будівництва за роки Радянської влади в Глушківцях на Поділлі // НТЕ. – 1972. – №3. – с. 35-39.
59. Орфинский В.П. Закономерности развития архитектуры. – Л.: Стройиздат, 1987.
60. Орфинский В.П. Логика красоты. Архитектурные новеллы. – Петрозаводск: Карелия, 1982.
61. Охрана и использование памятников архитектуры, расположенных в сельской местности. – М.: Информационный центр по проблемам культуры и искусства, 1981. – 16 с.
62. Пламєницька О.А. Середньовічна житлова забудова Кам'янця-Подільського // УІЖ. – 1987. - № 3. – с. 128-134.
63. Поділля. Історико-етнографічне дослідження / Артюх Л.Ф. та ін. – К.: Доля, 1994.
64. Пономарьов А.П., Артюх Л.Ф, Косміна Т.І. та ін. Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник – К.: Либідь, 1993.– 256 с.
65. Присяжнюк В. З. Еволюція назв народного житла // Народна творчість та етнографія. – 1979. – №1.
66. Приходько Н.П. Некоторые вопросы истории жилища на Украине. – В кн.: Древнее жилище народов Восточной Европы. М., 1975, с. 245 – 275.
67. Прохоренко А.И. Архитектура сельского дома. – М.: Агропромиздат, 1992.
68. Прибега Л. Архітектурна спадщина України: пам'яткоохоронний аспект: монографія / Леонід Прибега. — К.: Інститут культурології НАМ України, 2015. — Бібліогр.: с. 236
69. Прохоренко А. И. Сельское жилище: экология и нравственность // Строительство и архитектура России. – 1990. – №1. – С. 18.
70. Самойлович В. П. Народна творчість в архітектурі сільського житла. – К.: , 1961. – 340 с.
71. Самойлович В. П. Народное архитектурное творчество Украины. – К.: Будівельник, 1989.
72. Самойлович В. П. Українське народне житло: Кінець ХІХ – початок ХХ ст. – К., 1972. – 24 іл., 32 с.
73. Самойлович В. П. Українське селянське житло та господарчі будівлі // Нариси історії архітектури Української РСР. – К.: Держбудвидав УРСР, 1957.

- 74.Самойлович Ю.В. Архитектура сельского усадебного жилища западного региона Украинской ССР: Автореф. дис. канд. арх. – Киев, 1987.
- 75.Самойлович Ю.В. Веранда в сельском жилище // Строительство и архитектура. – 1983. - №7. – с. 25-26.
- 76.Сецинский Е. Исторические местности Подолии и их достопримечательности, Каменец – Подольск, 1911.
- 77.Смоляк В.В. Відтворення колориту народної архітектури з використанням технології формування декоративних деталей // Будівництво України. Виробничо – технічний загально-галузевий журнал. – вип. №2 – Київ, 1999.
- 78.Смоляк В.В. Єдність утилітарних, конструктивних і естетичних факторів у народному зодчестві Поділля (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Наук. – техн. зб. – вип. № 10. – Київ, КНУБА, 2002.
- 79.Смоляк В.В. Традиції народного зодчества Поділля та їх роль в сучасній архітектурі. // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Наук. – техн. зб. – вип. №13. – Київ, КНУБА, 2004.
- 80.Смоляк В.В. Оздоблення сільського житла Поділля // Вісник національного університету Львівська політехніка – « Архітектура» зб. наук. пр. – вип. №568. – Львів, 2006.
- 81.Смоляк В.В., Козинюк Н.В. Єдність конструктивних особливостей та оздоблення стін у подільському народному зодчестві. // Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві. Наук.-техн. зб. ВНТУ – Вінниця, 2006.
- 82.Смоляк В.В., Козинюк Н.В., Асаулюк О.І. Особливості пластичного оздоблення фасадів народного житла Поділля. // Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві. Наук.- техн. зб. – Вінниця, 2007.
- 83.Смоляк В.В., Козинюк Н.В., Тимошенко О.Е., Герасимова Л. С. Дяченко О.М. Колористика фасадів в подільському народному зодчестві. // Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві. Наук.-техн. зб. ВНТУ – вип. №4 – Вінниця, 2007.
- 84.Согомонян Н.М. и др. Благоустройство сельского жилища. – М.: Стройиздат, 1976.
- 85.Соченко В.І. Українська архітектура: традиції, новації, сучасність // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. Збірн. – Київ, КНУБА, 2004. – Вип. №8. – с. 174-186.
- 86.Стельмах Г.Ю. Етнографічне районування України кінця ХІХ – початку ХХ ст. -- Наукові записки Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, т. 4. К., 1958.

87. Стельмах Г.Ю. Историчний розвиток сільських поселень на Україні: (історико-етнографічне дослідження). – К.: Наукова думка, 1964. – 140 с.
88. Судейкин Г.М. Альбом проектов дач, особняков, служб с чертежами и рисунками. – 1916, репринтное издание. – Ленинград.: 1991.
89. Сычевский Е.Я., Нечитайло Е.Ф. Декоративные модули для фасадов и интерьеров // Строительство и архитектура. – 1987. - №1. – с. 27.
90. Таманян А.О. Творческий отчет // Архитектура СССР. 1935. № 5.
91. Танге К. Архитектура Японії. – М.: Прогресс, 1976
92. Тилинский А.И. Руководство для проектирования и постройки зданий. – Издание А.С. Суворина. – с – Петерб.: 1905.
93. Топорков Н. Тека Топоркова. Альбом чертежей, графических рисунков, акварелей, отражающих народное зодчество Восточной Подоли 20 – х – 30 - х годов. (хр. в архиве НИИТИАМ).
94. Труды этнографическо – статистической экспедиции в Западно – русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго – Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. Чубинским, т. 2. Пг., 1916.
95. Уманцев Ф. С. Народні розписи // Історія українського мистецтва. Т. 4, кн. 2. – К.: УРЕ, 1970.
96. Усадебный жилой дом: Пособие застройщику / Сост. Ю.А. Косенко, В.И. Романчук, И.Д. Шульгин, В.А. Бугаев. – К.: Будівельник, 1985. – 352 с.: ил.
97. Холостенко М.В. Форма, колір і живописна декорація // Архитектура Радянської України. – 1938. - №4-5.
98. Хохол Ю.Ф. Архитектура села и ландшафт. Эстетическая выразительность застройки села. – Киев.: 1988.
99. Хохол Ю.Ф. Новые черты в архитектуре сел Украинской ССР // Архитектура СССР. – 1978. - №6.
100. Хохол Ю.Ф. Сельское жилище. – К.: Будівельник, 1976. – 176 с.
101. Хохол Ю.Ф. Сельское жилище Украинской ССР (формирование и развитие): Автореф. дис. д-ра архитектуры. – Минск, 1974. – 31 с.
102. Хохол Ю.Ф. Традиции и новаторство в архитектуре сел Украины // Архитектура СССР. – 1983. - № 9. – с. 88-89.
103. Цапенко М. З історії шукань національного стилю в архітектурі України. Питання історії архітектури та будівельної техніки України. – К.: 1959. – 294 с.
104. Чепелик В.В. Ентузіасти українського архітектурного стилю «Петербузької громади» // Архитектура України. – 1991. - № 1. – с. 37.

105. Чепелик В.В. Материнська хата // Українська культура. – 1994. - №4.
  106. Юрченко П. Г. Архітектурні деталі будівель на Правобережжі // Архітектура Радянської України. – 1938. - №8.
  107. Юрченко П. Г. Архітектурні деталі цивільних будинків. – К., 1968.
  108. Юрченко П. Г. Народная архитектура Украины. – Архитектура СССР // 1937, № 1.
  109. Юрченко П. Г. Народное жилище Украины. – М.: Изд-во АА СССР, 1941. – 86 с.
  110. Юрченко П. Г. Пластика в современной архитектуре. – К., 1965. веков – К., 1988.
- Юрченко П. Г. Основні риси української народної архітектури // Архітектура Радянської України, 1940, № 8, с. 33 – 41.

ДОДАТКИ

Додаток
ПОДІЛЬСЬКА ЗЕМЛЯ

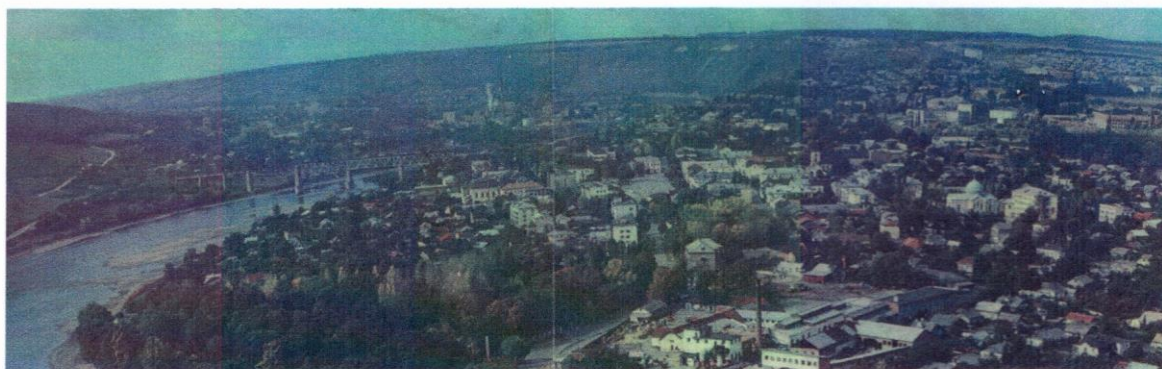

Рис. 1 Подільський краєвид над Дністром

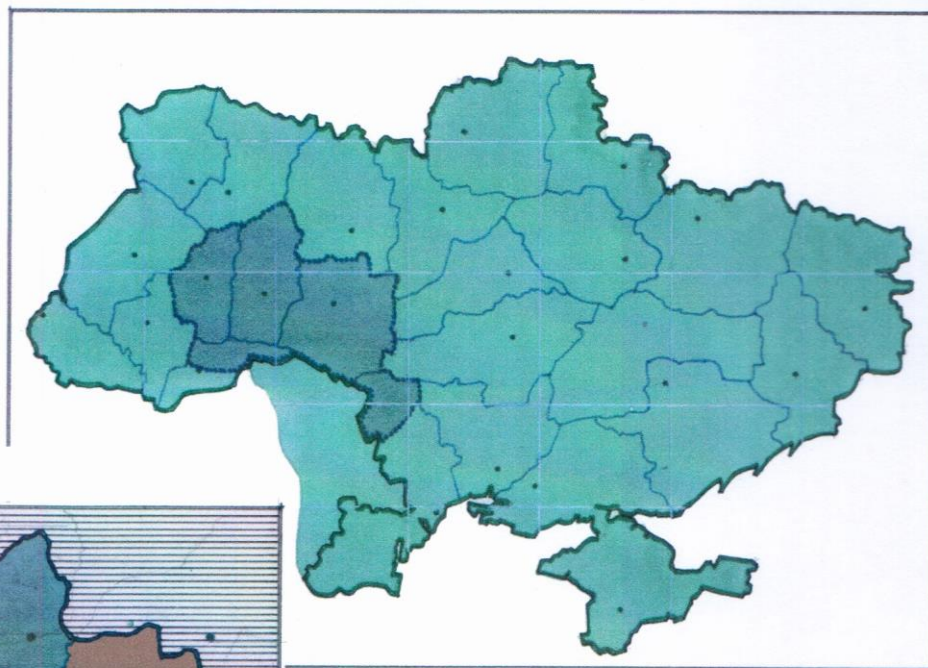

Рис. 3 Подільський регіон

Рис. 2 Територіальні межі дослідження

Рис. 4 Краєвид села Жорнище Іллінецького р-ну

Додаток

ОСОБЛИВОСТІ ПОДІЛЬСЬКОГО ЛАНДШАФТУ

Рис. 1 Центральна вулиця в с. Олексіївка

Рис. 2 Село Торків Тульчинського району

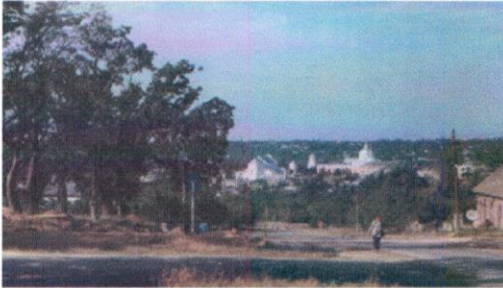

Рис. 3 Ландшафт містечка Шаргород

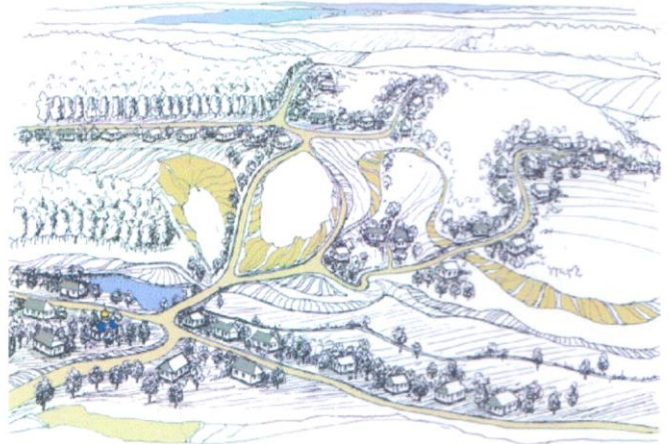

Рис. 6 Село Джуриці Немирівського району

Рис. 4 Село Печера

Рис. 5 Село В.Вулига

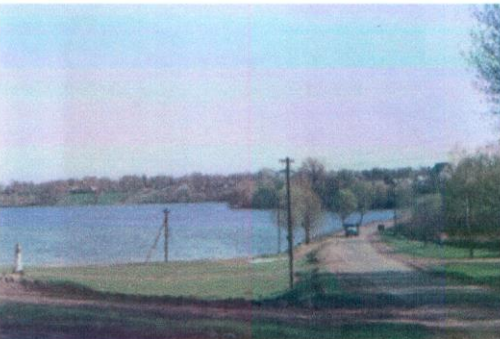
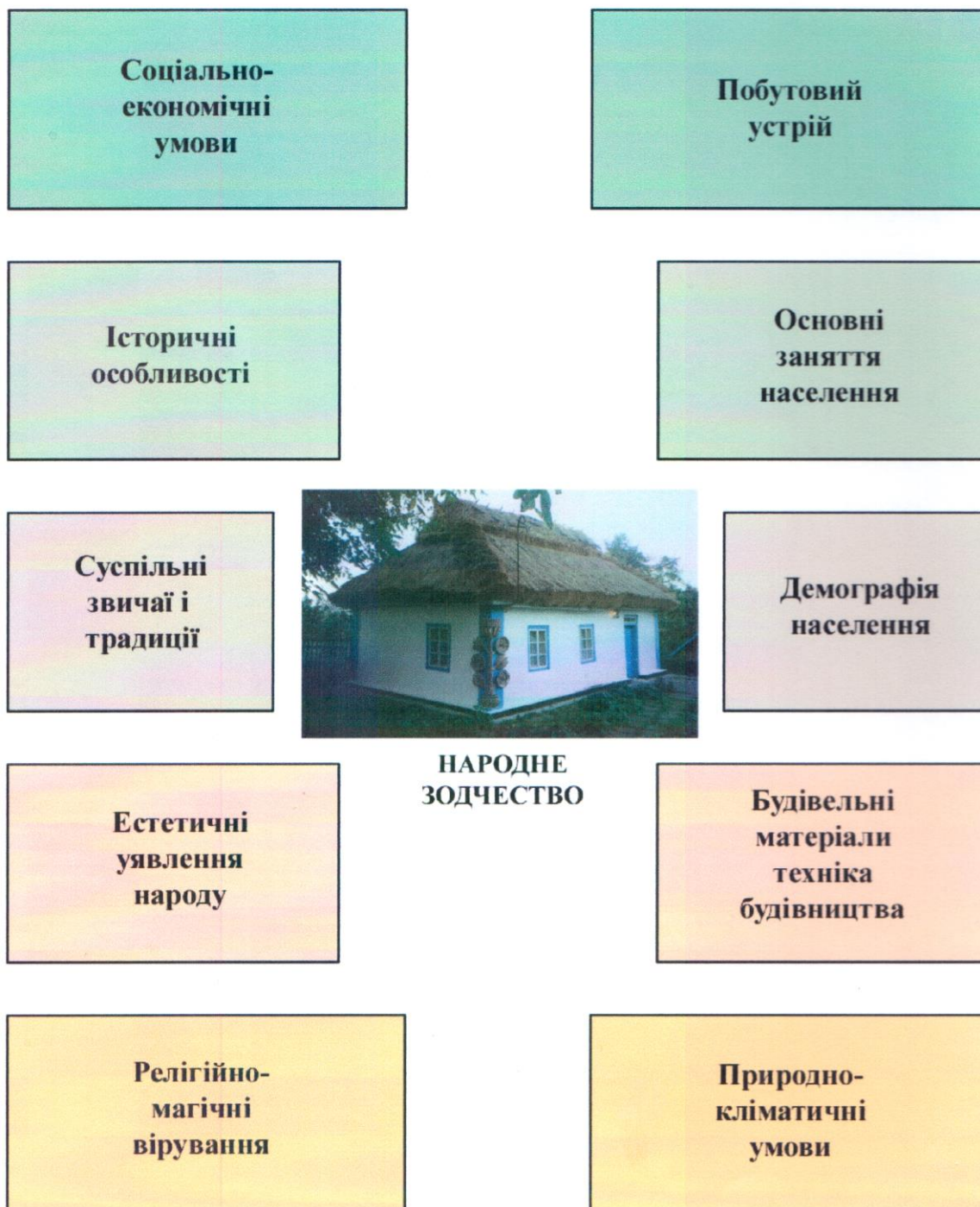
Рис. 7 Красвид зі ставком в селі Глинському
Калинівського району

Рис. 8 Красвид в Барському районі Вінницької області

Додаток
ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА
ФОРМУВАННЯ НАРОДНОГО ЖИТЛА

Додаток

ТРАДИЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТЛОВОГО СЕРЕДОВИЩА

ГАРМОНІЙНИЙ ЗВ'ЯЗОК З ПРИРОДНИМ ЛАНДШАФТОМ

СПОРІДНЕНІСТЬ УТИЛІТАРНОГО ТА ХУДОЖНЬОГО, НЕПРИЙНЯТТЯ ПСЕВДОДЕКОРАТИВНИХ ПРИЙОМІВ, ВИЯВЛЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ БУДИНКУ ТА ЙОГО ЕЛЕМЕНТІВ АРХІТЕКТУРНО-ХУДОЖНІМИ ЗАСОБАМИ

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ АРХІТЕКТУРНОГО ОБРАЗУ БУДИНКУ, РІЗНОМАНІТНІСТЬ ПРОПОРЦІЙ, ВАРІАНТНІСТЬ В СПІВВІДНОШЕННЯХ ЕЛЕМЕНТІВ ДЕКОРУ, ВИКОРИСТАННЯ ШИРОКОГО НАБОРУ АРХІТЕКТУРНИХ ДЕТАЛЕЙ

ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПУ КОМПАКТНОСТІ ОБ'ЄМНО-ПЛАНУВАЛЬНОГО ВИРІШЕННЯ

ЛАКОНІЗМ У ВИБОРІ ОБРАЗОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ ТА СТРУКТУРНА ВПОРЯДКОВАНІСТЬ ДЕТАЛЕЙ, ВИКОРИСТАННЯ ГНУЧКОЇ СИСТЕМИ ПРОПОРЦІОНУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ

ВИКОРИСТАННЯ МІСЦЕВИХ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ З БАГАТИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ПЛАСТИКИ ТА КОЛЬОРОВОЇ ФАКТУРИ

Додаток
ХУДОЖНЯ ВИРАЗНІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНА
СВОЕРІДНІСТЬ

**СВІТОВІДЧУТТЯ
ВИРАЖЕНЕ
В КОНКРЕТНИХ
ПРИНЦИПАХ
ТА МЕТОДАХ
ОРГАНІЗАЦІЇ
ЖИТЛОВОГО
СЕРЕДОВИЩА**

ПРИРОДНІ УМОВИ

ПЛАНУВАЛЬНА СТРУКТУРА

КОНСТРУКТИВНА СТРУКТУРА

**СИНТЕЗ З ОБРАЗОТВОРЧИМ
МИСТЕЦТВОМ**

ПЛАСТИКА ФАСАДІВ

КОЛІР

Додаток
СЕМАНТИКА ПОДІЛЬСЬКОГО НАРОДНОГО ЗОДЧЕСТВА

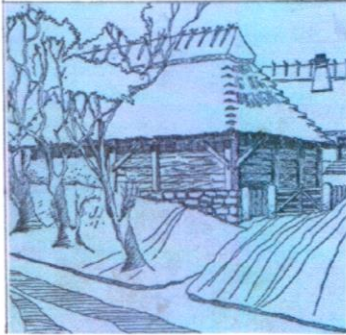

Рис. 1 Органічне поєднання характерного подільського ландшафту з сільською забудовою (за Т. Косміною)

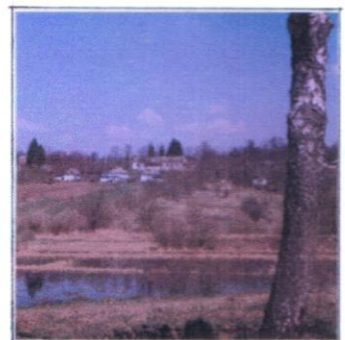
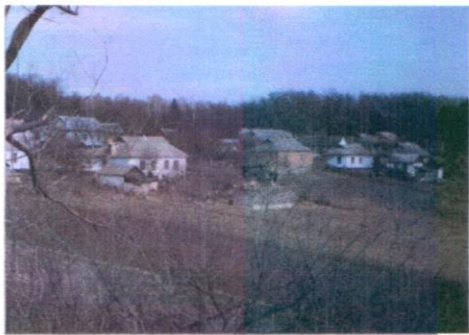

Рис. 2 Характерні подільські села на природному ландшафті

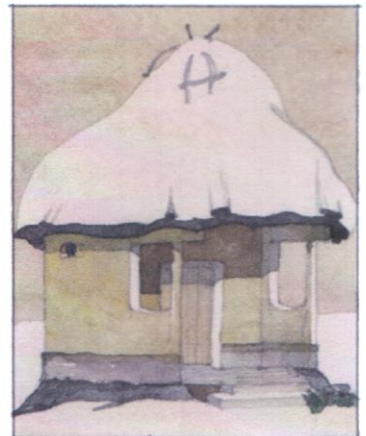

Рис. 3 Архітектурно-конструктивна трактовка культових та господарських будівель

Додаток
СЕМАНТИКА ПОДІЛЬСЬКОГО НАРОДНОГО ЖИТЛА

Рис. 1. Характерна подільська хата в Гайсинському районі (30-40-і роки), збережена до нашого часу

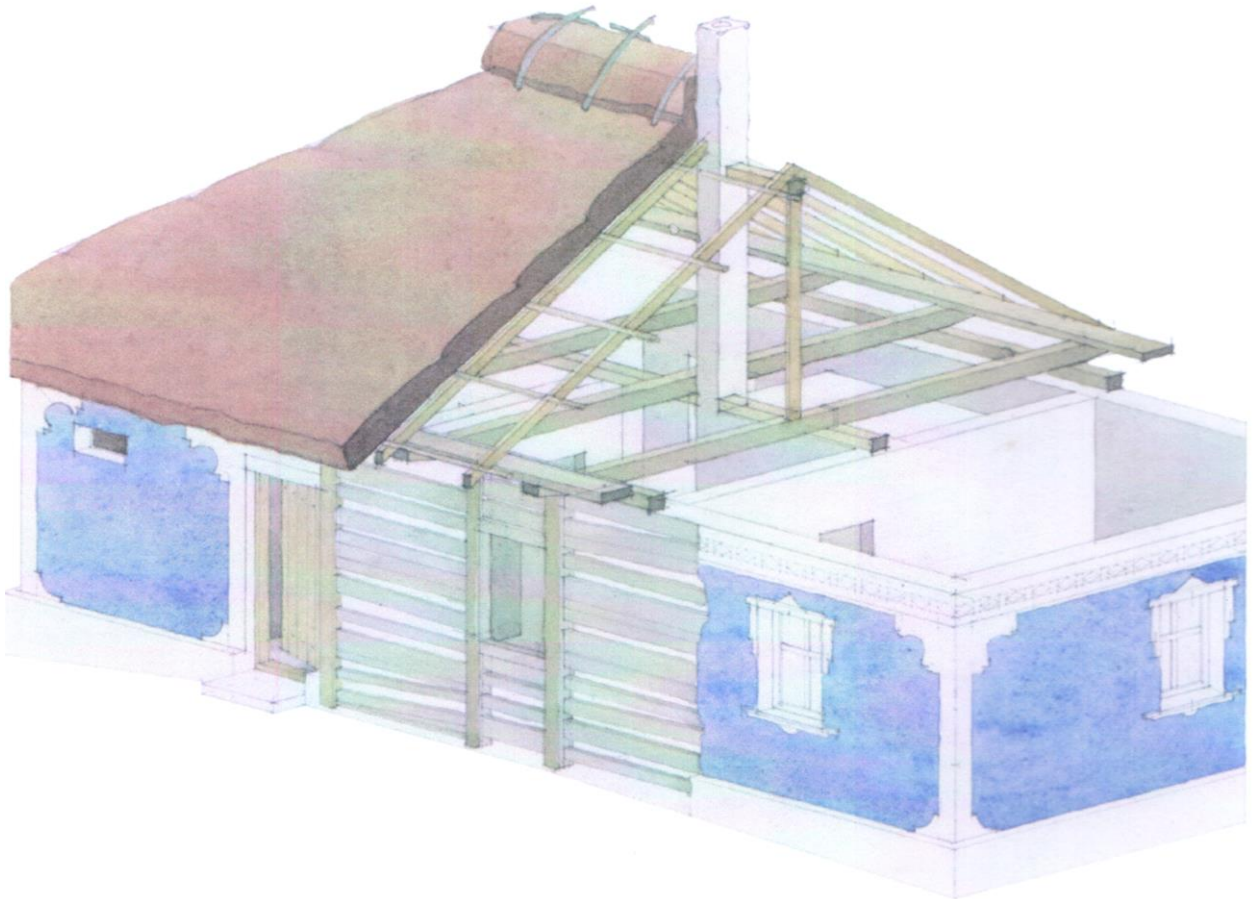

Рис. 2. Архітектурно-конструктивна та планувальна структура подільського народного житла 30-х років

Додаток

ОСОБЛИВОСТІ БУДІВНИЦТВА ЖИТЛА НА КРУТОМУ РЕЛЬЄФІ

Рис. 2 Будинок на рельєфі в с. Шкальня

Рис. 1 Характерне подільське село на рельєфі (с. Вороновиця)

Рис. 3 Влаштування цокольного поверху

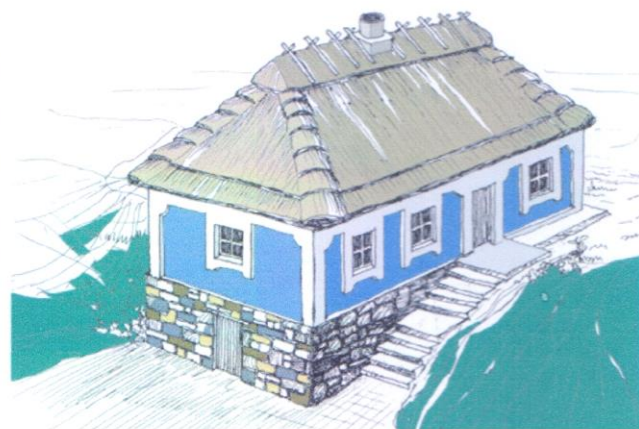

Рис. 8 Традиційне вирішення сільської хати, розташованої на крутому рельєфі (Могилів-Подільський район, 30-ті роки XX ст.)

Рис. 4 Трактовка оселі на рельєфі в с. Дзигівка

Рис. 5 Сільський будинок на пересіченій місцевості у селі Буша Ямпільського району

Рис. 6 Житло з цокольним поверхом в с. Томашпіль

Рис. 7 Влаштування підпірної стінки при неспокійному рельєфі

Додаток

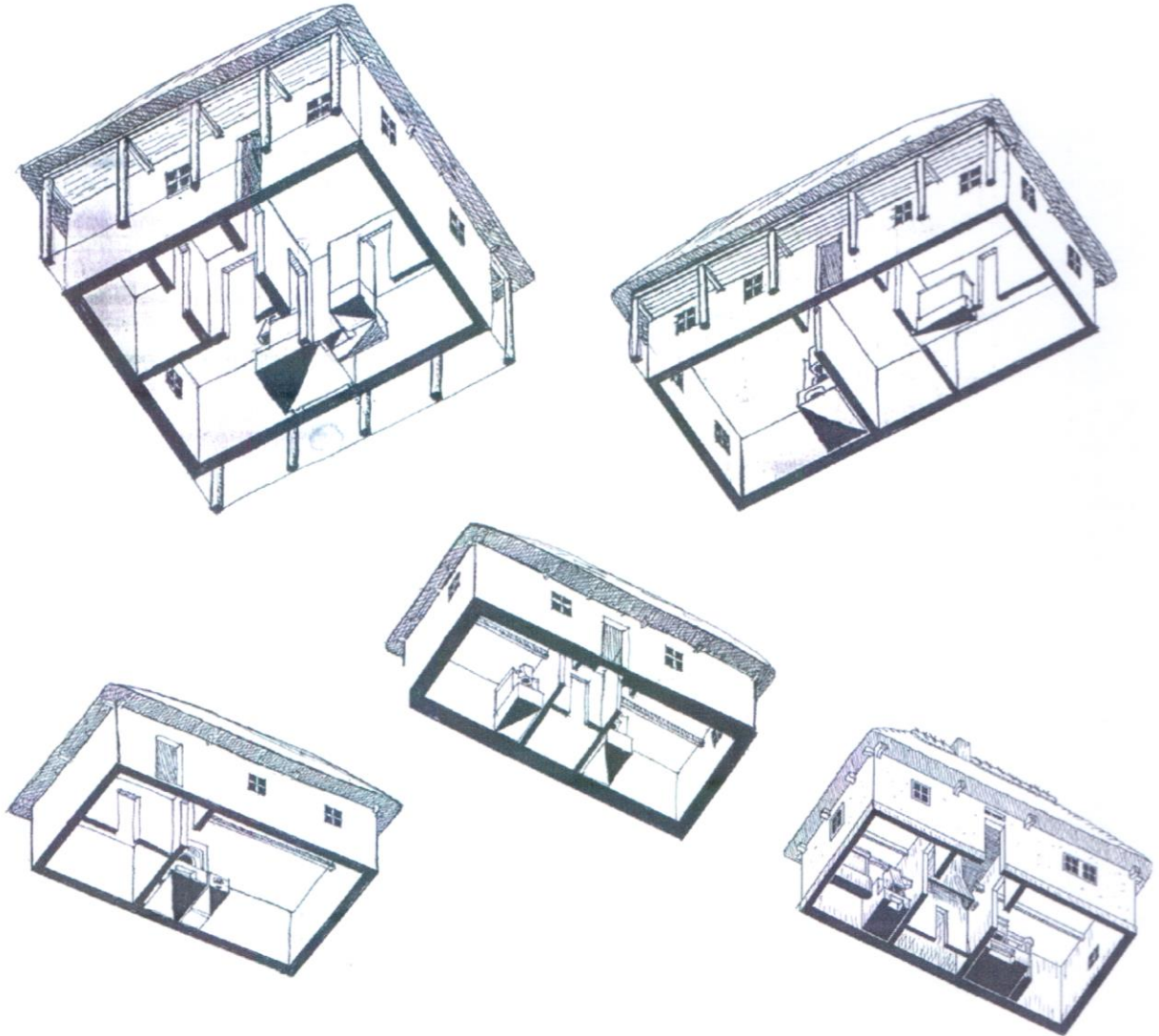
ОБ'ЄМНО-ПЛАНУВАЛЬНІ ВИРІШЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ЖИТЛА ПОДІЛЛЯ
(20-30 роки ХХ ст.)

Рис. 1 Сільські хати на Поділлі (за дослідженнями інж-арх. М. Топоркова)

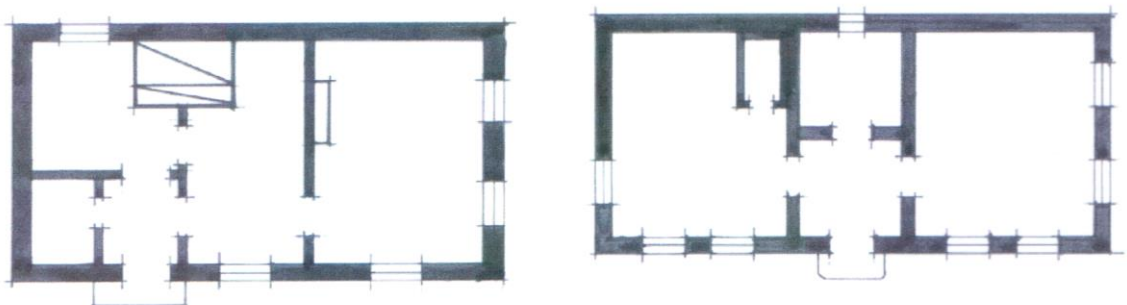

Рис. 2 Плани характерного подільського сільського житла за дослідженнями В. Самойлович

Додаток
ТРАДИЦІЙНА ПОДІЛЬСЬКА САДИБА

Рис. 1 Селянська хата в селі Буди Немирівського району (60-і роки XX ст.)

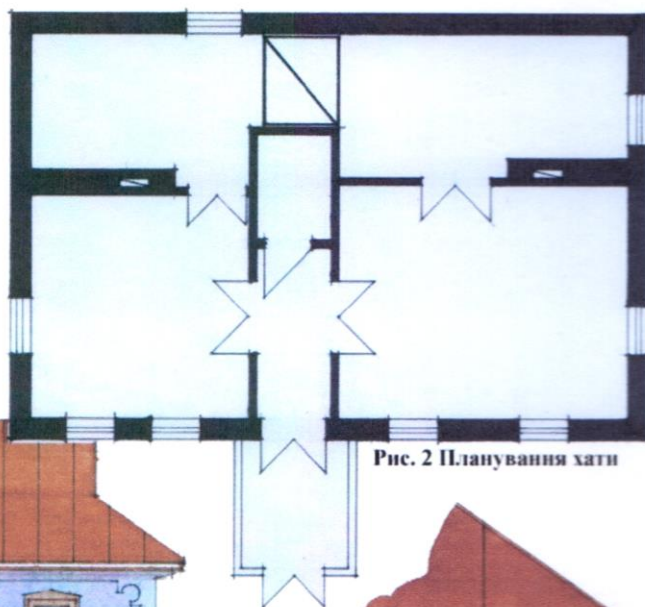

Рис. 2 Планування хати

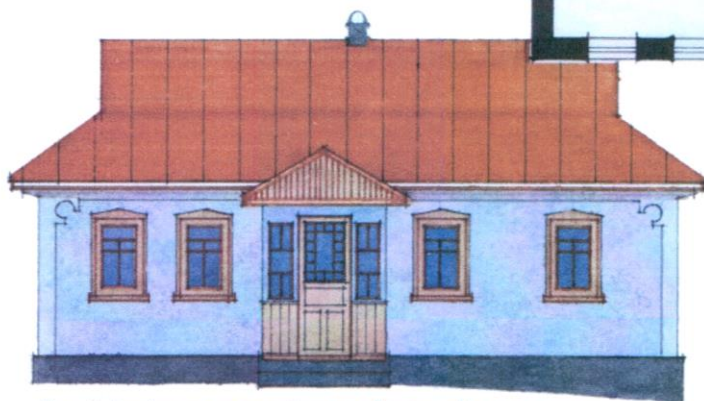

Рис. 3 Архітектурне вирішення фасаду сільського житла

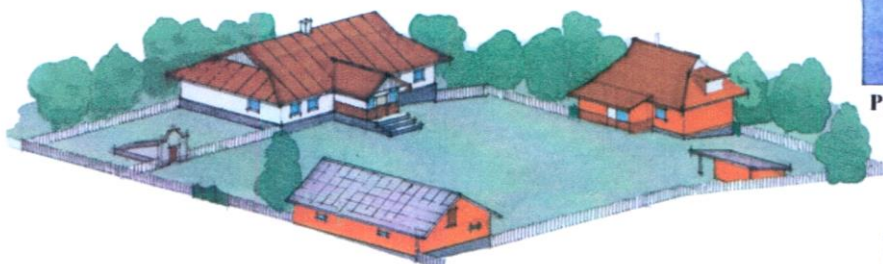

Рис. 4 Загальний вигляд сільської садиби

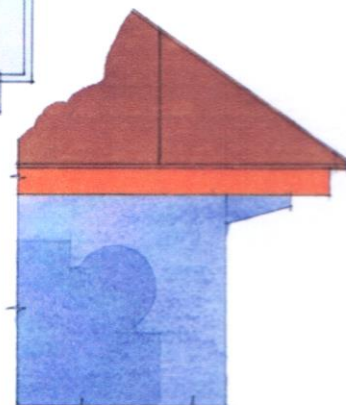

Рис. 5 Капітель кутової пілястри

Рис. 6 Оздоблення лобової дошки на ганку

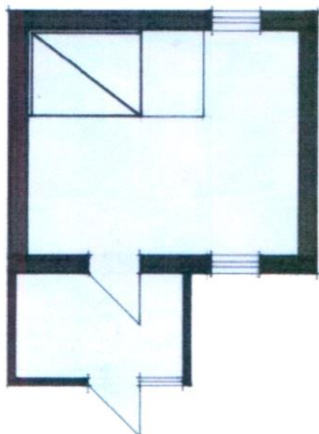

Рис. 7 Планування літньої кухні

Рис. 8 Літня кухня

Додаток

ПОДІЛЬСЬКІ ДВОРИ

Рис. 1 Селянська садиба в Тульчинському районі Вінницької області

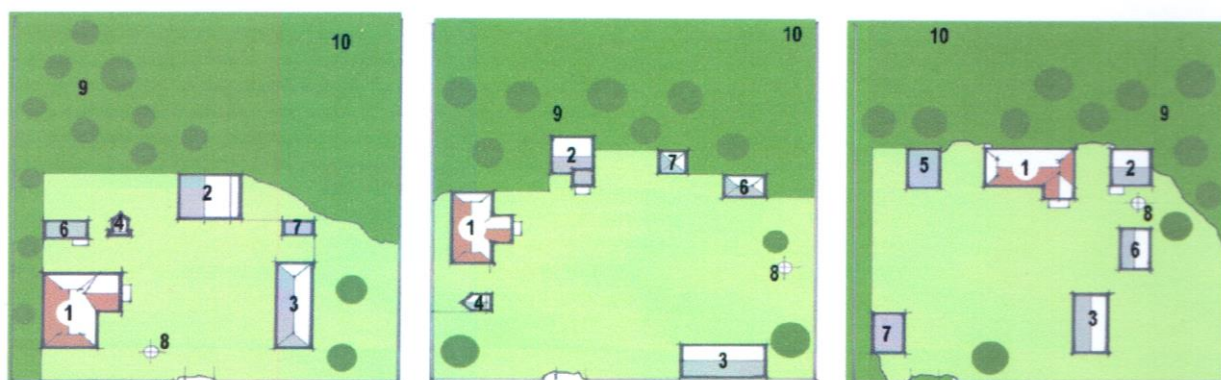

Рис. 2 Традиційна організація селянської садиби на східному Поділлі. 1 - хата; 2 - літня кухня; 3 - хлів; 4 - льох; 5 - гараж; 6 - сушарка; 7 - навіс для дров; 8 - криниця; 9 - садок; 10 - город.

Рис. 3 Село Приборівка

Рис. 4 Село Осічок

Рис.5 Село Торків

Рис. 6 Село Фльорино

Рис. 7 Село Суєлівці

Рис. 8 Село В. Вуліга

Додаток
ОСОБЛИВОСТІ МИСТЕЦЬКОЇ ТРАКТОВКИ ПІЛЯСТР ТА
КАПТЕЛЕЙ У ПОДІЛЬСЬКОМУ НАРОДНОМУ ЗОДЧЕСТВІ У 30-60 РОКИ

Рис. 1 Оздоблення пілястр у селі Пирогово

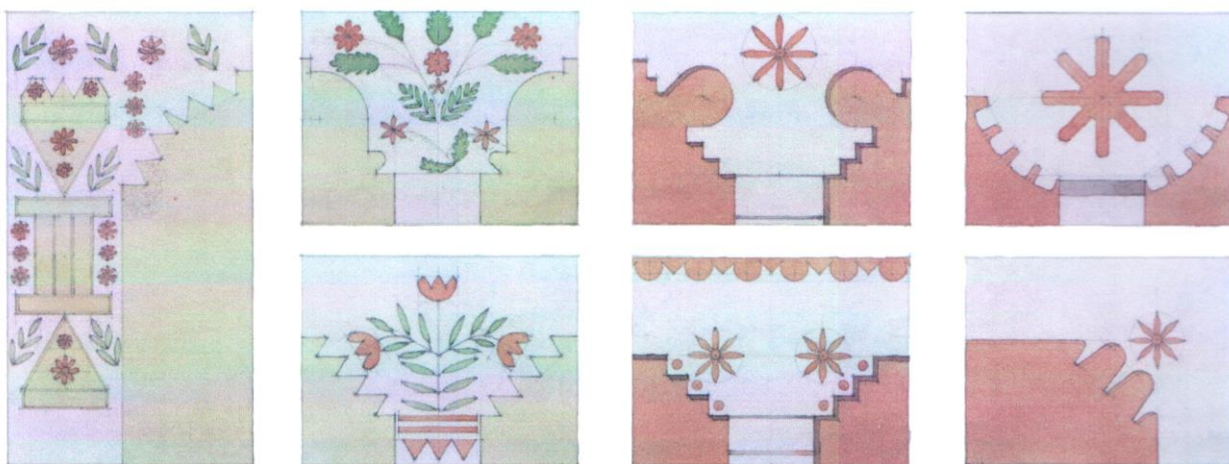

Рис. 2 Оздоблення капітелей в сільському житлі Поділля (за В. Самойловичем)

Рис. 3 Мистецька трактовка пілястр у різних регіонах Поділля (за В. Самойловичем)

Додаток

МИСТЕЦЬКА ТРАКТОВКА КАПІТЕЛЕЙ В НАРОДНОМУ ЗОДЧЕСТВІ СХІДНОЇ ПОДІЛЛЯ

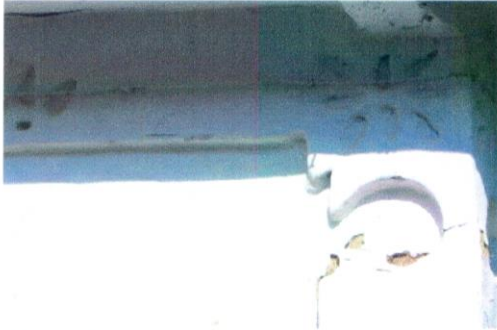

Рис. 1 Завершення пілястри в стилі барокко в селі Івонівці Тиврівського району

Рис. 2 Капітель пілястри в с. Росоша Теплицького р-ну

Рис. 3 Оздоблення капітелі (с. Комарівці, Барський р-н)

Рис. 4 Класична трактовка пілястри та капітелі (с. Березівка, Могилів-Подільський р-н)

Рис. 5 Оздоблення капітелі мотивами рослинного орнаменту («виноград») в Ямпільському районі

Рис. 6 Характерна пілястра розділена вертикальними канавками поряд зі стіною, оздобленою «під шубу»

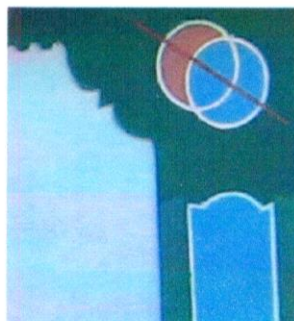

Рис. 7 Приклад застосування інтенсивних кольорів (Барський район)

Рис. 8 Техніка «сграфіто» у Муровано-Куриловському районі

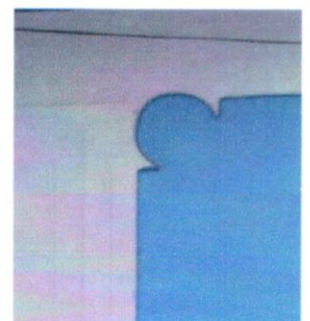
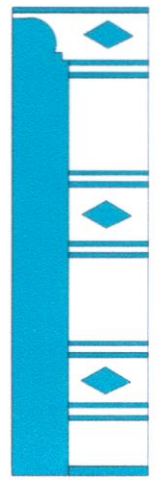
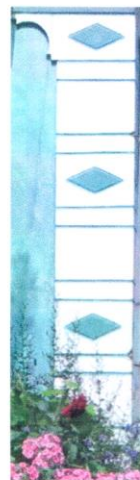
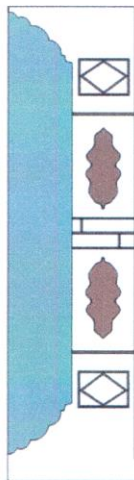
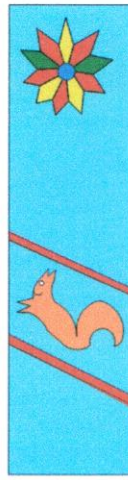

Рис. 9 Традиційне подільське завершення пілястри з застосуванням кольору

Додаток

ПЛЯСТРИ В НАРОДНОМУ ЗОДЧЕСТВІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

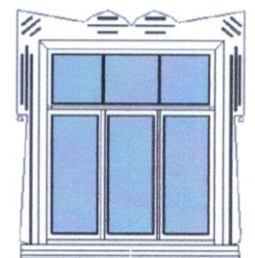
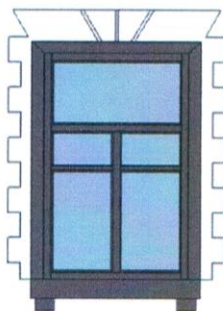
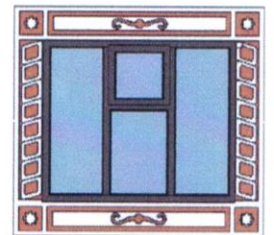
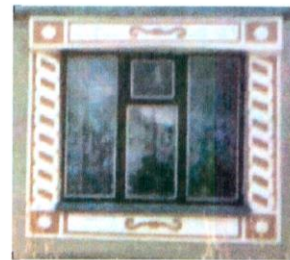
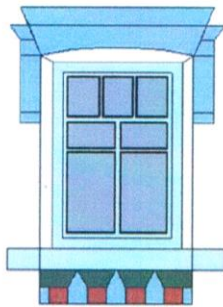
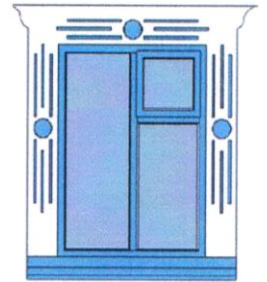
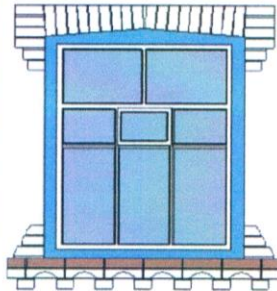
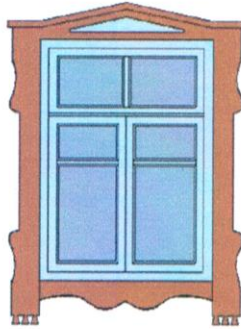
Додаток

ПІЛЯСТРИ В НАРОДНОМУ ЗОДЧЕСТВІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Додаток

ВІКНА В НАРОДНОМУ ЗОДЧЕСТВІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Додаток

ВІКНА В НАРОДНОМУ ЗОДЧЕСТВІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Додаток

ТРАДИЦІЙНЕ ОЗДОБЛЕННЯ ДВЕРЕЙ

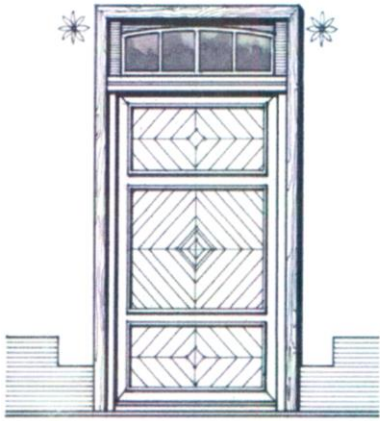

Рис. 1 Традиційні набірні двері, характерні для південно-західної частини Вінницької області (40-60-і роки)

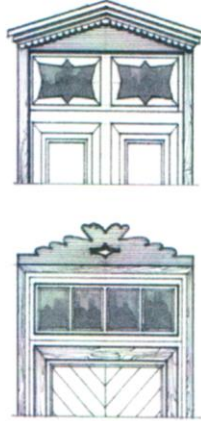

Рис. 2 Влаштування фрамуг над дверима (Тиврівський та Літинський райони)

Рис. 3 Оздоблення дверей мотивом «вазон» (за В. Самойловичем)

Рис. 4 Сучасні мальовки на дверях (с. Дзигівка)

Рис. 5 Вхідні двері на веранду, характерні для південних районів області

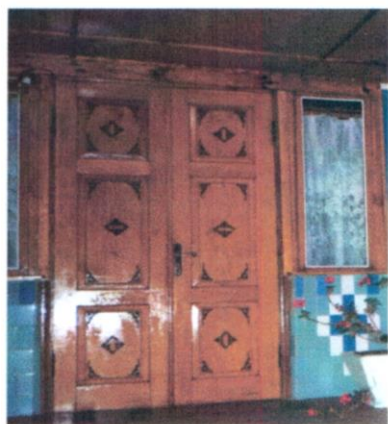

Рис. 6 Мистецька трактовка сучасних дверей з використанням різьблення (Ямпільський район)

Рис. 7 Фільончаті двері з фрамугою

Додаток

ОРНАМЕНТАЛЬНА ПЛАСТИКА

Рис.1 Квітковий орнамент при оздобленні житла у Ямпільському районі

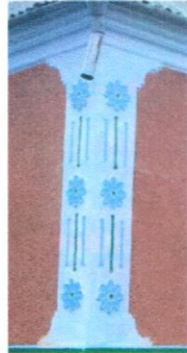

Рис.2 Орнаментальна пластика на фасаді житла Бершадського району

Рис.3 Традиційні підходи до орнаментовки стін у Ямпільському та Бершадському районах

Рис.4 Мотиви орнаментальної пластики, характерні для сільського житла східного Поділля

Додаток
ОРНАМЕНТАЛЬНА ПЛАСТИКА

Рис. 1 Мотиви «барокко» при оздобленні хати в селі Івонівці

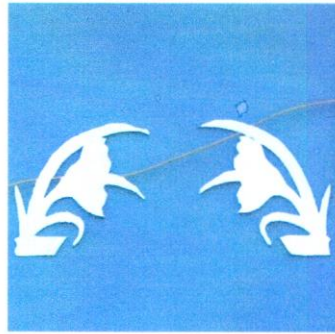

Рис. 2 Квітковий орнамент в селі Ялтушків-Підлісний

Рис. 3 Характерна пілястра в селі Михайлівці

Рис. 4 Оздоблення вікон квітковим орнаментом в селі Дзигівка Ямпільського району Вінницької області

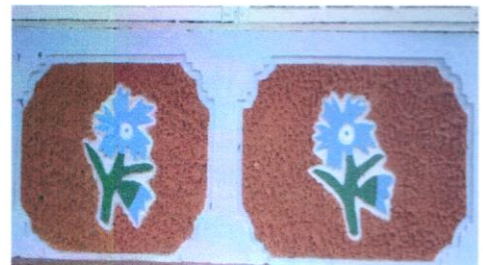
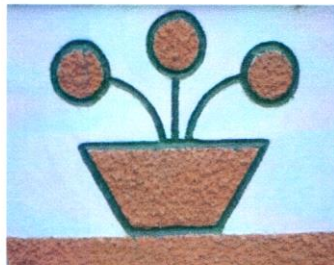

Рис. 5 Характерна орнаментальна пластика, що застосовується в селах Ямпільського району

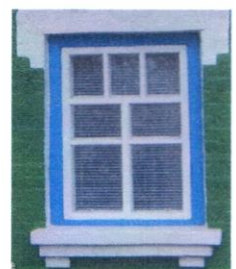

Рис. 6 Оздоблення вікон орнаментальною пластиком на півдні Вінницької області

Додаток

ОЗДОБЛЕННЯ ВІКОН ОРНАМЕНТАЛЬНОЮ ПЛАСТИКОЮ

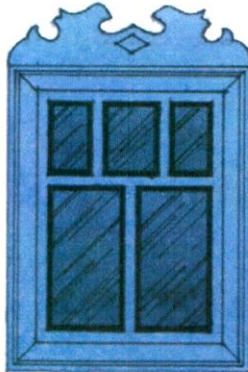

Рис. 1 Характерна подільська трактовка вікна з наличником
(Літинський район, село Дяківці)

Рис. 2 Подільська хата 40-60-х років

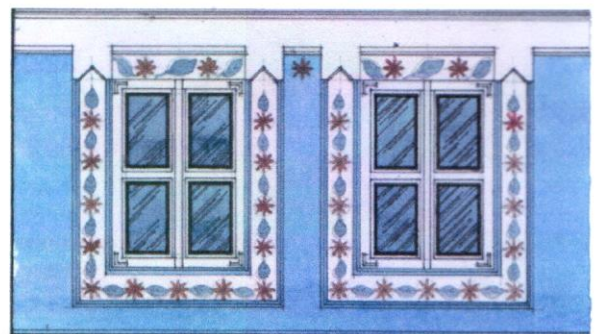
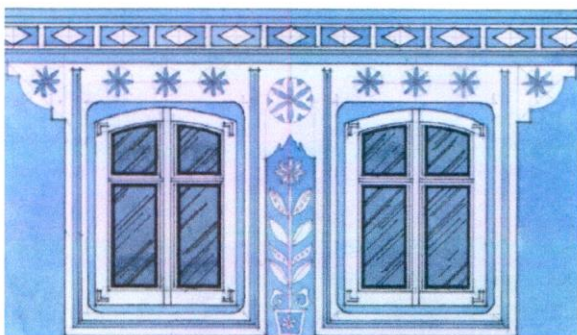
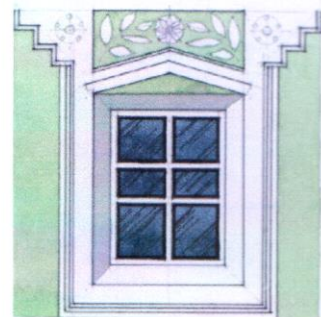
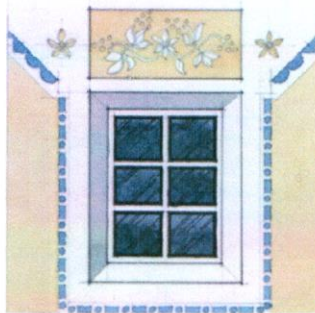
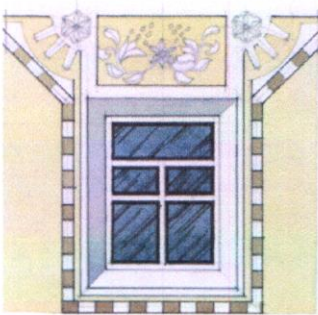

Рис. 3 Пластична обробка вікон у 60-х роках (за В. Самойловичем)

Додаток

ОРНАМЕНТАЛЬНА ПЛАСТИКА В ЦЕГЛІ

Рис. 1 Будівля в с.м.т. Теплик (80-і роки)

Рис. 2 Село Сокілець Немирівського району

Рис. 3 С.м.т. Теплик

Рис. 4 Хата у м. Немирові

Рис. 5 Село Росоша Теплицького р-ну

Рис. 6 Оздоблення вікон цеглою

Рис. 7 Характерні карнизи, виконані в цеглі

Додаток

ТЕХНІКА «СГРАФІТТО» У СУЧАСНОМУ НАРОДНОМУ ЗОДЧЕСТВІ

Рис. 1 С. Антонівка Томашпільського району

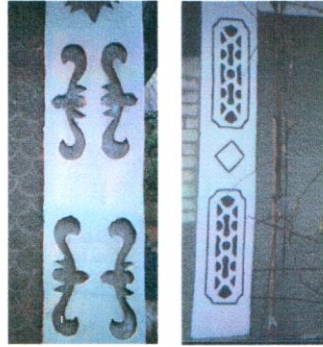

Рис. 2 Мотиви оздоблення пілястр у селах Вінницької області

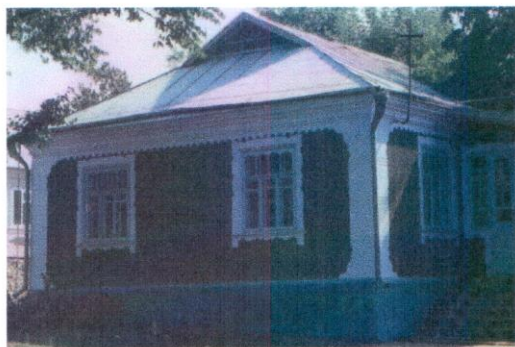

Рис. 3 Село Березівка Могилів-Подільського району

Рис. 4 Село Мурафа Шаргородського р-ну

Рис. 5 Село Борівка Чернівецького р-ну

Рис. 6 С. Осічок Хмельницького району

Рис. 7 С. Поташня Бершадського р-ну

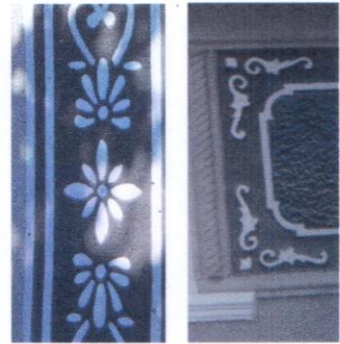

Рис. 8 С. Киблич Гайсинського р-ну

Рис. 9 С. Лозова Шаргородського району

Рис. 10 С. Плебанівка Шаргородського р-ну

Рис. 11 С. Бушинка Немирівського району

Додаток

ФАКТУРА ПОДІЛЬСЬКИХ СТІН

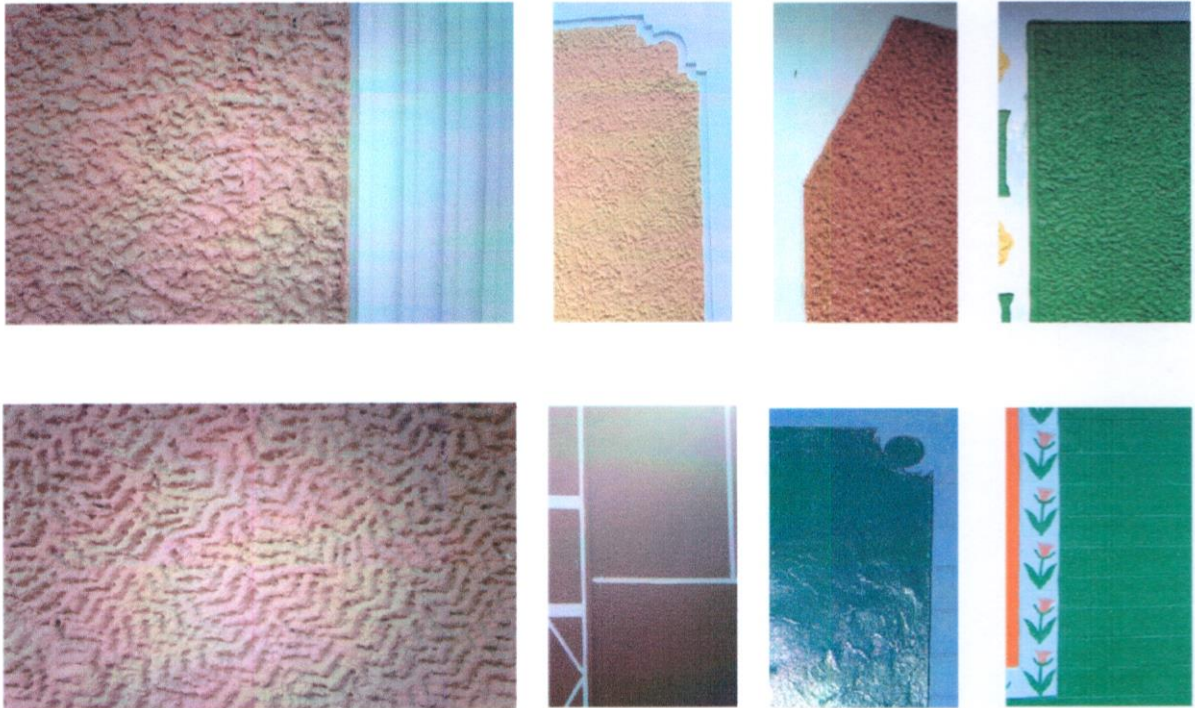

Рис. 1 Приклади рельсфної фактури (Ямпільський та Бершадський райони)

Рис. 2 Застосування цементних плиток для оздоблення фасадів

Рис. 3 Оздоблення плиткою (Тиврівський район)

Рис. 4 Хата, оздоблена плиткою в селі Торків

Додаток

ФАКТУРА ПОДІЛЬСЬКИХ СТІН

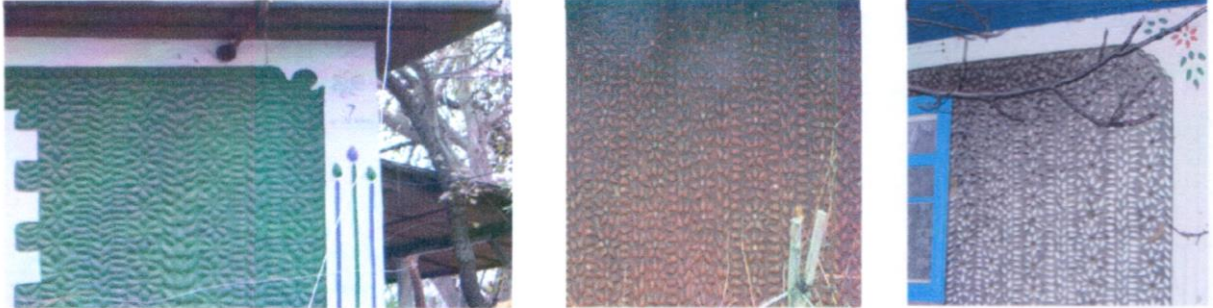

Рис. 1 Обливість фактурного оздоблення стін в південних районах Вінницької області

Рис. 2 Приклади оздоблення стін лицьовою цеглою

Рис. 3 Фактура стін, виконана за технологією „штампів”

Додаток

СУЧАСНІ МАЛЬОВКИ У НАРОДНІЙ АРХІТЕКТУРІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Рис. 1 Розмальована хата у селі Некрасове
Вінницького району

Рис. 2 Село Дзигівка
Ямпільського р-ну

Рис. 3 С. Клебанів
Тульчинського р-ну

Рис. 4 Село Баланівка Бершадського району

Рис. 5 С. Великий Киїїв
Тульчинського району

Рис. 6 Село Дзигівка
Ямпільського району

Рис. 7 Село Великий Киїїв Тульчинського р-ну

Рис. 8 Село Фльорино Бершадського району

Додаток

МАЛЬОВКИ НА СХІДНОМУ ПОДІЛЛІ

Рис. 1 Оздоблення пілястри у селі Журавне

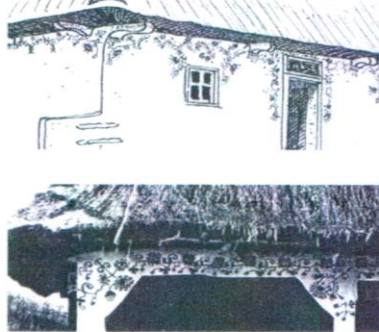

Рис. 2 Мальовки 30-х років за М. Топорковим

Рис. 3 Рідкісна мальовка в селі Вишківці

Рис. 4 Оздоблення площини стіни квітковим орнаментом у Тростянецькому районі

Рис. 5 Характерна мальовка пілястри квітковим орнаментом в селі Жерденівка Гайсинського р-ну

Рис. 6 Мотив пілястри в селі Сусливці

Рис. 7 Сучасні мальовки у селах Вінницької області

Додаток

РІЗЬБЛЕННЯ НА ПІДКАРНИЗНИХ ДОШКАХ ТА ІНШИХ ДЕТАЛЯХ

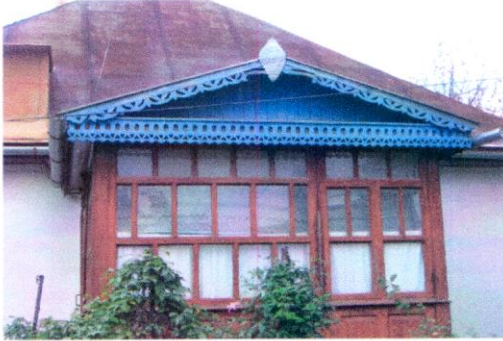

Рис. 1 Мистецька трактовка ганку в Немирівському районі

Рис. 2 Мотиви різьблення в різних районах Вінницької області

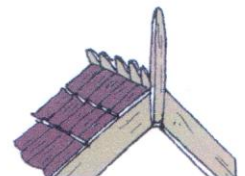
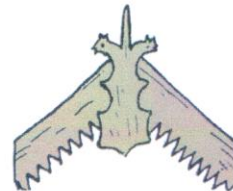
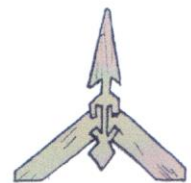
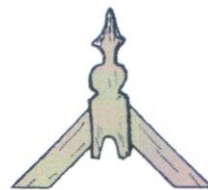
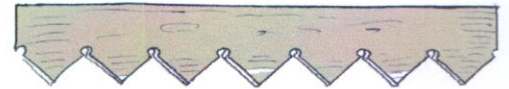
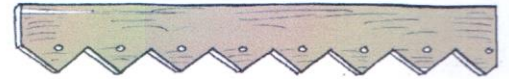
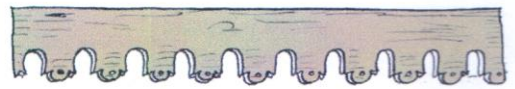
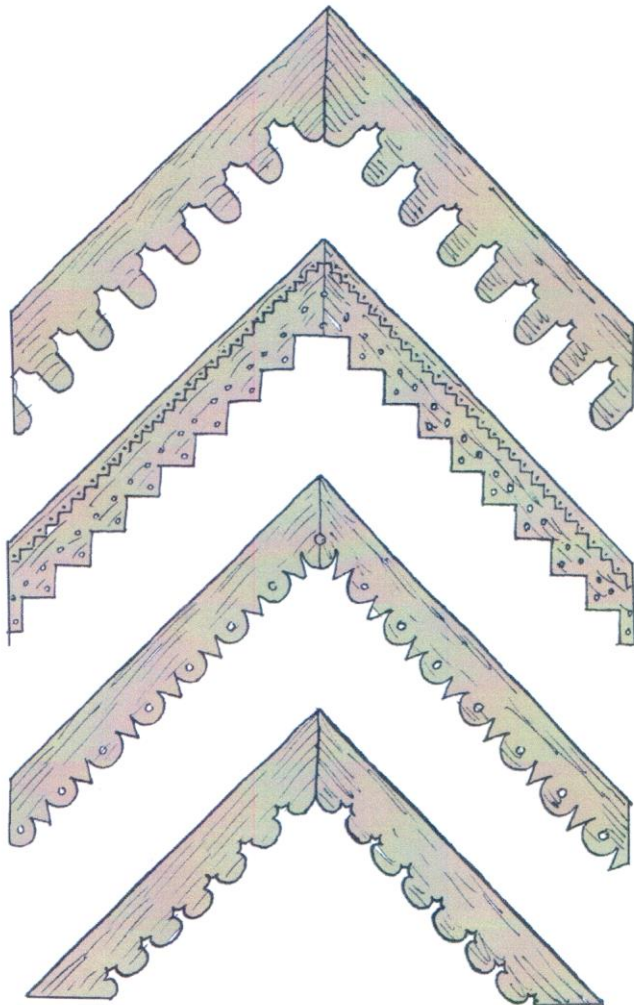

Рис. 3 Характерні мотиви різьблення в сільських будинках східного Поділля в 20-30-тих роках (за М. Топорковим)

Додаток

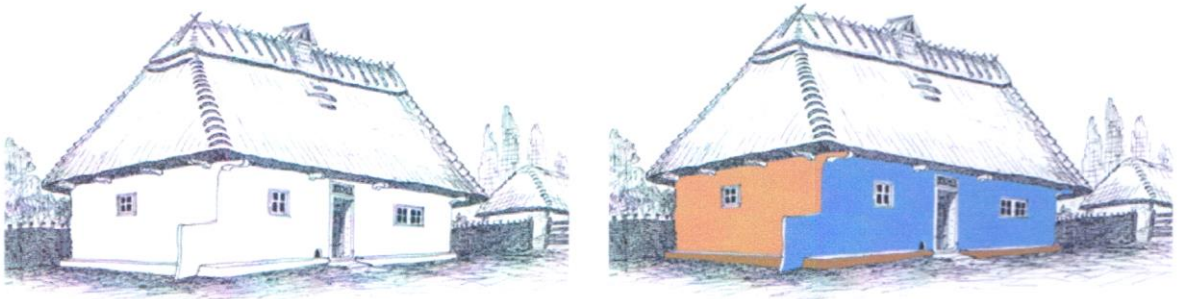
КОЛОРИСТИКА ФАСАДІВ СІЛЬСЬКОГО ЖИТЛА
ПЕРІОДУ ПОЧАТКУ ХХ ст. - 30-х років

Рис. 1 Характерна подільська хата та її кольорова трактовка (за матеріалами інж-арх. М. Топоркова)

Рис. 2 Приклади пофарбування північного фасаду житла (за В. Самойловичем)

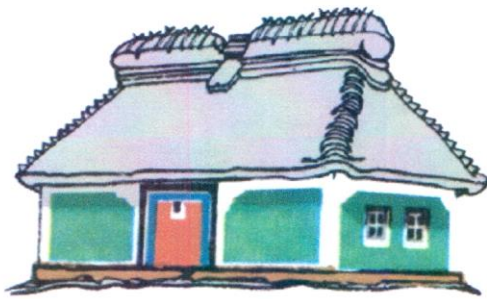

Рис. 3 Застосування зеленої фарби інтенсивного відтінку в південних районах

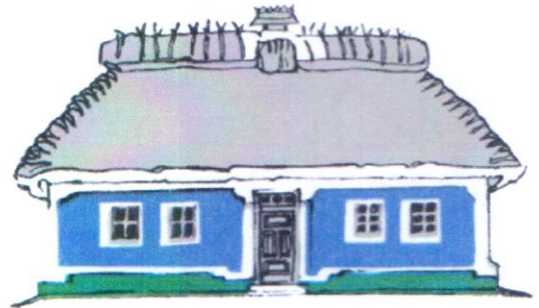

Рис. 4 Пофарбування чільного фасаду із застосуванням мінералу вівініту

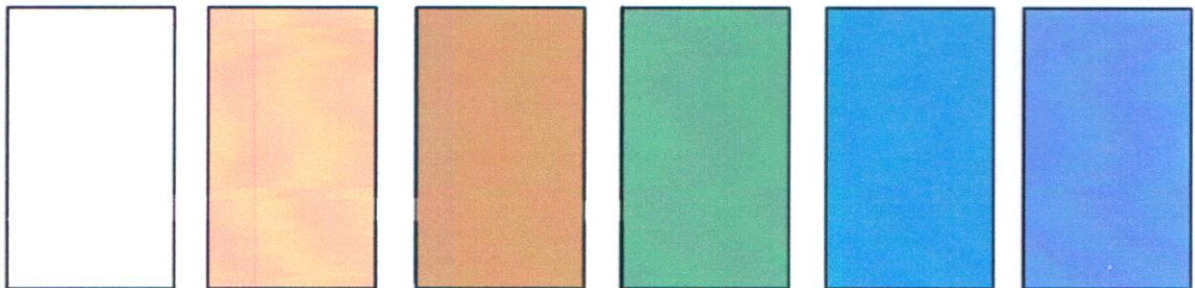

Рис. 5 Основні відтінки природних фарб, що застосовувалися для оздоблення фасадів сільської оселі

Додаток

КОЛОРИСТИКА ФАСАДІВ СІЛЬСЬКОГО ЖИТЛА 50-80-х років ХХ ст.

Рис. 1 Колористика хати у с. Дзигівка Ямпільського району

Рис. 2 Традиційне застосування кольору в Ямпільському районі

Рис. 3 Колористика, фасадів у Мог.-Поліському р-ні

Рис. 4 Колір в техніці "сграфітто" в селі Баланівка Бершадського району

Рис. 5 Характерне пофарбування у с. Забузьке Тульчинського району

Рис. 6 Оселя у селі Ялтушків Барського району

Рис. 7 Колір у техніці "сграфітто"

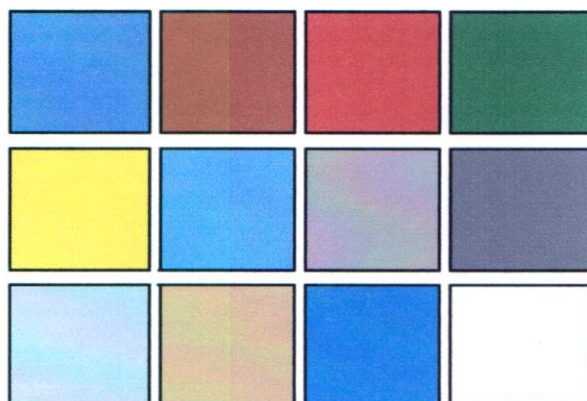

Рис. 8 Гама кольорів, що застосовувалась для оздоблення житлових будівель

Додаток

КОЛЬОРОВЕ ОЗДОБЛЕННЯ ФАСАДІВ НА СХІДНОМУ ПОДІЛЛІ

Рис. 1 Село Зятківці Гайсинського р-ну

Рис. 2 Село Жабокричка Тростянецького р-ну

Рис. 3 Село Копіївка
Тулчинського р-нуРис. 4 Село Шиманівка
Гайсинського р-ну

Рис. 5 Село Паліївка Погребищенського району

Рис. 6 Село Адамівка Погребищенського району

Рис. 7 С. Маньківка Бершадського району

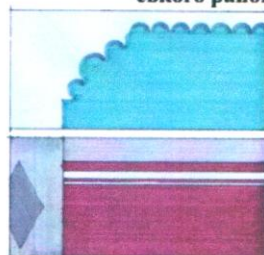
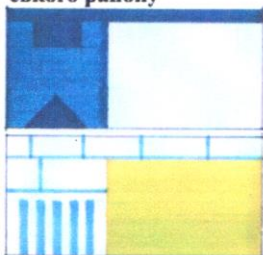

Рис. 8 Застосування кольору при вирішенні деталей фасаду

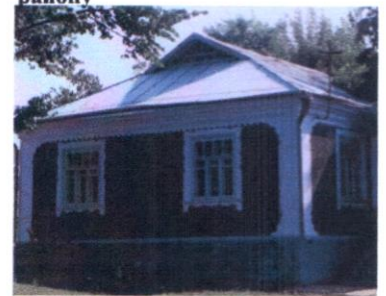

Рис. 9 Село Березівка

Рис. 10 Колір у тракторівці тильного та бокового фасадів на Поділлі (за В. Самойловичем)

Рис. 11 Село Яришівка Тиврівського району

Додаток
ГОСПОДАРСЬКІ БУДІВЛІ

Рис. 1 Подільський двір з господарськими будівлями

Рис. 2 Господарська будівля в Калинівському районі

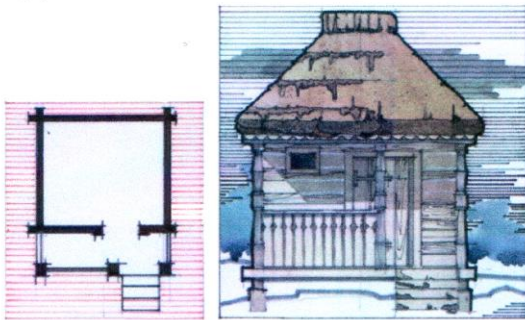

Рис. 3 «Шпихлір» - господарська будівля для збереження зерна

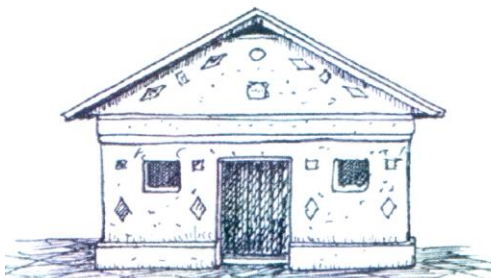

Рис. 4 Господарська будівля 20-30-х років (за М. Топорковим)

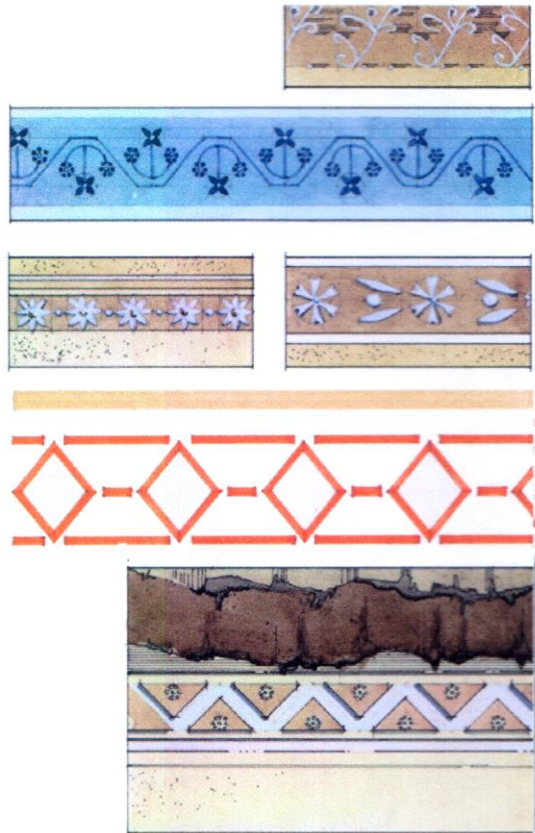

Рис. 5 Оздоблення господарських будівель

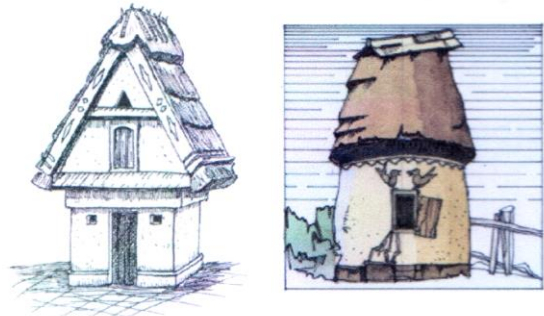

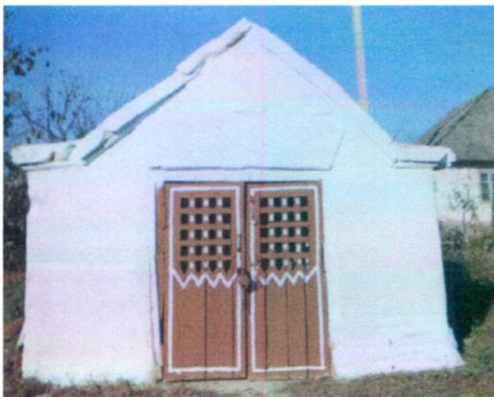
Рис. 6 Курники

Рис. 7 Комора та льох

Додаток

АРХІТЕКТУРНА ТРАКТОВКА ВХОДІВ В ПОДІЛЬСЬКІ ЛЬОХИ

Додаток

ОГОРОЖІ САДИБ В ПОДІЛЬСЬКОМУ
НАРОДНОМУ ЗОДЧЕСТВІ

Рис. 1 Кам'яна огорожа та характерні дерев'яні ворота (с. Сл.-Микольська, Жмеринський р-н)

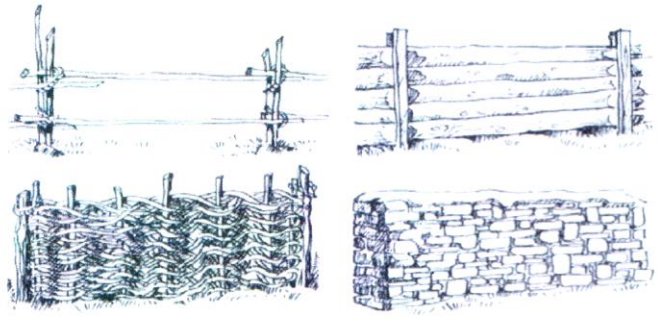

Рис. 2 Традиційні типи огорож садиби, характерні для різних регіонів Поділля

Рис. 3 Кам'яна огорожа в селі Олексіївка Жмеринського району

Рис. 4 Традиційна трактовка воріт та кам'яної огорожі в селі Олексіївка

Рис. 5 Сучасна кам'яна огорожа в приміському селі Вінницького району

Рис. 6 Огорожа в с.Березівка Могилів-Подільського району

Рис. 7 Дерев'яна огорожа у Тиврівському районі

Рис. 8 Традиційний тип дерев'яної огорожі

Рис. 9 Оздоблення огорожі в Тиврівському районі

Додаток

ТРАКТОВКА ВОРІТ НА СХІДНОМУ ПОДІЛЛІ

Рис. 1 Характерна трактовка дерев'яних воріт в селах Торків, Кудіїві, Ялтушків та Маркуші Вінницької області

Рис. 2 Оздоблення сучасних воріт у селах Вінниччини з мотивом «лебеді»

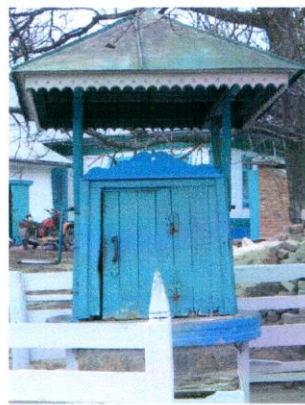
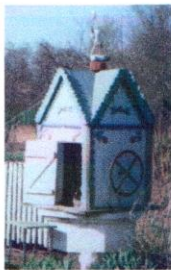
Рис. 3 Застосування квіткових мотивів для оздоблення воріт

Рис. 4 Різноманітні мистецькі мотиви в оздобленні сучасних подільських воріт

Додаток

АРХІТЕКТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ВИРІШЕННЯ ПОДІЛЬСЬКИХ КРИНИЧОК

Додаток
КОМИНИ

Рис. 1 Комин на старій селянській хаті покритій соломою у селі Буди Немирівського району

Рис. 2 Комин декорований квіткою в м. Немирові

Рис. 3 Комин в селі Торків

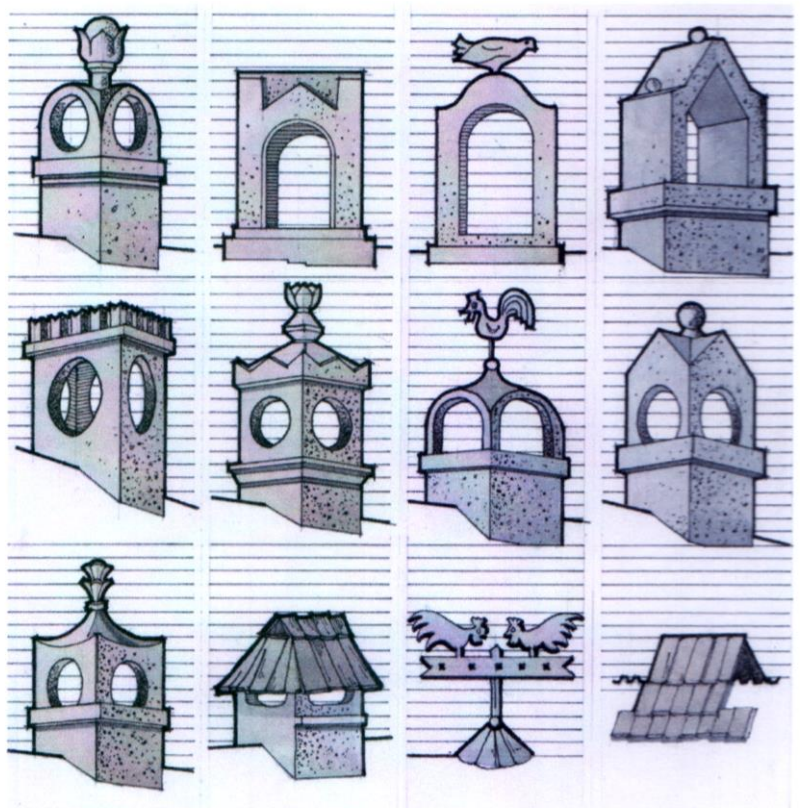

Рис. 4 Трактовка подільських коминів (за В. Самойловичем)

Рис. 5 Традиційні подільські комини 20-х років (за М. Топорковим)

Додаток

ТРАДИЦІЙНІ ПОДІЛЬСЬКІ ПЕЧІ

Рис. 1 Печі в селянських хатах в південно-західних районах Вінницької області (50-60 роки)

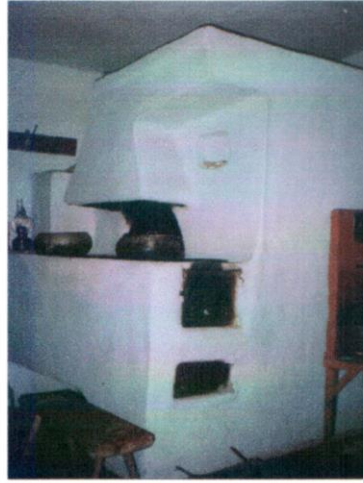

Рис. 2 Печі в селі Джуринці Немирівського району

Рис. 3 Фрагмент малюнок на печі в селі Сокиряни Могилів-Подільського району

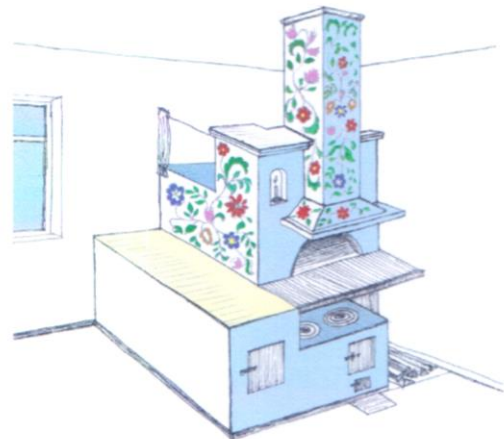

Рис. 4 Характерні малюнки на подільській печі

Рис. 5 Стара піч в селі Івонівці Тиврівського району

Рис. 6 Печі в селі Журавне Барського району

Додаток

ГАНКИ В НАРОДНІЙ АРХІТЕКТУРІ

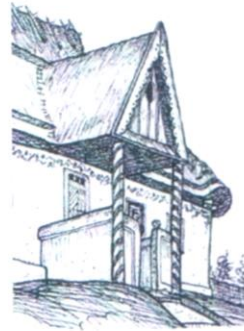
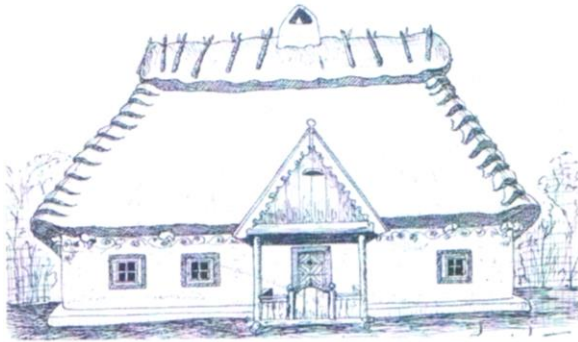

Рис. 1 Традиційні подільські ганки 30-тих років (за М. Топорковим)

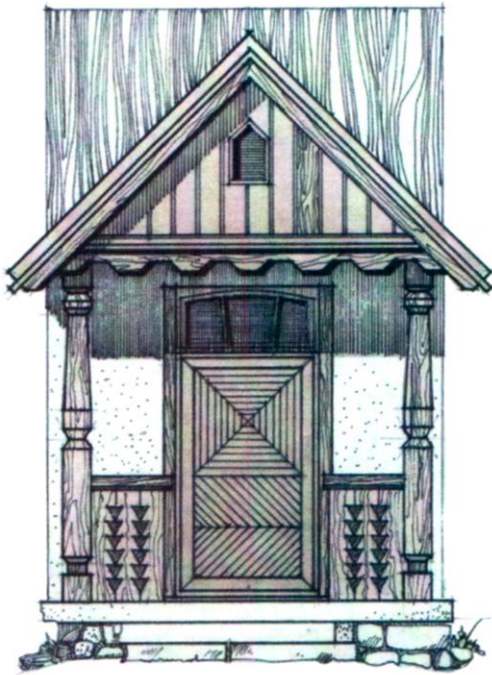
Рис. 2 Подільський ганок 50-тих років
(за В. Самойловичем)

Рис. 3 Ганок в Тульчинському районі

Рис. 4 Траптовка ганку в Бершадському районі

Рис. 6 Будинок з закритим ганком в Тиврівському районі

Рис. 5 Сучасний ганок в Могилів-Подільському районі

Додаток

ПОДІЛЬСЬКІ ВЕРАНДИ

Рис. 1 Характерна трактовка веранд в центральній частині Вінницької області

Рис. 2 Веранди в Бершадському районі

Додаток

ГАЛЕРЕЙКИ В НАРОДНІЙ АРХІТЕКТУРІ

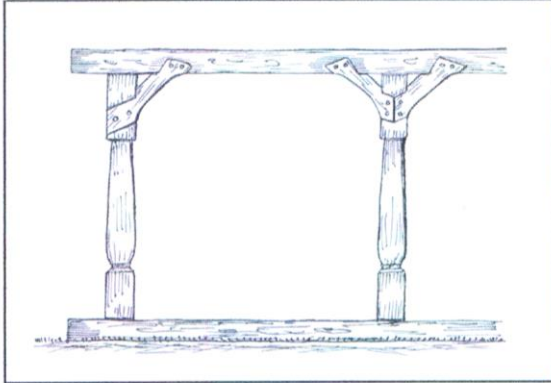

Рис. 1 Конструктивно-мистецьке розв'язання галерейок в 20-х роках (за М. Топорковим)

Рис. 2 Оздоблення колонки в Шаргородському районі

Рис. 3 Галерейка в музеї народної архітектури в селі Пирогово

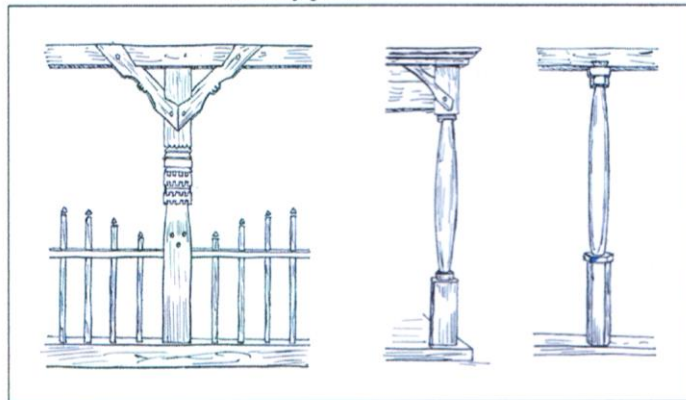

Рис. 4 Трактовка дерев'яних стійок на Вінниччині в 20-х роках (за М. Топорковим)

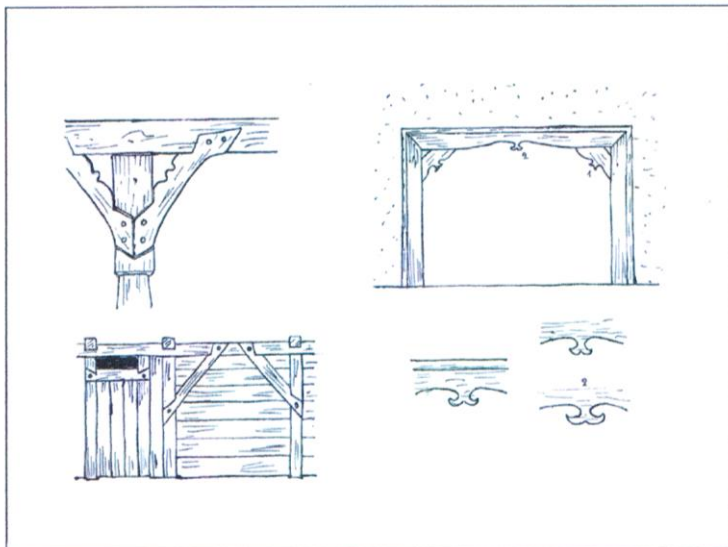

Рис. 5 Деталі оздоблення галерейок

Рис. 6 Фрагмент будинку з дерев'яною колонкою в Шаргородському районі

Додаток

ГАЛЕРЕЙКИ В НАРОДНІЙ АРХІТЕКТУРІ

Рис. 1 Галерейка у Чечельницькому районі

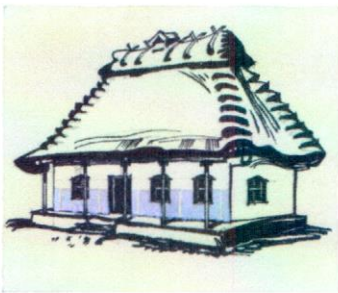

Рис. 3 Подільська хата з галерейкою (за В. Самойловичем)

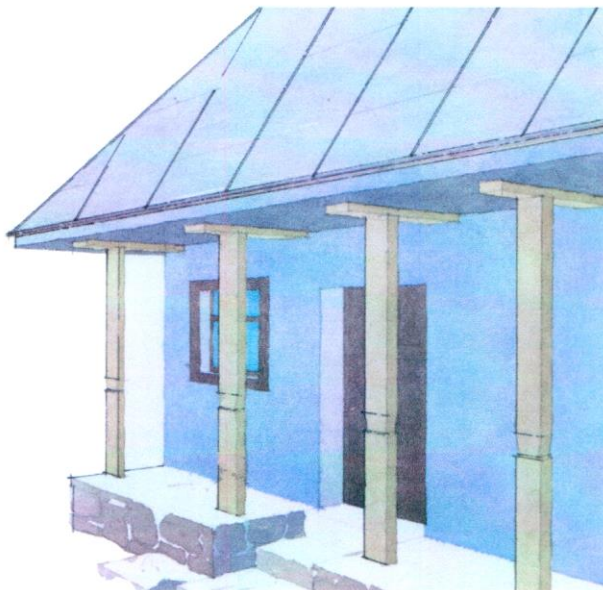

Рис. 7 Галерейка в Шаргородському районі

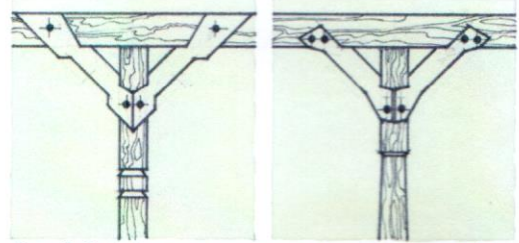

Рис. 2 Оздоблення конструктивних елементів галерейок

Рис. 4 Галерейка в селі Яруга Могилів-Подільського району

Рис. 5 Хата в селі Шкальня Могилів-Подільського району

Рис. 6 Традиційна галерейка в селі Бабчинці Чернівецького району

Додаток

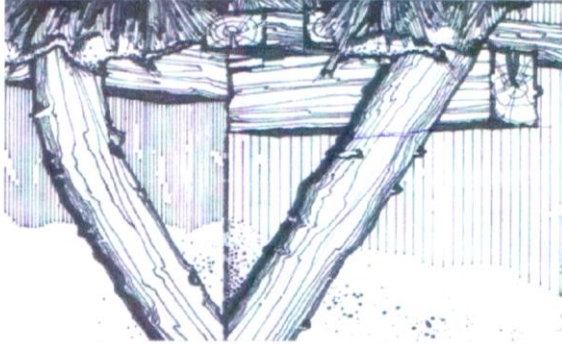
ЄДНІСТЬ ПРАКТИЧНИХ, КОНСТРУКТИВНИХ ТА ЕСТЕТИЧНИХ ФАКТОРІВ
В НАРОДНОМУ ЗОДЧЕСТВІ

Рис. 1 Винос даху за допомогою «п'ятнарів»

Рис. 2 Збільшення виносу даху за допомогою галереї (Могилів-Подільський район)

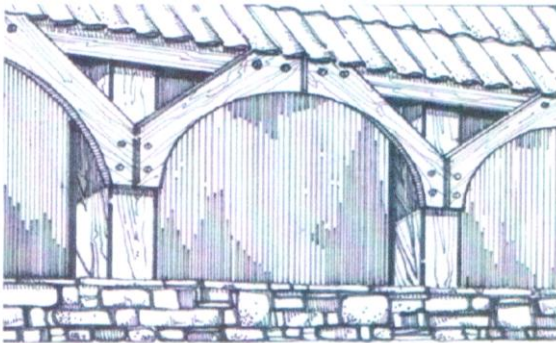

Рис. 3 Архітектурно-конструктивне розв'язання стояків галереї

Рис. 4 Влаштування «піддашків» на торцевих стінах житла

ПРИКЛАДИ ФОРМАЛЬНОГО
ЗАСТОСУВАННЯ АРОЧНИХ ФОРМ

Рис. 5 Будинок в Тульчинському районі

Рис. 6 Сучасна будівля в Барському районі

Додаток

МИСТЕЦЬКЕ ОЗДОБЛЕННЯ ФАСАДІВ ТА СТІНОВА КОНСТРУКЦІЯ І МАТЕРІАЛ УНАРОДНОМУ ЗОДЧЕСТВІ ПОДІЛЛЯ

Рис. 1 Старий будинок з особливостями каркасно-глинобитної схеми стіни (с. Межирів)

Рис. 2 Плетення стін з допомогою довгих вальків

Рис. 3 Вкладання коротких вальків у стіни

Рис. 4 Оздоблення пілястри в Шаргородському районі

Рис. 5 Декоративна штукатурка у с. Березівка Могилів-Подільського району

Рис. 6 Декоративна пластика стіни, виготовлена способом «під гребінець» у Чернівецькому р-ні

Рис. 7 Мотиви барокко в народній архітектурі

Рис. 8 Пілястри з вертикальними фільонками в с. Козинці

Рис. 9 Тракторка стіни захищеної шифером (с. Пиків)

Рис.10 Характерний фасад житлового будинку оздобленого силікатною та керамічною цеглою в селі Сокилець

Рис.11 Сучасний житловий будинок у м. Немирові

Рис. 12 Варіант оздоблення фасаду орнаментальною пластикою в цеглі (Теплицький р-н)

Додаток
РОЗВИТОК НАРОДНОГО ЖИТЛА СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

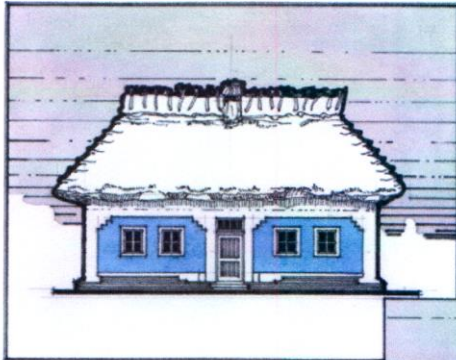

Рис. 1 Подільська хата 20-30-х років

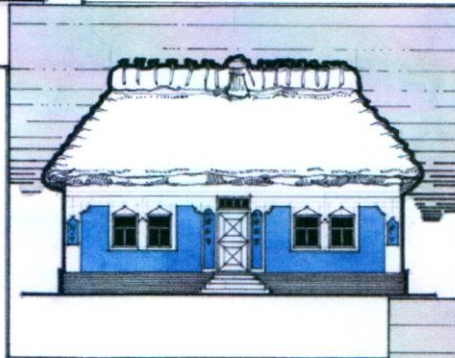

Рис. 2 Житло 30-50-х років

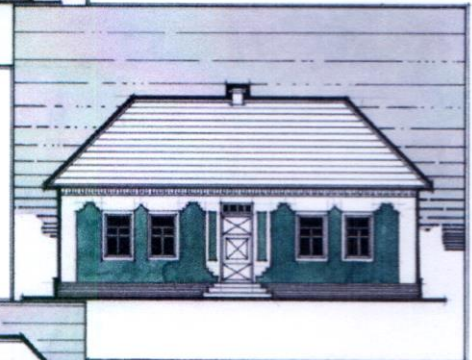

Рис. 3 Селянський будинок 50-60-х років

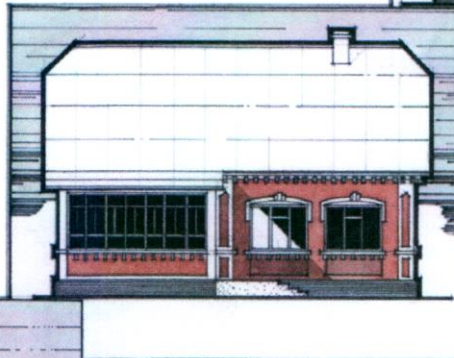

Рис. 4 Подільське житло 60-80-х р.

Рис. 5 Сучасний житловий будинок

Додаток

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНОГО ЗОДЧЕСТВА СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Додаток
РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СІЛЬСЬКОГО
ЖИТЛА У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

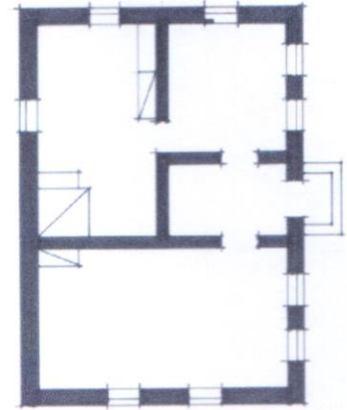

Рис. 1 Особливості планування та мистецької трактовки фасаду сільської хати в Барському районі

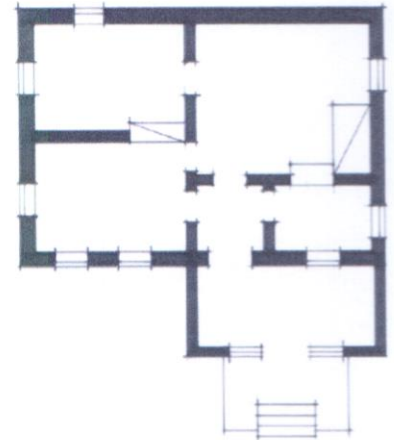

Рис. 2 Характер оселі у південній частині Вінницької області

Додаток
**ТРАДИЦІЙНІ ТА СУЧАСНІ ТРАКТОВКИ ОЗДОБЛЕННЯ ЖИТЛА НА ЗАХІДНІЙ
 ЧАСТИНІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Рис. 1 Сучасний будинок в селищі Літин

Рис. 2 Житло 30-40-х років

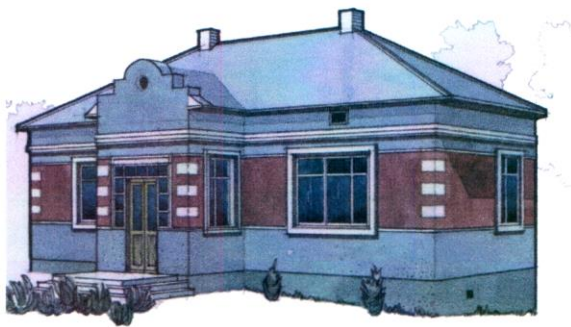

Рис. 3 Село Конишів Муровано-Куриловецького району

Рис. 4 Фрагмент оздоблення фасаду

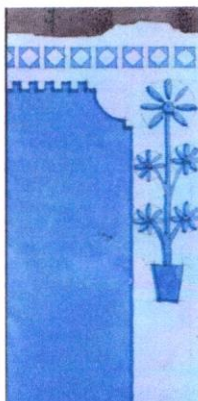

Рис. 5 Квітковий орнамент при декоруванні фасаду

Рис. 6 Село Комарівці Барського р-ну

Додаток
ТРАДИЦІЇ В НАРОДНІЙ АРХІТЕКТУРІ ТА СУЧАСНІСТЬ

Рис. 1 Традиційний фасад сільського житла в селі Некрасово

Рис. 2 Традиційне вікно в селі Некрасово

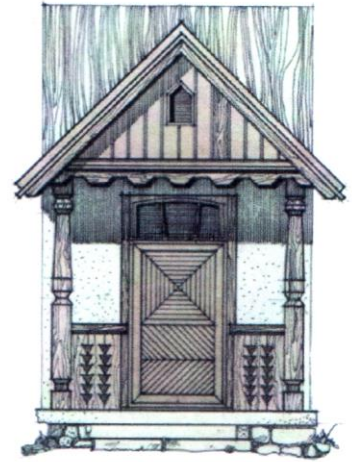

Рис. 3 Подільський ганок (за В. Самойловичем)

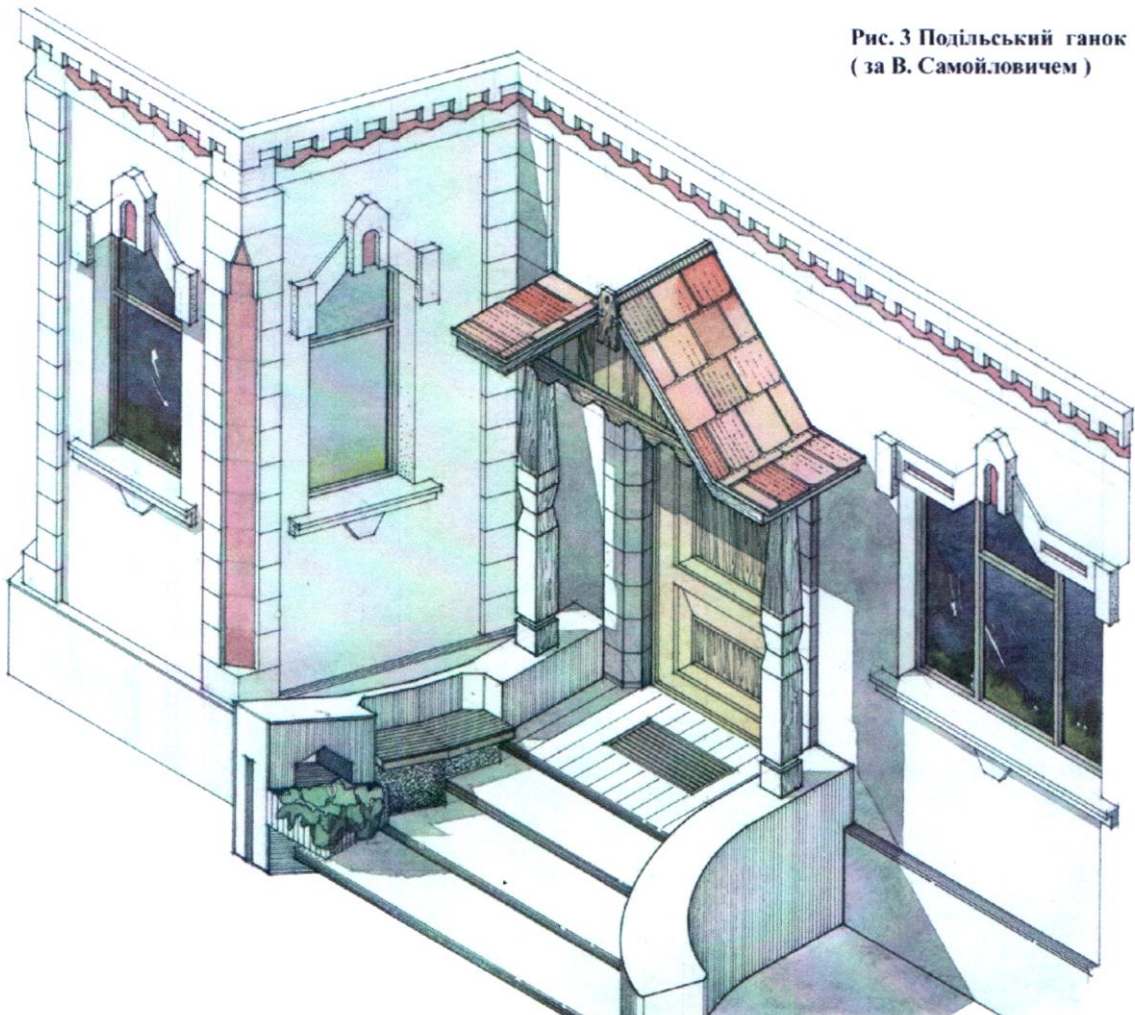

Рис. 4 Проектна пропозиція по використанню традиційних архітектурних деталей в сучасному сільському будинку (будівельно-технологічна та архітектурна проробка автора)

Наукове видання

**Смоляк Володимир Вікторович,
Хороша Оксана Іванівна,
Субін – Кожевнікова Альона Сергіївна,
Козинюк Наталія Володимирівна**

**НАРОДНЕ ЗОДЧЕСТВО
ВІННИЧЧИНИ**

Монографія

Редактор

Оригінал-макет підготовлено О. Хорошою

Видавництво ВНТУ “УНІВЕРСУМ-Вінниця”
Свідоцтво Держкомінформу України
Серія ДК
21021,
м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95
ВНТУ, ГНК, к.
Тел. (0432) 59-85-32

Підписано до друку р.
Формат Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman
Друк різнографічний Ум. др. арк..
Наклад прим. Зам №

Віддруковано в комп’ютерному інформаційно-видавничому центрі
Вінницького національного технічного університету
Свідоцтво Держкомінформу України
Серія ДК № 746 від 25.12.2001 р.
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95
ВНТУ, ГНК, к. 114
Тел (0432) 59-81-59